

อภิปรายหัวข้อของปฏิจสมุปปาต

ก่อนอภิปรายรายละเอียด เราควรทำความเข้าใจว่า ปฏิจสมุปปาตแต่ละหัวข้อมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันเหมือนลูกโซ่ 12 ห่วง คล้องเกี่ยวกันไปทุกห่วง เมื่อเราจับห่วงหนึ่ง เช่น ห่วง ก. ขึ้นมาพิจารณา ห่วงอื่น คือ ข. ค. ง. เป็นต้น ก็ยังคงมีความสัมพันธ์กับห่วง ก. อยู่ แต่จำต้องพักห่วงอื่นไว้พิจารณาห่วง ก. ก่อน เมื่อเข้าใจห่วง ก. เท่าที่สติปัญญาจะอำนวยให้ เราก็จักห่วง ก. ไว้ จับห่วง ข. มาพิจารณาต่ออย่างนี้เรื่อยไป อันที่จริง ปฏิจสมุปปาต 12 หัวข้อ เชื่อมโยงแนบเนื่องกันไปไม่มีต้นไม่มีปลาย ที่เปรียบเทียบปฏิจสมุปปาตเหมือนโซ่ 12 ห่วงคล้องเกี่ยวกันไปทุกห่วงนั้น เป็นเพียงต้องการจะให้ผู้ศึกษาเกิดมโนภาพของความสัมพันธ์จากสิ่งที่เป็นวัตถุธรรม แล้วถ่ายทอดมโนภาพแห่งความสัมพันธ์นั้นไปยังสิ่งที่เป็นนามธรรมเท่านั้น ไม่ควรเข้าใจหัวข้อของปฏิจสมุปปาตว่า มีลักษณะเป็นก้อน ๆ หรือเป็นอัน ๆ เหมือนก้อนชนมหรือก้อนกรวดที่เราจับมาวางเรียงกันเป็นวงกลม

1. อวิชชา

อวิชชาเป็นคำบาลี มาจาก อ + วิชา อ = ไม่ วิชา = รู้ อ + วิชา = อวิชชา แปลว่าไม่รู้ ความไม่รู้ ความเขลา ความหลงผิด โมหะ ความมึนตึ๋น pts.

Dictionary ให้คำจำกัดความไว้ว่า Avijjā = ignorance, The main root of evil and of continual rebirth. ในปฏิจสมุปปาตโดยพุทธประสงค์ อวิชชา ท่านเจาะจงเอาความไม่รู้ในอริยสัจ 4

ก็อวิชชาเป็นใจ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในความดับทุกข์ ความไม่รู้ในปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับทุกข์ นี้เรียกว่า

อวิชา¹ ในปัจจุบันการเหล่านั้น อวิชาเป็นใจ ความไม่รู้ทุกข์ ความไม่รู้ทุกข-
สมุทัย ความไม่รู้ทุกขนิโรธ ความไม่รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า อวิชา²

คัมภีร์อภิธรรมและอรรถกถาวิสุทธิมรรคให้ความหมายของคำว่า อวิชาไว้
หลายนัย แต่ก็ยึดความไม่รู้ในอริยสัจ 4 เป็นหลัก ในวิสุทธิมรรคมีอยู่ 7 นัย ซึ่งมี
สารัตถะดังนี้

- ก. อวิชา ขรรมชาติที่ทำให้ได้สิ่งที่ไม่ควรได้
- ข. อวิชา ขรรมชาติที่ไม่ให้ได้สิ่งที่ควรได้
- ค. อวิชา ขรรมชาติที่ทำให้ไม่ให้ชั้นประทักษิณ
- ฆ. อวิชา ไม่รู้แจ้งในอริยสัจ 4
- ง. อวิชา ขรรมชาติที่ยังสควให้แล่นไปในสงสารอันไม่มีที่สุด
- จ. อวิชา ขรรมชาติที่แล่นไปในอวิชชามานบัญญัติ
- ฉ. อวิชา ขรรมชาติที่ปิดบังปฏิจจสมุปบาท³

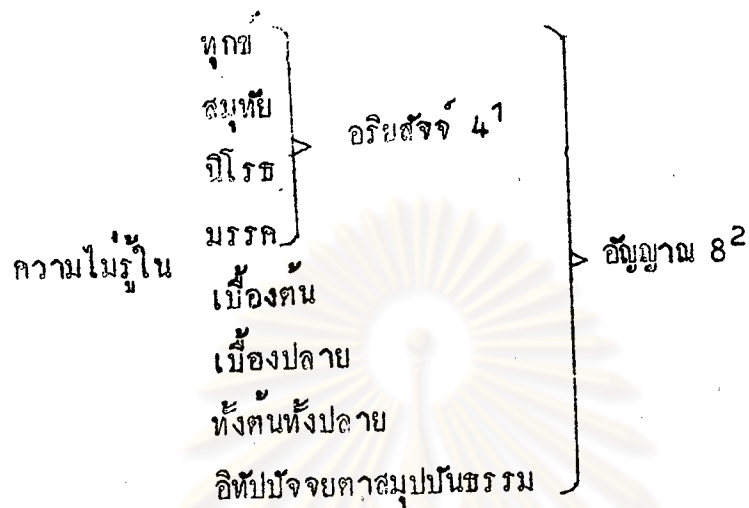
ความหมายทั้ง 7 นัย มีข้อ ฆ. หรือ ฉ. เป็นจุดยืน ข้ออื่นเป็นการขยายความ
ของ ฆ. และ ฉ. ส่วนในอภิธรรมปิฎก อวิชา หมายถึง ความไม่รู้ในสภาวะธรรมเหล่านี้
คือ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ส. น. 16/17/4.

² อภ. วิ. 35/256/161.

³ คุในวิสุทธิมรรค 3/1/245 - 246.

มีข้อที่น่าสังเกต คือในพระสูตร (หมายเลข 1) หมายถึงความรู้ในอริยสัจ 4 ในอภิธรรม (หมายเลข 2) เพิ่มเข้ามาอีก 4 เป็น 8 เรียก อัญญาณะ 8 อย่างไรก็ตาม การเพิ่มเข้ามาอีก 4 เป็นการเสริมความของอริยสัจ 4 เพราะไม่รู้เบื้องต้น เท่ากับไม่รู้ทุกข์และสมุทัย ไม่รู้เบื้องปลายเท่ากับไม่รู้นิโรธกับมรรค ไม่รู้ทั้งต้นทั้งปลาย เท่ากับไม่รู้อริยสัจทั้ง 4 ไม่รู้อิทัปปัจจยตาสมุปบันชรรม เท่ากับไม่รู้อริยสัจ 4 ทั้งแนวสมุทวารและแนวนิโรชวาร ความไม่รู้อริยสัจ 4 จึงมีความหมายครอบคลุมอวิชา ทั้งนัยของวิสุทธิมรรคและนัยของพระอภิธรรม ปัญหาเกี่ยวกับความหมายที่ให้ไว้หลายนัย จึงไม่มี

ลักษณะของอวิชา ในสภาพของอวิชานั้น มิได้หมายความว่า ไม่มีความรู้ ความรู้อยังมีอยู่ในสภาพของอวิชา แต่มันเป็นความรู้ผิด เป็นความรู้ที่ไม่ตรงเป้าหมาย ของพุทธธรรม คือเป็นความรู้ผิดที่ยิ่งรู้ยิ่งยุ่ง ไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้มนุษย์อยากรู้ อยากกระทำ ต่อไปไม่มีจุดจบ ความรู้ที่เป็นอวิชามีลักษณะแห่งการสราง "ตัวฉัน" (อหังการ) ขึ้นมา

¹ ส.นิ. 16/17/4.

² อภิ. ส. 34/691/297, อภิ. วิ. 35/926/533.

เป็นจุดยืนหรือเป็นแกน เมื่อมีตัวฉนวนเป็นจุดยืน สิ่งต่าง ๆ ที่ "ตัวฉนวน" จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ก็คืออวิชชาตามบัญญัติ (สิ่งปลอมที่ไม่มีสถานะแท้จริงรองรับ) จึงประดังกันเกิดขึ้น ความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง หลังไหลเข้าไปสู่ "ตัวฉนวน" และหลังไหลออกไปจากตัวฉนวนอย่างไม่มีวันจบสิ้น มนุษย์ปุถุชนไม่รู้อริยสัจว่า "ตัวฉนวน" ที่สร้างขึ้นมานั้น คืออะไร เกิดมาจากอะไร จะสิ้นสุดหยุดนิ่งเมื่อไรและอย่างไร ตัวฉนวนที่มนุษย์ปุถุชนสร้างขึ้นจึงถูกกระแสของกิเลสอันเกิดจากอวิชชาพัดพาไปอย่างไร้จุดหมายปลายทาง เหมือนอย่างสวะหรือท่อนไม้ที่ถูกกระแสน้ำเชี่ยวพัดพาไป อวิชชาจึงเป็นความรู้ที่มีลักษณะก่อให้เกิดการกระทำโดยผู้กระทำยึดผลที่ "ตัวฉนวน" จะพึงได้เป็นเป้าหมาย

1.1 ปัญหาเรื่องความหมายของคำว่า อวิชชา

อวิชชามีการแปลว่า "สภาพที่ปราศจากความรู้" และ "สิ่งที่รู้ไม่ได้" ในสภาพที่ปราศจากความรู้ นั้น มีอำนาจปรุงแต่งผลักดันสรรพสิ่งให้เปลี่ยนแปลง แปรผันไป ได้แก่ สังขาร จากอำนาจปรุงแต่งท่ามกลางสภาพที่ปราศจากความรู้และสิ่งที่รู้ไม่ได้ นั้น สิ่งต่าง ๆ มีวิวัฒนาการเรื่อยมาจนเป็นสัตว์ บุคคล ต้นไม้ ภูเขา ดังที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน¹

การแปลเชิงตีความเช่นนั้น ย่อมทำได้เพราะรูปศัพท์อำนวยการให้ แต่ปัญหาอาจมีขึ้นว่า การแปลเชิงตีความเช่นนั้น มีแนวโน้มที่จะทำให้เกิดเชื่อว่า อวิชชา เป็นปฐมเหตุ (The first cause) ของสรรพสิ่งต่อปัญหานี้ เราคงดูเป้าหมายของการตีความ การแปลเชิงตีความดังกล่าวมิได้มีลักษณะที่จะสืบค้นหาจุดเริ่มต้นแห่งวิวัฒนาการของมนุษย์ แต่มีเป้าหมายที่จะขยายขอบข่ายความหมายของคำว่าอวิชชา เพื่อประกอบการศึกษาหลักปฏิบัติจรรยาบรรณในแง่ที่อาจเป็นไปได้อีกแง่หนึ่ง อย่างไรก็ตาม อวิชชาที่แปลว่า "สภาพ-

¹ดูประกอบใน พุทธศาสนิกศุ, วางตามหลักแห่งปฏิบัติจรรยาบรรณ (พระนคร : โรงพิมพ์ข่าวทหารอากาศ, 2509), หน้า 7 - 8.

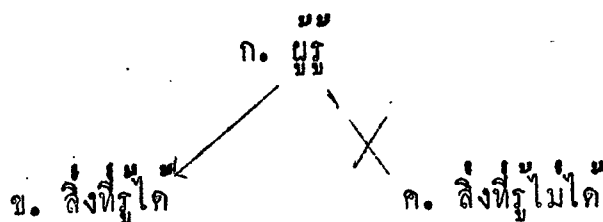
ที่ปราศจากความรู้" และ "สิ่งที่รู้ไม่ได้" ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เมื่อวิเคราะห์แล้ว ความหมายจะวกวนกลับไปยังอวิชาที่แปลว่า ความไม่รู้ผู้นั้นเอง คือ

นัยที่หนึ่ง อวิชาได้แก่ "สภาพที่ปราศจากความรู้" ถ้าสภาพที่ปราศจากความรู้มีอยู่จริง สภาพที่ไม่ปราศจากความรู้ก็ต้องมี เพราะถ้าไม่มี "สภาพที่ไม่ปราศจากความรู้" เราก็จะรู้ไม่ได้ "สภาพที่ปราศจากความรู้" มีอยู่จริง สภาพที่ไม่ปราศจากความรู้ได้แก่ "สภาพที่มีความรู้ได้" และ "สภาพที่รู้ได้" "สภาพที่มีความรู้" ได้แก่ ตัวของ "สภาพที่รู้ได้" ได้แก่สิ่งใดก็ตามทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรมที่พร้อมจะถูกรู้โดยตัวของผู้นั้นมีประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น คือ ก. สภาพที่มีความรู้ได้ ข. สภาพที่รู้ได้

นัยที่สอง อวิชาได้แก่ "สิ่งที่รู้ไม่ได้" หมายความว่า ถ้าเราพยายามชวนเขาจะรู้มัน มันก็อาจทำตัวมันเองให้เป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ เพราะถ้าเรารู้มันได้เมื่อไร เมื่อนั้นมันก็ไม่เป็น "สิ่งที่รู้ไม่ได้" เมื่อมันเป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ เราก็ไม่ควรชวนเขาเพื่อที่จะไปรู้มัน เพราะค่าที่มันเป็นสิ่งที่รู้ไม่ได้ สิ่งที่ไม่ได้บอกให้ทราบว่ามี "ตัวผู้รู้" เพราะถ้าขาดตัวผู้รู้ มันก็ไม่ถูกรู้ว่ามันเป็น "สิ่งที่รู้ไม่ได้" เมื่อมีตัวผู้รู้ ก็ต้องมี "สิ่งที่รู้ได้" คู่กับสิ่งที่รู้ไม่ได้
 นัยนี้มีประเด็นสำคัญ 3 ประเด็น คือ

- ก. ตัวผู้รู้
- ข. สิ่งที่ได้รู้
- ค. สิ่งที่ไม่ได้รู้

จากการวิเคราะห์ความหมายทั้งสองนัย ข้อ ก. ตามนัยที่หนึ่งและสอง หมายถึง "ตัวผู้รู้" ข้อ ข. ตามนัยทั้งสองหมายถึง "สิ่งที่รู้ได้" ส่วน ค. ตามนัยที่สอง ความหมายคงตัว ทั้ง ก. ข. และ ค. จะก่อให้เกิดความหมายมุ่งตรงไปยังอวิชา ที่แปลว่า ความไม่รู้ ดังนี้

ก. มี ข. ได้ แต่ ก. จะมี ค. ไม่ได้ เปลี่ยนคุณสมบัติของ ก. ให้เป็นผู้ไม่รู้ ก. ยิ่งห่างไกลจากความสามารถที่จะมี ค. ส่วน ข. นั้น ก. สามารถมีได้ไม่ว่าจะเปลี่ยนคุณสมบัติของ ก. หรือไม่ ดังนั้นการแปลอริสัจว่าสิ่งที่รู้ไม่ได้ มีค่าทางความหมายน้อยในกระบวนการของปัจจุสมุปบาท สิ่งที่รู้ได้ หมายถึงวิทยาการด้านต่าง ๆ ทั้งที่ว่าด้วยรูปธรรมนามธรรมที่มนุษย์ได้มาด้วยการศึกษาค้นคว้า โดยอาศัยสติปัญญาของมนุษย์เอง ตัวผู้รู้ได้ แก่มนุษย์ผู้ถือว่าตนเองเป็นสัตว์ประเสริฐเหนือกว่าสัตว์โลกประเภทอื่น ๆ ปัญหาต่อไปคือ อริสัจจะจัดให้เป็นคุณสมบัติของ ก. หรือ ข. ดี ซึ่งเมื่อจัดแล้วจะทำให้เกิดความหมายแก่มนุษย์ ตอบว่าจัดให้ ก. เพราะถ้าให้อริสัจเป็นคุณสมบัติของ ข. แล้ว ข. จะแปรสภาพไปเป็น ค. ซึ่งมีความหมายน้อยต่อกระบวนการ ถ้าให้อริสัจเป็นคุณสมบัติของ ก. แล้ว ก. จะกลายเป็นผู้ไม่รู้ เกิดมีความหมายขึ้นมา อริสัจเมื่อเป็นคุณสมบัติของ ก. ก็จำเป็นต้องแปลว่า ความไม่รู้ โดยจำเป็น ความไม่รู้นั้นไม่รู้ในสิ่งใด ตอบว่าไม่รู้ในสิ่งที่รู้ได้ คือ ข. ไม่ใช่ไม่รู้ในสิ่งที่รู้ไม่ได้ คือ ค. สิ่งที่รู้ได้แบ่งเป็น 2 ประการ คือ

๑. ความรู้ทางโลกและทางธรรมชั้นศีลธรรม
๒. หลักธรรมที่กำจัดทุกข์มนุษย์ให้สิ้นไป

ความไม่รู้จึงมีแนวทางรองรับอยู่ 2 ทาง คือ ๑. กับ ๒. เป้าหมายของพุทธธรรมอยู่ที่การกำจัดทุกข์ คือ ๒. ความไม่รู้จึงได้แก่ความไม่รู้ใน ๒. พุทธธรรมยอมรับว่า ๒. ได้แก่ อริยสัจ ๔ ดังนั้น การแปลอริสัจเชิงตีความดังกล่าว ผลสุดท้ายก็จะยุติลงที่อริสัจที่แปลว่า ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ อยู่นั่นเอง

1.2 อริสัจ ๔

อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมที่มีการกล่าวถึงกันอย่างแพร่หลายอยู่แล้วในวงการ ศึกษาพุทธธรรม จะนำมากล่าวในที่นี้เพียงสังเขปเท่านั้น

ทุกข์ ทุกข์คือ ปัญหาที่มนุษย์เผชิญอยู่ ได้แก่ความทุกข์ทางกาย ความทุกข์ทางใจ ความเกิด, ความแก่, ความเจ็บ, ความตาย ซึ่งถือว่าเป็นทุกข์หลักชนิดที่มีความสำคัญที่สุด

ในชีวิตมนุษย์

ความไม่รู้ในทุกข์ มองในแนวกว้าง ๆ ได้ 2 แง่ คือ แง่ที่หนึ่ง หลงในความสุขที่มีทุกข์เป็นภาวะแฝง คือเห็นความเอร็ดอร่อยทางประสาทสัมผัสว่าเป็นสุข เช่น ตาโคกดูสิ่งสวยงามถือว่าเป็นสุข หูได้ฟังเสียงไพเราะถือว่าเป็นสุข จมูกได้ดมกลิ่นหอมถือว่าเป็นสุข ลิ้นได้ลิ้มรสเอมโอช กายได้สัมผัสสิ่งนิ่มนวลถือว่าเป็นสุข ใจได้รับอิฏฐารมณ์ถือว่าเป็นสุข มนุษย์ปุถุชนไม่รู้จักธาตุแท้ของสภาวะเหล่านี้ว่ามันเป็นความสุขที่แฝงไว้ด้วยทุกข์ พรอมจะแปรสภาพเป็นทุกข์ทุกขณะ คุจบริเพ็ดถูกเคลือบไว้ด้วยน้ำตาล แง่ที่สอง ไม่รู้เท่าทันสภาวะธรรมชาติ มนุษย์ปุถุชนรู้แต่เพียงว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์ แต่หารู้ไม่ว่าอะไรเกิด อะไรแก่ อะไรเจ็บ อะไรตาย กฎสามัญลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกฎธรรมชาติที่มีความเด็ดขาดแน่นอนตายตัวไม่มียกเว้นแก่กรณีใด ๆ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาเป็นเหมือนกระแสของธรรมชาติที่ไหลเอื่อยไปเป็นประจำชั่ววินิจนินคร์ สรรพสิ่งย่อมตกอยู่ตามกลางกระแสอันนี้ และเป็นไปตามกระแสอันนี้ มนุษย์ปุถุชนหลงผิดมิได้ คิดสำเหนียกว่า ความทุกข์เกิดขึ้นก็เพราะตัวเขาเองสร้าง "ตัวฉัน" ขึ้นมาต้านกระแสธรรมชาติ ทุกข์คือผลได้อันเกิดจากการที่ "ตัวฉัน" ถูกกระทบกระแทกโดยกระแสของกฎธรรมชาติ

สมุทัย ตัวการ ก่อทุกข์ ตัวการ ก่อปัญหาขึ้นในชีวิตมนุษย์ ได้แก่ความต้องการ คอบสนองความอยากทางประสาทสัมผัส (กามตัณหา), ความต้องการเป็นโน่นเป็นนี่ เพื่อความสะดวกในการที่จะคอบสนองความอยากทางประสาทสัมผัสและหรือความอยากทางจิต โดยเฉพาะ (ภวตัณหา), ความต้องการที่จะไม่เป็นในสิ่งหรือแนวทางที่ "ตัวฉัน" ไม่ต้องการจะเป็นหรือหลีกเลี่ยงจากสภาวะที่ "ตัวฉัน" ไม่พึงปรารถนา (วิภวตัณหา)

ความหลงในสมุทัย ได้แก่ความไม่รู้ว่ ความอยากอย่างยึดติดของตัวฉันเป็นตัวก่อทุกข์ เช่น อยากมีเงินมาก ๆ อยากมีแฟนสวย ๆ อยากเป็นผู้นำ อยากเป็นเทวดา ไม่อยากเป็นคนจน ไม่อยากเกิดในอบายภูมิ เพราะความอยากมนุษย์ปุถุชนจึงดิ้นรนพยายาม

ที่จะมีจะเป็น จะไม่เป็น เมื่อ ได้มี ได้เป็น ไม่ได้เป็น สมอยากแล้ว สิ่งใดหรือสภาวะใดให้ความสุขไ้มากหรือสนองความอยากไ้มาก บุคคลยังรักและห่วงแทนในสิ่งนั้นในสภาวะนั้นเอาตนเข้าไปเกาะเกี่ยวผูกพันกับสิ่งนั้นกับสภาวะนั้น มนุษย์ปุถุชนหาผู้จริงไม่ว่ายังสนองความอยากของ "ตัวตน" มากเท่าไร ความทุกข์ยิ่งเพิ่มมากขึ้น ยิ่งห่วงแหนมากยิ่งทุกข์มาก เมื่อสิ่งนั้นสลายไป ความทุกข์จึงเกิดขึ้น 2 ช่วง คือ ช่วงที่กำลังคืนรนพยายามตอบสนองความอยากของ "ตัวตน" และช่วงที่เมื่อสิ่งที่ "ตัวตน" ยึดติดนั้นแปรผันไป ดังนั้นความหลงผิดคิดว่า การได้สมอยากของตัวตนสามารถก่อให้เกิดความสุขไ้มากก็ ความไม่รู้อันจริงว่า ความอยากอย่างยึดติดของตัวตนเป็นสิ่งที่พึงทำลายเสียก็ตี จัดเป็นอวิชชาในสมุทัย

นิโรธ ได้แก่ภาวะที่ดับทุกข์ได้ คือ นิพพาน มีอยู่จริง นิพพานเป็นภาวะที่ดับทั้งสุขและทุกข์ ภาวะเช่นนี้ถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธธรรม

ความไม่รู้ในนิโรธ ความไม่รู้จริงทำให้มนุษย์ปุถุชนเกิดความคิดขึ้น 2 แง่ คือ แง่ที่หนึ่ง ภาวะที่จะให้ไม่มีทั้งสุขและทุกข์นั้นไม่มีอยู่จริง แง่ที่สอง ถ้าภาวะนั้นเมื่ออยู่จริงก็เป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เพราะปกติคนเราปรารถนาสุข เมื่อภาวะนั้นไม่มีสุขตอบสนองก็ไม่รู้จะแสวงหาไปทำไม

มรรค แนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงนิพพานมีอยู่ 8 ประการ คือ

1. สัมมาทิฎฐิ	เห็นชอบ
2. สัมมาสังกัปปะ	คำริชอบ
3. สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ	กระทำชอบ
5. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ	พยายามชอบ
7. สัมมาสติ	ระลึกชอบ

8. สัมมาสมาธิ

ตั้งใจมั่นชอบ

ความไม่รู้ในมรรค ไคแกพฤติกรรมทางกาย วาจา ใจ ชนิดที่ตรงกันข้ามกับองค์มรรคแต่ละข้อ นี้แง่หนึ่ง อีกแง่หนึ่ง คือ เห็นว่าลำพังพฤติกรรมของมนุษย์ที่เป็นไปตามวิถีทางของมรรคทั้ง 8 ข้อนั้นไม่สามารถที่จะกำจัดความทุกข์ของมนุษย์ให้หมดสิ้นไปได้ อีกประการหนึ่ง เมื่อไม่รู้วานิพพานมีอยู่จริงหรือรู้ว่ามียู่แต่ไม่นำปรารถนา มรรคก็เป็นอันถูกปฏิเสธโดยสิ้นเชิง วิธีแห่งชีวิตจึงเจออกนอกกฎ คำเนินไปตามทิฏฐิของแต่ละคนแต่ละกลุ่มชน

ดังนั้น เฉพาะประเด็นอวิชา สรุปลงไว้ว่า ความไม่รู้เท่าทันสภาวธรรมชาติ ทำให้มนุษย์ปุถุชนสร้างอัตตาขึ้นมา ความหลงผิดคิดสอของความอยากของอัตตาเท่าเทียมเป็นการสนับสนุนให้ทุกข์เจริญงอกงามขึ้นเรื่อยไป ความไม่รู้ไม่เชื่อในนิพพานและไม่ปฏิบัติตามวิถีทางของมรรค 8 ทำให้มนุษย์ปุถุชนปฏิบัติตนผิดแนว ทำให้พลาดจากระยะขั้นสูงสุดที่มนุษย์เกิดมาแล้วพึงได้รับ ปัญหาต่อไปจึงมีว่า อวิชา คือ ความไม่รู้ตามแนวที่อภิปรายมาแล้วนั้น จะเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารได้อย่างไร ก่อนตอบปัญหานี้เราต้องทำความเข้าใจคำว่า "สังขาร" เสียก่อน

2. สังขาร

สังขารเป็นคำบาลี มาจาก ส + กร + ณ ปัจจัย อาเพศ กร เป็น ขส อำนาจ ณ ปัจจัย ทีชะ อะ ที ข เป็น อา เอานิดฮิตที ส เป็น ง สำเร็จรูปเป็นสังขาร แปลว่า สภาพที่ปรุงแต่ง การปรุงแต่ง สิ่งประกอบ ถือเอาความว่าการปรุงแต่งกริยาสร้างสรรค์การกระทำ PTS.Dictionary ให้คำจำกัดความไว้ว่า Co-efficient (of consciousness as well as of physical life) constituent aggregate.

สังขารในปัจจุสมุขบาทได้แก่ สังขาร 3 และอภิสังขาร 3 ดังปรากฏหลักฐาน

ดังนี้

ก็สังขารเป็นใจน สังขาร 3 เหล่านี้ คือ กายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร นี้ เรียกว่า สังขาร¹

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นใจน ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนชชาภิสังขาร กายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร ในสังขารเหล่านั้น ปุญญาภิสังขารเป็นใจน กุศลเจตนา เป็นกามาวจร รูปาวจร ที่สำเร็จควยศีล ที่สำเร็จควยภาวนา นี้เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขารเป็นใจน อกุศลเจตนาเป็นกามาวจร นี้เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร อเนชชาภิสังขารเป็นใจน กุศลเจตนาเป็นอรูปาวจร นี้เรียกว่า อเนชชาภิสังขาร กายสังขารเป็นใจน กายสัญญาเจตนาเป็นกายสังขาร วจีสัญญาเจตนาเป็นวจีสังขาร มโนสัญญาเจตนาเป็นจิตสังขาร เหล่านี้ เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย²

สังขาร 3 ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร อภิสังขาร 3 ได้แก่ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนชชาภิสังขาร สังขาร 3 คือ พฤติกรรมของมนุษย์ อภิสังขาร 3 คือ ลักษณะของพฤติกรรมของมนุษย์

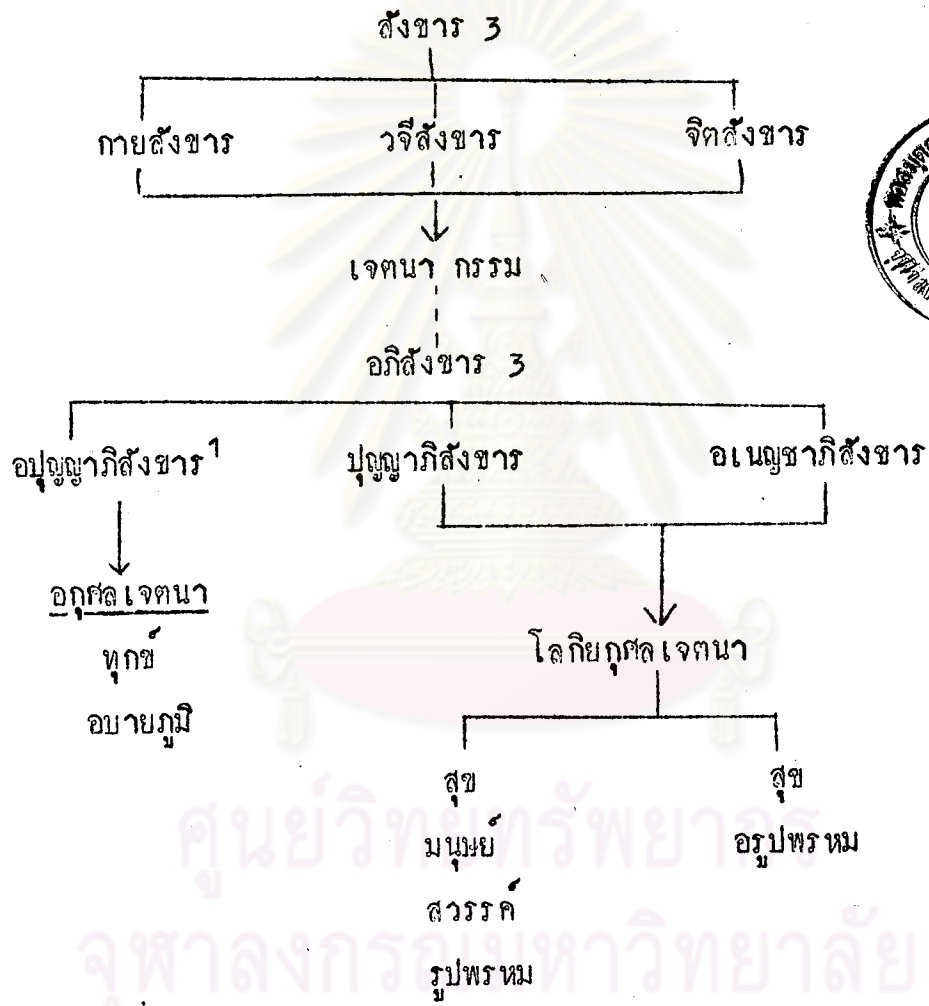
2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างสังขาร 3 กับอภิสังขาร 3

สังขาร 3 (กายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร) ได้แก่ เจตนา คือ ความจงใจกระทำกรรมทางไตรทวาร คือ กาย วาจา ใจ เจตนาทางไตรทวารมี 3 ลักษณะ คือ การกระทำที่ดีเป็นบุญ การกระทำในลักษณะนี้ก่อให้เกิดอิฏฐารมณ แก่มนุษย์ ปุตุชน ยังผลให้ผู้นั้นกระทำมีความสุขกาย สุขใจ และหรือให้ไปเกิดในสวรรค์ในรูปพรหม เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร เป็นลักษณะของการกระทำที่ไม่ดีเป็นบาป การกระทำในลักษณะนี้ก่อให้เกิดอนิฏฐารมณ คือ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ แก่มนุษย์ปุตุชน และยังผลให้ไปเกิดในอภายภูมิ อเนชชาภิสังขาร มีลักษณะเป็นบุญเหมือนปุญญาภิสังขาร แต่ต่างกันตรงที่ อเนชชาภิสังขาร ยังผลให้ไปเกิดในอรูปพรหม⁴ โดยเฉพาะ ดังนั้น -

¹ส.นิ. 16/16/4.

²อภิ.วิ. 35/257/161 - 162.

สังขาร 3 จึงได้แก่ เจตนา ซึ่งเป็นตัวกระทำทางไตรทวาร ความสุข ความทุกข์ นรก สวรรค์ รูปพรหม อรูปพรหม เป็นผลของเจตนาซึ่งเป็นตัวกระทำทางไตรทวาร สังขาร 3 กับอกิสังขาร แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ด้วยแผนผังดังนี้

จากความสัมพันธ์ของสังขารทั้งสองชนิดนั้น เราจะพบว่าเจตนาเป็นตัวการสำคัญ เจตนาเรียกว่า กรรม ดังพุทธพจน์ว่า "เจตนาหํ ภิกขเว กัมมํ วทามิ = คูกรภิกษุทั้งหลาย

¹ เรียงลำดับข้อ เพื่อสะดวกในการจัดเป็นอกุศลและกุศลเจตนา.

เรากล่าวเจตนาว่า เป็นกรรม"¹ กรรมคือ การกระทำหรือกิริยาที่มนุษย์ปุถุชนปรุงแต่ง
 สิ่งต่าง ๆ ขึ้น โดยมีผลที่จะเกิดขึ้น "ตัวฉน" เป็นจุดหมาย สังขารในปฏิจจนุปบาท จึง
 มีคำจำกัดความว่า "สังขารใดแกกรรมที่บุคคลกระทำด้วย อกุศลเจตนาและโลภียกุศล
 เจตนา" ข้อที่ว่า "อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร" จึงมีค่าเท่ากับ "ความไม่รู้แจ้งใน
 อริยสัจ 4 เป็นเหตุให้เกิดกรรม"

2.2 อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารได้อย่างไร

เมื่อเราเข้าใจความหมายของสังขารแล้ว เราก็ย้อนกลับไปยังปัญหา
 อวิชชาก่อให้เกิดกรรม แต่ขอเน้น ณ ที่นี้ก่อนว่า คำว่า กรรมจะต้องมีวิบากควบคู่ไป
 ด้วยเสมอ คือ เมื่อกล่าวถึงกรรมก็ให้นึกถึงผลของกรรมเคียงคู่ไปด้วยทุกกรณีไป

เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าพฤติกรรมทาง กาย วาจา ใจ ของมนุษย์มี
 เจตนาเป็นตัวบงการ ทำดี พุคฺดี ทำชั่ว พุคฺชั่ว ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้ทำผู้พูด ทำดีพุคฺดี
 ผลดีคอบสนอง ทำชั่วพุคฺชั่วผลพวตามสนอง ทำดีสุขกาย สุขใจ ไปสวรรค์ ทำชั่ว พุคฺ
 กายทุกข์ใจ ไปนรก ทั้งนี้เป็นไปตามกฎของกรรม กรรมชนิดที่เป็นไปตามกฎของกรรม
 นี้เอง เกิดจากอกุศลเจตนาและโลภียกุศลเจตนา อันมีอวิชชาเป็นมูลฐาน เพราะความ
 ไม่รู้จริงมนุษย์ปุถุชนจึงทำกรรมที่บ้าง ชั่วบ้าง ฏุกบ้าง ผิดบ้าง คลุกเคล้ากันไป ตาม
 ประสาของกณไม่รู้ ความไม่รู้จริงจึงเป็นแรงผลักดันให้ปุถุชนต้องทำกรรมทั้งดีทั้งชั่วโดย
 จำเป็น ต่อปัญหาที่ว่าความไม่รู้ เป็นปัจจัยให้เกิดการกระทำได้อย่างไร ตัวอย่างต่อไป
 นี้จะช่วยทำให้เข้าใจได้ดียิ่งขึ้น

ก. ในเวลาพลบค่ำวันหนึ่ง นาย ก. จำต้องเข้าไปธุระที่ป่าช้าในชนบท
 ซึ่งเป็นป่าทึบ เต็มไปด้วยต้นไม้สูงใหญ่ร่มครึ้ม ความกลัวผีเพราะไม่รู้จริงมีอยู่แล้วเป็นทุน-

¹ อ.จ. 22/334/422.

เดิม ทำให้ นาย ก. เกิดความหวาดระแวง เฝ้ามองหน้ามองหลัง เล็กเล็ก ๆ กระทบ่าตัวหนึ่งนอนซมอยู่ในพุ่มไม้ข้างทางเหลือเห็น นาย ก. เข้าตกใจกลัวจึงกระโจนพรวดพราดแหวกพุ่มไม้หนีไป ก. นี้กว่าถูกผีหลอกจึงวิ่งตะลี้ตะลั่นหนีอย่างไม่คิดชีวิต พลาดร่องตะโกนให้คนช่วย

การวิ่งของ ก. เป็นการกระทำทางกาย (กายกรรม) : การร้องตะโกนให้คนช่วยเป็นการกระทำทางวาจา (วาจากรรม) ความคิดที่จะไม่ให้พ้นสถานการณ์ที่ไม่พึงปรารถนาเป็นการกระทำทางใจ (มโนกรรม) พฤติกรรมของ ก. เกิดจากความไม่รู้คือ เพราะความไม่รู้จริง จึงกลัวผี เพราะไม่รู้ว่า เป็นกระทบ่าตัวจริงวิ่งหนี ความไม่รู้ในสองกรณีนี้ก่อให้เกิดสถานการณ์อันไม่พึงปรารถนาสำหรับ ก. ความคิดที่จะหนีสถานการณ์อันไม่ควรจะหนีก็เป็นความไม่รู้ แต่ถ้ารู้ตามเป็นจริง คือไม่กลัวผี รู้ว่านั่นคือเสียงกระทบ่าตัวที่ตกใจ พฤติกรรมตั้งกลัวของ ก. จะไม่เกิด สถานการณ์ที่ไม่พึงปรารถนา ก็จะไม่มี ตัวปัจจัยที่เด่น ๆ ในกรณีนี้คือ ความหลงไม่รู้จริง เป็นเหตุปัจจัย ความคุ้นเคยกับกรอมของผีมาก่อนเป็นอาเสวนปัจจัย การที่ตัวของ ก. เข้าเผชิญกับสถานการณ์นั้นเป็นสัมปยุตปัจจัย ฯลฯ พฤติกรรมทั้งหมดของ ก. มีเจตนาทางไตรทวารเป็นแรงผลักดัน

ข. นาย ข. ทำงานราชการเกี่ยวกับการเงิน มีรายได้พอเลี้ยงครอบครัวอย่างสะดวกสบาย ครั้นต้นปีงบประมาณ เงินก้อนหนึ่งจำนวนล้านบาทตกไปอยู่ในความรับผิดชอบของ ข. ความหลงผิดคิดรวบหางลัด ข. จึงวางแผนพุกจกหาว่าล้มเพื่อนร่วมงานให้ตายใจ พอสบโอกาส ข. ก็นำเงินล้านบาทหลบหนีไป ต่อมาถูกจับได้ส่งฟ้องศาลภาคพิพากษาจำคุก 10 ปี

การที่ ข. นำเงินหลบหนีไปเป็นการกระทำทางกาย การพุกจกหาว่าล้มเพื่อนร่วมงานเป็นการกระทำทางวาจา ความคิดที่จะรวบและหนีไปให้พ้นการจับกุมเป็นการกระทำทางใจ พฤติกรรมทั้ง 3 ทางของ ข. เรียกว่า กรรม การติดคุก 10 ปี หรือการเกิดในนรกเป็นวิบาก กรรมของ ข. เกิดจากอกุศลเจตนาอันมีอวิชชาเป็นปัจจัย ถ้ารู้จริงว่าการทุจริตเป็นบาปให้ผลเป็นทุกข์ สักวันหนึ่งต้องถูกจับได้ กรรมและวิบากเช่นนั้นของ ข.

จะไม่เกิดขึ้น บัณฑิตที่เด่นในกรณีนี้คือ ความโลภเพราะหลงผิดเป็นเหตุบังจัญ เงินล้านบาทที่อยู่ในครอบครองเป็นอติบังจัญ อาศัยเงินก้อนนั้นเป็นเครื่องทำกรรมเป็นนิสัยบังจัญ ความพอใจเพียรพยายามพิจารณาไตร่ตรองหาช่องทางที่จะหลบหนีเป็นอธิปัตย์บังจัญ การติดคุกหรือการตกนรกเป็นวิบากบังจัญ

ค. มนุษย์ปุถุชนบางคนมีความสุขตามควรแก่สภาพของตนก็พอใจ บางคนเห็นว่าความสุขในสวรรค์ดีกว่าความสุขในโลกมนุษย์ จึงกระทำความดีมีให้ทานรักษาศีล เป็นต้น ประารถไปเกิดในสวรรค์ บางคนเห็นว่าความสุขในพรหมโลกประณีต นิ่มนวลกว่าความสุขในมนุษย์ ในสวรรค์ จึงตั้งใจบำเพ็ญทานประารถไปเกิดในพรหมโลก ในกรณีนี้ การให้ทาน การงดเว้นการทำบาปทางกาย เป็นกายสัตถุเจตนา การกล่าวคำสมาทานศีล หรือกล่าวแก้วจัสสุจริต เป็นวจีสัตถุเจตนา ความปรารถนาที่จะไปเกิดในสวรรค์ ในพรหมโลกเป็นมโนสัตถุเจตนา ตอนนี้มีข้อพิเศษอยู่อย่างหนึ่ง คือ สวรรค์และรูปพรหม มี กาย-สัตถุเจตนา วจีสัตถุเจตนา มโนสัตถุเจตนา เป็นบังจัญรวมกัน ส่วนรูปพรหม 4 มีมโนสัตถุเจตนาเป็นบังจัญเพียงอย่างเดียว แต่ทั้งหมดมีอริชชาเป็นมูลฐานรวมกัน โดยอริชชาเป็นอารมณ์บังจัญ เป็นปกคตุนิสัยบังจัญแก่ปญญาภิสังขาร และเป็นปกคตุนิสัยบังจัญเพียงอย่างเดียวแก่อาเนญชาภิสังขาร

อริชชาเป็นบังจัญแก่การกระทำชั่วหรือบาปอันยังผลให้เกิดความทุกข์ และยังผลให้สัตว์ไปเกิดในอบายภูมิเป็นสิ่งที่เข้าใจได้โดยธรรมดา ส่วนอริชชาเป็นบังจัญให้เกิดการทำดีหรือบุญซึ่งเป็นวิญญาคามีคือเพื่อจะได้ท่องเที่ยวเสวยสุขในวิญญสงสาร เป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะฉับความรูสึก กรณีนี้คล้ายกับว่าอริชชาเป็นสิ่งที่ไม่ดีไม่พึงปรารถนา ส่วนบุญกุศลการเกิดในสวรรค์ ในพรหมโลก ถือว่าเป็นสิ่งพึงปรารถนา ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า สิ่งที่ดีจะเกิดจากสิ่งที่ไม่ดีได้อย่างไร หรือสิ่งที่พึงปรารถนาจะเกิดจากสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาได้อย่างไร คำตอบที่มีต่อปัญหานี้มีปรากฏให้เราเห็นอยู่ในสังคัมทั่วไป เช่น ถ้าสมมติว่ากฎหมายเป็นสิ่งดีทำให้สังคมดำรงอยู่อย่างสงบสุข ก่อนจะมีกฎหมายก็จะต้องมีคนไม่ดีก่อวสันตกรรมมากจนกฎหมายจึงเกิดขึ้น เจตนาในการสร้างกฎหมายก็เพื่อป้องกันมิให้สิ่งไม่ดี -

เกิดขึ้น ตำรวจเกิดขึ้นก็เพราะมีโจรผู้ร้าย ศาลสถิตยุติธรรมเกิดขึ้นก็เพราะมีการ
ทุจริตยุติธรรม ในกรณีนี้สิ่งที่ไม่ดีจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งที่ดีได้

แต่ตามธรรมชาติของพุทธธรรม บุญ, สวรรค์, พรหมโลก เป็นสิ่งดีสำหรับ
สัตว์ ผู้ยังมีกิเลสตัณหา แต่เป็นสิ่งไม่ดีในสายตาของพระอรหันต์ ดังนั้นการกระทำใดที่
หวังจะเห็นยวนำเอาความสุขไม่ว่าในรูปลักษณะใด และไม่ว่าในภพไหนมาสนองความ
อยากของ "ตัวฉัน" การกระทำนั้นจึงความีอวิชาเป็นปัจจัย

2.3 ความแตกต่างระหว่างการกระทำของปุถุชนกับของพระอริยมุคค

การกระทำทาง กาย วาจา ใจ ถือว่าเป็นสิ่งปกติของมนุษย์ทุกรูปทุก
นาม ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า การกระทำของปุถุชนกับการกระทำของพระอริยมุคค มีความ
แตกต่างกันอย่างไร เรามีอะไรเป็นมาตรการวัดคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ต่อปัญหา
ดังกล่าว ตอบในแนวกว้างได้ดังนี้

การกระทำของปุถุชน การกระทำของปุถุชนเกิดจากอวิชา มีลักษณะยึดมั่น
เกาะติด หวังผล เอาตัวฉันเข้าไปผูกพันเกาะเกี่ยวกับการกระทำนั้นไม่โดยตรงก็โดย
อ้อม บังเจกชน เป็น "ตัวฉันย่อย" สมาคม สังคม ประเทศชาติ เป็น "ตัวฉันรวม" ซึ่ง
มี "ตัวฉันย่อย" แฝงอยู่เบื้องหลัง หรือมีตัวฉันย่อยเป็นพื้นฐาน การกระทำของ "ตัวฉัน
ย่อย" ถูกกำหนด โดยผลเพื่อ "ตัวฉันย่อย" โดยเฉพาะ การกระทำของ "ตัวฉันรวม"
ถูกกำหนดโดยผลเพื่อ "ตัวฉันรวม" ซึ่งจะสะท้อนผลไปยัง "ตัวฉันย่อย" อีกทีหนึ่ง การ
กระทำของตัวฉันทั้งสองมีผลที่จะพึงได้เพื่อตัวฉัน (วิบาก) เป็นเป้าหมาย เราจึงกล่าว
ได้ว่า การกระทำของปุถุชนถูกกำหนดโดยผลที่จะเกิดกับ "ตัวฉัน" โดยจำเป็นในเวลา
ไม่จำกัด

การกระทำของพระอริยมุคคขั้นต่ำ พระอริยมุคคขั้นต่ำ หมายถึงพระโสดาบัน
พระสกทาคามี พระอนาคามี เราทราบแล้วว่า ทุกข์เป็นมูลบทสำคัญที่สุดในชีวิตมนุษย์ ชีวิต
มนุษย์กับความทุกข์ถูกตรึงเข้าด้วยกันโดย สังโยชน์ 10 สังโยชน์ 10 คือ กิเลสตั้งแต่หนาย

ที่สุดจนถึงละเอียดที่สุด ที่ผู้ปฏิบัติจริงชีวิตมนุษย์เข้ากับความสุข พุทธธรรมมุ่งกำจัดทุกข์
สังโยชน์ 10 จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องขจัด การสลัดสังโยชน์ 10 ถือว่าเป็นหน้าที่โดยจำเป็น
ของชาวพุทธ ดังนั้นพุทธธรรมจึงถือเอาที่ขีดชั้นความสามารถในการละสังโยชน์ 10 เป็น
เครื่องวัดสถานภาพทางคุณค่าของมนุษย์ สังโยชน์ 10 มีดังนี้

1. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวเป็นคน เช่น เห็นรูปเวทนา
วิญญาณ ว่าเป็นสิ่งมีชีวิตตน
2. วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลใจ ความมีใจไม่แน่นอน
3. สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นถือพรต เห็นว่าเป็นสิ่งขลังหรือ
ศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อตามกันอย่างงมงาย
4. กามราคะ ความกำหนัดครุ่นคิดติดใจในกามคุณ
5. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งแห่งใจ ความหงุดหงิดขัดเคืองในใจ
(ทั้ง 5 ข้อจัดเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ เรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์)
6. รูปราคะ ติดใจในอารมณ์ของรูปฌานหรือติดใจในรูปที่ประณีต
7. อรูปราคะ ติดใจในอารมณ์ของอรูปฌานหรือติดใจในสิ่งที่เบญจรูป-
กรรม
8. มานะ ความทรนงตน ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่
9. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน, ความรำคาญใจ
10. อวิชชา ความหลง, ความไม่รู้จริงในสภาวะธรรมชาติ¹

ขีดชั้นความสามารถในการละสังโยชน์ 10 ของพระอรหันตคฤหิเป็นลำดับ
ขั้นตอนดังนี้

¹อภิ.วิ. 35/976-7/554-5, ส.ม. 19/349, 351/980, อง.ทสภ.

พระโศคามันละ ข้อ 1, 2, 3 ได้ พระสกทาคามีละข้อ 1, 2, 3 ได้ กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง 5 ได้ พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้หมดทั้ง 10 ข้อ¹

ตามขั้นตอนการละสังโยชน์ 10 แสดงว่าพระอริยมุคคลดชั้นต่ำยังละอวิชชาไม่ได้ แต่อวิชชาของท่านเป็นอวิชชาชนิดที่เจือจางและเบาบางที่สุดเหมือนลมพายุที่อ่อนแรงลง อนึ่งอวิชชาของพระอริยมุคคลดชั้นต่ำมีเบื้องปลายถูกจำกัดไว้แล้ว คือ พระโศคามันจะมีอวิชชาอยู่อีกไม่เกิน 7 ชาติ พระสกทาคามีอีก 1 ชาติ พระอนาคามีสิ้นอวิชชา ๗ ชั้น สุตทว่าสาธ พระอริยมุคคลดเหล่านี้เป็นนิยตมุคคลด คือ เทียงต่อการถึงนิพพาน จะไม่ผันแปร กลับกลายมาเป็นปุถุชนอีก อวิชชาของท่านจึงเป็นสิ่งที่พึงสละเสียได้ในเวลาอันจำกัด ถ้าเปรียบอวิชชาเหมือนโจร อวิชชาของปุถุชนเหมือนโจรที่ลักของมีค่าเราไปแล้วสืบหาตัวยังไม่พบ ความหวังที่จะจับกุมตัวมาลงโทษยังอยู่ห่างไกลและเลื่อนลอย ส่วนอวิชชาของพระอริยมุคคลดเบื้องต้นเหมือนโจรคนนั้นถูกจับตัวมาได้ส่งฟ้องศาล ศาลพิพากษาตัดสินประหารชีวิตโดยไม่มีอุทธรณ์ฎีกา อวิชชาของพระโศคามันเหมือนนักโทษที่รอวันประหารอีก 7 วันเป็นอย่างช้า อวิชชาของพระสกทาคามีเหมือนนักโทษรอวันประหารอีกหนึ่งวัน ส่วนอวิชชาของพระอนาคามีเหมือนนักโทษประหารที่ถูกมัดตรึงไว้กับตะแคงแกงรอเวลาสิ้นกระสุนสังหารจากซองฆาตเท่านั้น ในการกระทำของพระอริยมุคคลดเบื้องต้น อวิชชาความรู้ผิดมีบทบาทน้อยที่สุด เพราะถูกลดความเข้มข้นลงไปด้วยอำนาจของมรรค วิชา ความรู้ถูกเข้ามามีบทบาทสำคัญแต่ยังไม่เต็มที่เพราะยังมีอวิชชาชนิดที่เจือจางแฝงอยู่ ดังนั้น การกระทำเพื่อ "ตัวฉัน" จึงมีเพียงบางครั้ง และบางครั้งของการกระทำดังกล่าวก็มีอยู่ในเวลาอันจำกัด

¹ดูประกอบใน พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 94.

การกระทำของพระอรหันต์ การกระทำของพระอรหันต์เกิดจากวิชาล้วน ๆ คือ ทำโดยรู้เท่าทันสภาพธรรมชาติ การกระทำของท่านจึงว่างจากผล (วิบาก) ไม่สร้างตัวฉันขึ้นไปเพื่อรับผลอันเป็นการขัดขวางกระแสธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะพระอรหันต์รู้ซึ่งถึงแก่นแท้ของธรรมชาติว่า สิ่งที่เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน ต้นไม้ ดวงดาว ดวงอาทิตย์ ฯลฯ เป็นเพียงบัญญัติ (Convention) ที่มนุษย์พร้อมใจกันสร้างขึ้นเพื่อให้ตัวฉันรับรู้ ใ้ร่วมกันในขณะที่ตัวฉันเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันเท่านั้น โดยสภาวะอันแท้จริงสิ่งดังกล่าวเป็นเพียงสังขตธรรมที่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรเป็นสาระพอที่จะยึดมั่นถือมั่น กล่าวได้ว่า พระอรหันต์ไม่มีตัวฉัน ผลที่เกิดจากการกระทำจึงไม่มีที่เกาะยึด การกระทำของพระอรหันต์เป็นการกระทำที่ยุติ ปล่อยวาง ว่าง สงบ เราจึงเรียกการกระทำของพระอรหันต์ว่า "กิริยา" ไม่เรียกว่ากรรม ข้อที่ว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารใช้ไม่ได้กับพระอรหันต์ ปัญหาต่อไป คือ สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญานได้อย่างไร

3. วิญญาน

วิญญานเป็นคำบาลี มาจาก วิ = วิเศษ แจ่ม ต่าง, ญา ชาติ มีอรรถว่ารู้, ญุ ปัจจัย แปลงญุเป็น อณ ประกอบกันเข้า ช้อน ญ. หน้า ญา ตามหลักพยัญชนะสังโยค สำเร็จรูปเป็น วิญญาน แปลว่า ความรู้แจ้ง, ความรู้ชัด, การรู้, สิ่งรู้ คำที่เป็นไวพจน์ของวิญญานมีหลายคำ เช่น จิต = สภาพที่คิดได้ มโน = สภาพที่รุ่มนวมไปในอารมณ์ มนัส = สภาพที่พอใจในอารมณ์ มโนธาตุ = ชาติรู้ วิญญานกับคำที่เป็นไวพจน์เหล่านั้น โดยเนื้อความเป็นอันเดียวกัน ต่างกันโดยกิจที่มันเข้าไปเกี่ยวข้องกับ

PTS.Dictionary ให้ความหมายของวิญญานไว้ดังนี้

viññana = a mental quality as constituent of individuality, The bearer of (Individual) life, life-force (as extending also over rebirth), principle of conscious life, general -

consciousness (as function of mind and matter), regenerative force, animation, mind as transmigrant, as transforming (according to individual kamma) one individual life (after death) into the next.

วิญญาณในปฏิจสมุปปาตได้แก่ วิญญาณ 6 วิญญาณ 6 หมายถึงวิญญาณขณะออก
ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางทวารนั้น ๆ

ก็วิญญาณเป็นใจ วิญญาณ 6 หมวดเหล่านี้ คือ จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ขานวิญญาณ
ชีวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่า วิญญาณ¹ วิญญาณเกิดเพราะสังขาร
เป็นปัจจัย เป็นใจ จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ขานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ
มโนวิญญาณ นี้เรียกว่า วิญญาณเกิด เพราะสังขารเป็นปัจจัย²

หลักฐานในพระไตรปิฎกข่งให้ทราบว่า วิญญาณในปฏิจสมุปปาต ได้แก่ วิญญาณ
คือ การรับรู้ของมนุษย์ ที่เป็นไปพร้อมกับร่างกาย ที่เบ็ญอยู่ในชีวิตปัจจุบัน

มีข้อสังเกตที่สำคัญอยู่ประการหนึ่งคือ ปฏิจสมุปปาตแบบข้ามภพข้ามชาติ มี
ปรากฏชัดแจ้งในคัมภีร์อภิธรรมและในคัมภีร์อรรถกถารุ่นหลัง เช่น ในวิสุทฺธิมรรค วิญญาณ
ในวิสุทฺธิมรรค ได้แก่วิญญาณ 6 เหมือนกัน แต่แบ่งวิญญาณออกเป็น 2 ชนิด คือ วิถี -
วิญญาณ ได้แก่วิญญาณ 6 ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปวัตติวิญญาณ และวิญญาณอีกชนิดหนึ่ง
ทำหน้าที่เชื่อมต่อภพชาติ เรียก ปฏิสนธิวิญญาณ ตามแนวของพระสูตรและพระวินัย ตอนที่
พระพุทธเจ้ามณสิการปฏิจสมุปปาตเมื่อแรกตรัสรู้ ปฏิสนธิวิญญาณจะไม่มีปรากฏในกระแส
ปฏิจสมุปปาต ปรากฏเฉพาะวิญญาณชนิดที่วิสุทฺธิมรรค เรียกว่า วิถีวิญญาณ หรือปวัตติ-
วิญญาณปฏิสนธิวิญญาณจะปรากฏในสูตรอื่น แต่ก็มีแนวร่วมกระบวนการปฏิจสมุปปาต เช่น

¹ส.น. 16/15/4.

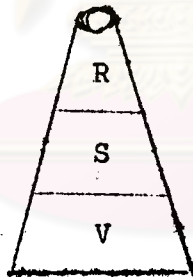
²อภิ.วิ. 35/258/162.

ในมหานิทานสูตร มหาสันตาสังขยสูตร ซึ่งจะกล่าวถึงในประเด็นที่ว่าควีนามรูป

จะอย่างไรก็ตาม ก่อนจะถึงปัญหา "สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณได้อย่างไร" เราควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับวิญญาณตามแนวพุทธธรรมในประเด็นต่อไปนี้เสียก่อน คือ ธรรมชาติของวิญญาณ หน้าที่ของวิญญาณ, กระบวนการภายในของวิญญาณ, องค์ประกอบของวิญญาณ

3.1 ธรรมชาติของวิญญาณ

ปัญหาเรื่องวิญญาณ ได้ถูกขบคิดกันมานาน ทั้งปราชญ์ชาวตะวันตกและ ตะวันตก สำหรับชาวตะวันตก มีการศึกษาเรื่องวิญญาณอย่างเป็นระบบในยุคของกรีก คือ ยุคของโสเครตีส เพลโต อริสโตเติล โดยเฉพาะอริสโตเติล จัดวิญญาณเป็น 3 ระดับ ดังรูปกรวยต่อไปนี้

- V = Vegetative Soul ได้แก่ วิญญาณของพืช
- S = Sensitive Soul ได้แก่ วิญญาณของสัตว์ดิรัจฉาน
- R = Rational Soul ได้แก่ วิญญาณที่มีเหตุผล หมายถึง วิญญาณของมนุษย์โดยเฉพาะ

ตามทฤษฎีของอริสโตเติล วิญญาณแต่ละระดับถึงจะพัฒนาตนเองได้ก็เพียงใด ก็ไม่สามารถก้าวพ้นระดับของตนเองขึ้นไปได้ คือ วิญญาณพืชจะไม่กลายเป็นวิญญาณสัตว์ วิญญาณสัตว์จะไม่กลายเป็นวิญญาณมนุษย์ วิวัฒนาการของวิญญาณจะอยู่ในอาณาจักรของตนเท่านั้น เกี่ยวกับวิวัฒนาการของวิญญาณ พุทธธรรมมีทฤษฎีที่กว้าง ๆ ว่า วิญญาณเป็นสิ่ง-

ที่พัฒนาให้เป็นไปตามต้องการได้ โดยอาศัยเหตุปัจจัย พุทธธรรมไม่จำกัดขีดชั้นของ
 วิวัฒนาการของวิญญาณ เช่น วิญญาณสัตว์อาจพัฒนาเป็นวิญญาณของมนุษย์ วิญญาณของ
 คนโง่ ๆ อาจพัฒนาไปเป็นวิญญาณของพุทธะได้ ส่วนปัญหาที่ว่า แรกเริ่มสุดวิญญาณมาจาก
 ไหน เกิดขึ้นได้อย่างไร และปัญหาท่านเองที่จะสืบค้นหาสิ่งที่เป็นปฐมเหตุของวิญญาณเป็น
 อันถูกปฏิเสธโดยพุทธธรรม แม้มีท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาบางท่านก็ความสงสัยชาวใน
 ท่านเองที่เป็นวิวัฒนาการแรกเริ่มให้เกิดวิญญาณ แต่นั่นเป็นเพียงการแสดงทรรศนะที่อาจ
 เป็นไปได้เท่านั้น พุทธธรรมถือว่า วิญญาณเป็นสิ่งหนึ่งที่มีอยู่ได้ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย
 พุทธธรรมเข้าไปเกี่ยวข้องกับวิญญาณในแนวทางที่ว่า วิญญาณมีบทบาทสำคัญอย่างไรใน
 กระบวนการเกิดทุกข์และดับทุกข์ของมนุษย์ ในชาตวิภังคสูตรท่านกล่าวไว้ว่า "ฉชาติโร
 อัย ปริโส คนนี้มีชาติ 6 คือปฐวีชาติ อาโปชาติ วาโยชาติ เตโชชาติ อากาศชาติ
 วิญญาณชาติ"¹ แสดงว่า วิญญาณเป็นสิ่งธรรมชาติสิ่งหนึ่ง คือ เป็นชาตภู ชาติภูนี้เป็น
 องค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ในวงการศึกษาดภคธรรม คำว่า วิญญาณ กับ จิต
 คู่เหมือนจะถูกใช้สลับกันไปในคัมภีร์อภิธรรมมัตถกถาวิภาวินีฎีกา เรียกวิญญาณว่า จิต และแสดง
 ให้เห็นว่าธรรมชาติของจิตนั้นมีอยู่ 6 ประการดังนี้

ธรรมชาติที่เรียกว่าจิต เพราะ

- (1) กระทำให้วิจิตร หรือ เพราะ
- (2) ภาวะที่ตนเป็นสิ่งวิจิตร หรือ เพราะ
- (3) เป็นที่อันกรรมและกิเลสสั่งสมไว้ อนึ่ง หรือ เพราะ
- (4) รักษาไว้ซึ่งอัตภาพอันวิจิตร หรือ เพราะ
- (5) สั่งสมซึ่งสังคานของตน หรือ เพราะ

¹ วิชิตญาณวงศ์, ธรรมานุกรม (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
 2515), หน้า 146.

(6) มีอารมณ์อันวิจิตร¹

อธิบายเพิ่มเติมว่า กระทำให้วิจิตร หมายถึงจิตเป็นต้นนำ คิด ประดิษฐ์ สร้างสรร สิ่งต่าง ๆ ขึ้นได้อย่างวิจิตรพิศดาร ตัวจิตเองเป็นสิ่งวิจิตร เพราะนึกคิดได้แม้ในสภาวะที่ละเอียดลึกซึ้ง กรรมต่าง ๆ ที่จิตคิดทำลงไปแล้วจะแฝงอยู่กับจิต จิตสามารถรักษาสมรรถนภาวะในการรู้ การคิด ของมันไว้ได้ แม้มันจะเกิดดับ เปลี่ยนไปตลอดกาล จิตสามารถพัฒนาตัวเองให้เป็นไปสอดคล้องกับเหตุปัจจัย จิต สามารถรับอารมณ์ได้ทุกรูปแบบ

3.2 หน้าที่ของวิญญาณ

ธรรมชาติที่เรียกว่าวิญญาณ มีสมรรถนภาวะในหลายทาง ปรางกฎการณ์ของวิญญาณที่ออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่มีต่อวิญญาณ ขณะที่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็ได้หมายความว่าวิญญาณสูญเสียเอกลักษณ์ของมันไป เหมือนพลังงานน้ำตกถูกแปรสภาพไปเป็นพลังไฟฟ้า แม้รูปแบบที่ก่อให้เกิดพลังงานจะต่างกันแต่พลังงานก็รักษาเอกลักษณ์ของมันไว้ได้ คือ "ความสามารถทำงานได้" วิญญาณก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน ในวิสุทธิมรรค ท่านแสดงกิจหรือหน้าที่ของวิญญาณไว้ 14 ประการ ซึ่งเท่ากับวิญญาณมีสมรรถนภาวะที่จะทำอะไรได้บ้างนั่นเอง หน้าที่ของวิญญาณ 14 ประการมีดังนี้

1. ปฏิสนธิ = ทำหน้าที่สืบต่อภพชาติ
2. ภวังค์ = เป็นองค์ของภพ คือดำรงอยู่ได้ในขณะร่างกายหลับหรือสลบ หรืออยู่ในครรภ์ของมารดา
3. อาวัชชนะ = พิจารณาอารมณ์ที่มาปะทะกับทวาร 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เรียก บัญจทวาราวัชชนะวิญญาณ

¹อภิธรรมมัตถสังคหบาลีและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 21.

- และทางใจเรียก มโนทวาราวชชนะวิญญาน
4. ทัสสนะ = เห็นรูปเป็นจักขุวิญญาน
 5. สวณะ = ฟังเสียงเป็นโสตวิญญาน
 6. ขายณะ = ภูกลิ่นเป็นฆานวิญญาน
 7. สายณะ = ลิ้มรสเป็นชีวหาวิญญาน
 8. บุสสนะ = สัมผัสทางกายเป็นกายวิญญาน
 9. สัมปฏิจจนะ = รับอารมณ์, จับอารมณ์ทางทวารนั้น ๆ
 10. สันตีระณะ = พิจารณาทางอารมณ์นั้น ๆ
 11. โวฏฐัพพะ = ตัดสินอารมณ์ไปตามเหตุปัจจัย
 12. ชวณะ = แล่นเข้าไปเสพอารมณ์เป็นช่วงที่บุคคลกระทำกรรม
 13. ททาสัมพะ = รับอารมณ์ต่อจากชวณะก่อนตกลงสู่ภวังค์
 14. จุติ = เคลื่อนจากภพนั้น ๆ¹

3.3 กระบวนการภายในของวิญญาน

วิญญานมีกระบวนการ เป็นไปภายในอันสลับซับซ้อนและรวดเร็วมาก คูณิวเดินแล้วคล้ายกับเป็นตัวยื่นโรงในการรับรู้และคล้ายกับเป็นตัวคงที่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ซึ่งเหตุนี้เองทำให้เกิดความคิดว่า วิญญานเป็นสภาพเที่ยงกลายเป็นสัตว์ทิฏฐิไปแต่โดยสภาวะอันแท้จริงแล้ว วิญญานเป็นสังขตธรรมอย่างหนึ่ง เกิดและดับไปตามเหตุปัจจัย การเกิดดับของวิญญานมีความถี่สูงมาก จนยากแก่การกำหนดรู้ช่วงของความถี่แต่ละช่วง เหมือนกระแสไฟฟ้าที่ให้แสงสว่างอยู่ คูณิวเดินจะเห็นว่ากระแสไฟคงที่ไม่มี การเกิดดับ แต่อันที่จริงกระแสไฟนั้นเกิดดับ เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ที่มองไม่เห็นเพราะความถี่ของการ-

¹ดูประกอบใน วิสุทธิมรรค 3/1/58-65 และ พระราชวรมุนี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์, (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 226 - 227.

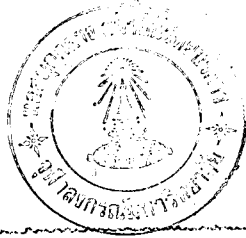
เกิดคัมของกระแสไฟสูงมาก การเกิดคัมของวิญญาณก็ทำนองเดียวกัน แต่เมื่อวิญญาณขึ้นสู่วิถี คือ วิญญาณทำหน้าที่ของมันทางทวาร 6 เราพอจะกำหนดขณะของความเป็นไปของวิญญาณได้ คือ

ก. อุปาทขณะ = ช่วงเกิด ได้แก่ ขณะของวิญญาณที่ออกมารับอารมณ์ทางทวาร 6 การออกมารับอารมณ์ของวิญญาณแต่ละขณะย่อมเป็นไปในทวารเดียว วิญญาณจะออกมารับอารมณ์สองทางในขณะเดียวกันไม่ได้

ข. ฐิติขณะ = ช่วงดำรงอยู่ ได้แก่ ขณะพิจารณา วิเคราะห์ วิจาร์ณ ตัดสินอารมณ์

ค. ภังคขณะ = ช่วงดับ ได้แก่ ขณะที่ปล่อยวางอารมณ์หลังจากรับรู้แล้ว เพื่อรับอารมณ์ใหม่

ตัวอย่าง เช่น เราได้ยินเสียงแตรรถยนต์ ขณะที่วิญญาณจับอารมณ์ คือเสียงไว้ได้ เป็นอุปาทขณะ (เกิด) ขณะรู้ว่าเสียงนั้นเป็นเสียงแตรรถยนต์มิใช่เสียงอื่น เป็นฐิติขณะ (ดำรงอยู่) หลังจากนั้นเป็นภังคขณะ (ดับ) คือวิญญาณจะปล่อยวางอารมณ์นั้นเสียแล้วแต่ไปจับอารมณ์อื่น ซึ่งอาจเป็นอารมณ์ต่างทวารเดียวกัน หรือต่างทวารก็ได้ ในชีวิตของคนเรา ผู้ไม่หลับ หรือ สลบ วิญญาณจะเป็นไปใน 3 ขณะนี้ตลอด เรียกว่า วิถีวิญญาณ คือ วิญญาณทำหน้าที่ในการรับรู้ ในกรณีของคนนอนหลับ หรือสลบหมดสติ สัมผัสสัญญา วิญญาณจะไม่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางทวาร 6 แต่ก็มีได้หมายความว่าวิญญาณดับไปขณะหลับหรือสลบ วิญญาณจะคงเกิดคัม เกิดคัมสืบต่อกันไป ในสภาพของภวังค์ ภวังค์แปลว่า องค์ของภพ หมายความว่าวิญญาณมีความสืบต่อ (Continuity) เป็นไปโดยมิได้ถูกกระตุกจากอารมณ์ภายนอก วิญญาณของคนหลับจึงมีลักษณะราบรื่น มีการสั่นสะเทือนน้อย เหมือนน้ำในบึงสงบไม่มีคลื่น ขณะปราศจากพายุ คงมีแต่ระลอกน้อย ๆ เป็นริ้ว ๆ พริ้ว อยู่บนผิวน้ำเท่านั้น ลักษณะของภวังค์จิต และวิถีวิญญาณ เปรียบเทียบให้เห็นด้วยเส้น ดังนี้

- ก 1. _____ } ภาวังกจิต
- ก 2. _____ }
- ข. _____ วิธีวิญญาณ
- ก 1. แทนลักษณะวิญญาณของคนหลับและไม่ฝัน
- ก 2. แทนลักษณะวิญญาณของคนหลับและฝัน
- ข. แทนลักษณะวิญญาณของคนที่ยื่นอยู่

ขณะหลับอารมณ์ต่าง ๆ ที่เรารับรู้มาก่อนจะแฝงอยู่กับภาวังกจิต อารมณ์เหล่านั้นจะกลับปรากฏแก่เราอีกทางมโนทวารหลังจากตื่นแล้ว นั่นคือเรายังจำสิ่งต่าง ๆ ได้เหมือนเดิม ทั้งนี้เพราะการเก็บอารมณ์สังสมอารมณ์ไว้ได้เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของวิญญาณ ดังกล่าวมาแล้วในประเด็นก่อน ๆ อย่างไรก็ตามเมื่อนานเข้า ๆ บางสิ่งเราอาจลืมเดือนไป แต่บางสิ่งเรายังจำติดตาได้ก็ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ ขณะที่เรารับรู้สิ่งนั้นมันทำให้วิญญาณของเราได้รับการกระตุ้นแรงมากน้อยแค่ไหนเพียงไร ในแง่ให้เกิด เจตนา สัญญา และฉันทะ และขึ้นอยู่กับความยาวนานของกาลเวลาหลังจากเรารับรู้สิ่งนั้น ๆ แล้ว

3.4 องค์ประกอบของวิญญาณ

วิญญาณมีองค์ประกอบเรียกว่า เจตสิก ลำพังวิญญาณอย่างเดียวถ้าไม่มีลักษณะที่เรียกว่า เจตสิกเป็นองค์ประกอบแล้ว มันจะทำหน้าที่ในการรับรู้ไม่สมบูรณ์ ชาติรู้จะเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อมนุษย์ เพราะอาศัยเจตสิก เจตสิกเป็นสภาวะที่เกิดพร้อมกับวิญญาณคัมพร้อมกันกับวิญญาณ มีอารมณ์วัตถุที่อาศัยอันเดียวกันกับวิญญาณ กล่าวให้สั้นลงไปว่า เจตสิกคือ คุณสมบัติในรูปแบบต่าง ๆ ของวิญญาณนั่นเอง มีอยู่ 52 ชนิด แยกกว้าง ๆ ออกเป็น 3 ฝ่าย คือ

- ก. ฝ่ายดี เรียกโสภณเจตสิก มี 25 ชนิด เช่น สติ ความระลึกได้ หิริ ความละอายต่อความชั่ว มุทิตา ความสงสาร ปัญฺุณทริย์ ความรู้, ความไม่หลง ฯลฯ

ข. ฝ่ายไม้คือ เรียกกอทุกเจตสิก มี 14 ชนิด เช่น โมหะ ความหลง
ทิฏฐิ ความเห็นผิด โทสะ คิดประทุษร้าย มัจฉริยะความตระหนี่ ฯลฯ

ค. พวกที่เข้ากันได้กับทุกฝ่าย เรียก อัญญาสมานาเจตสิก เช่น เวทนา
ความเสวยอารมณ์ เจตนา จงใจหาอารมณ์ วิตก ตรึกตรองอารมณ์ วิจารณ์
พิจารณาใคร่ครวญอารมณ์ ฉันทะ พอใจในอารมณ์ อธิโมกข์ ตักสินอารมณ์ ฯลฯ

ถ้าเปรียบวิญญาณเป็นร่างกายมนุษย์ เจตสิกเหมือนส่วนประกอบต่าง ๆ ของ
ร่างกาย เช่น อวัยวะต่าง ๆ มือ เท้า แขน ขน ตา ติวคำ ติวขาว อ้วน ผอม สวย
รูปหล่อ ขี้เหร่ ฉลาด โง่ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะประกอบที่จำเป็นต่อร่างกายมนุษย์
ฉันใด เจตสิกก็เป็นลักษณะประกอบที่จำเป็นต่อวิญญาณฉันนั้น

เรารู้จักโนภพของวิญญาณตามแนวพุทธธรรมแล้ว ปัญหาต่อไปคือ สังขารเป็น
ปัจจัยให้เกิดวิญญาณได้อย่างไร คัมภีร์อภิธรรมมัตถกวิภาวินีและคัมภีร์วิสุทธิมรรค แบ่งวิญญาณ
ตามแนวอภิธรรม ออกเป็น 2 ชนิด ดังนี้ "วิญญาณหึ่งปวงนี้แหละ ย่อมเป็นไปโดยส่วน 2
ด้วยอำนาจแห่งปวัตติ (ความเป็นไปต่อแต่ปฏิสนธิไป) และ (ส่วนตอน) ปฏิสนธิ"¹ เรา
จึงกล่าวได้ว่า ตามแนวพุทธธรรม วิญญาณของสัตว์ที่เป็นไปในภพต่าง ๆ มีอยู่ 2 ประการ
คือ

1. ปฏิสนธิวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณที่ทำหน้าที่สืบภพชาติของเหล่าสัตว์ผู้มีกิเลส
ตัณหา ท่องเที่ยวไปมาอยู่ในสังสารวัฏ

2. ปวัตติวิญญาณ ได้แก่ วิญญาณที่เป็นไปต่อจากปฏิสนธิ และถูกพัฒนาไปจน
กระทั่งสามารถรับรู้อารมณ์ทางอายตนะ 6 ได้ (วิถีวิญญาณ) จะอภิปรายประเด็นแรก
ก่อน

¹วิสุทธิมรรค 3/1/298, และคู่มือประกอบใน อภิธรรมมัตถกสังคหาลีและอภิธรรมมัตถก-
วิภาวินีฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 372.

3.5 สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาน

เราทราบแล้วว่า สังขาร ได้แก่ กรรม กรรม คือ การกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ กรรมมี 3 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เป็นบุญ ลักษณะที่เป็นบาป ลักษณะที่เป็นอเนนุชา กล่าวโดยสรุป กรรมมี 2 คือ กรรมดี (อเนนุชารวมเข้าในกรรมดี) และ กรรมชั่ว กรรมดีกรรมชั่วที่มนุษย์กระทำลงไปขณะมีชีวิตอยู่ จะถูกสะสมไว้ที่วิญญาน เพราะการเป็นที่เก็บสะสมของกรรมและกิเลส เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของวิญญาน มนุษย์ทำกรรมดีกรรมชั่ว วิญญานย่อมรับรู้แล้วสั่งสมสืบต่อไปเป็นไปได้อีกตามลักษณะของกรรม เพราะการสั่งสมสืบต่อซึ่งสันดานของตนเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของวิญญาน มนุษย์เมื่อจวนจะตายใกล้จะหมดลมหายใจ กรรมที่ทำไว้ก่อน หรืออาจเป็นกรรมนิमित (เครื่องหมายบอกลักษณะของกรรม) คตินิमित (เครื่องหมายบอกภพภูมิที่จะไปเกิด) จะปรากฏในมโนทวาร จุติจิต คือ จิตทำหน้าที่เคลื่อนจากภพ จบอารมณ์อันเป็นภวังค์ได้ แล้ว เกิดขึ้นในขณะแห่งขวนวิถีที่ปรารภกรรม กรรมนิमित หรือคตินิमित แล้วดับไป พอ จุติจิตดับ ปฏิสนธิจิต จะถูกรวมผลกัณห์ให้เกิดขึ้นในภพใหม่ทันที วิสุทธิมรรคกล่าวถึงวิญญานของบุคคลผู้ใกล้ตายไว้ว่า

อันดับแรก บุปการกรรมที่ตนสะสมไว้บ้าง กรรมนิमितบ้าง ย่อมมาสู่ตลวงในมโนทวารของบุคคลผู้ตั้งอยู่ในสुकคิขันคามาวจร (แต่) เป็นคนมีบาปกรรม ซึ่ง (เจ็บหนัก) นอนอยู่บนเตียงมรณะ (ทั้งนี้) โดยบาลีกล่าวไว้ว่า "ในสมัยนั้น กรรมทั้งหลาย (ที่ตนทำไว้ก่อน) นั้น ย่อมเกาะอยู่ (ในจิต) ของบุคคล (ผู้ใกล้ตาย) นั้น" ดังนี้ เป็นต้น จุติจิตทำอารมณ์ของภวังค์ให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้นในลำดับแห่งขวนวิถีอันปรารภกรรม หรือ กรรมนิमितนั้นเกิดขึ้น มีพุทธารัมพณะเป็นสุดท้าย ครั้นจุติจิตดับแล้ว ปฏิสนธิจิต อันกำลังแห่งกิเลสที่ยังตัดไม่ไค้ชักนำถล่ำเขาไปทางทุกคติ ก็ปรารภกรรมหรือกรรมนิमित ที่มาสู่ตลวง (มโนทวาร) นั้นแลเกิดขึ้น¹

¹วิสุทธิมรรค 3/1/303.

ดังนั้น ขณะเมื่อร่างกายยังไม่แตกดับ และวิถีวิญญาณยังเป็นไปอยู่ กรรมเป็นเหมือนพลังงานจลน์ มีลักษณะเป็นกัตตุภาพ (actuality) เมื่อมนุษย์ตาย กรรมจะเป็นเหมือนพลังงานศักย์ (potentiality) แฝงอยู่กับวิญญาณธาตุ วิญญาณธาตุที่มีกรรมแฝงอยู่จะเกิดขึ้นอีกในสภาพการณ์อันเหมาะสม วิญญาณธาตุที่จะเกิดขึ้นได้อีก เรียก ปฏิสนธิ-วิญญาณ

อนึ่ง ข้อความที่ว่า "วิญญาณธาตุที่มีกรรมแฝงอยู่จะเกิดขึ้นอีก" ความหมายจะเฉียดเข้าไปในลัทธิที่เชื่อเรื่องอัตตาเป็นตัวยืนโรง แต่อันที่จริงวิญญาณธาตุคงกล่าวมิได้เป็นตัวยืนโรงหรือตัวคงที่แต่ประการใด มองผิวเผินคล้ายกับจะเป็น แต่ถ้ามองให้ลึกซึ้งลงไปจะเห็นว่า วิญญาณธาตุคงกล่าวแตกต่างจากอัตตาในสองประเด็นใหญ่ ๆ คือ

1. วิญญาณธาตุมีลักษณะเกิดดับ เกิดดับอยู่รำไปอย่างไม่หยุดหย่อน ที่เราเห็นไปว่าเป็นตัวตนก็เพราะความถี่ของการเกิดดับของวิญญาณสูงมาก
2. วิญญาณธาตุ มีการเปลี่ยนแปลง และเป็นไปตามอำนาจเหตุปัจจัย ไม่มีอิสรภาพ บุรณภาพ เป็นของตนเอง และที่ว่า "กรรมแฝงอยู่" หรือ "เกาะติดอยู่" เป็นการนำภาษาที่ใช้กับวัตถุธรรมมาใช้กับสิ่งนามธรรม เพื่อเปรียบเทียบให้เกิดภาพพจน์แทนสถานะอันแท้จริง ซึ่งขอบแต่จะรู้ได้ควยใจเท่านั้น

3.5.1 องค์ประกอบของปฏิสนธิวิญญาณในภพภูมิต่าง ๆ

ใน อังคุตรนิกาย ติกนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสว่า
 คูรอนันท์ ก็กรรมที่อำนาจผลในกามชาตจักไม่มีแล้ว ความภพพึ่งปรากฏบ้างหรือ
 หนอ (ทานุพระอนนทพุลวา) ไม่พึ่งปรากฏเลยพระเจ้าข้า คูรอนันท์ เหตุนี้แล
กรรมจึงไคชื่อว่า เป็นไรนา วิญญาณชื่อว่า เป็นพืช ตัณหาชื่อว่า เป็นยางเหนียว เจตนา
 ความปรารถนาประคิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์ พวกที่มีอวิชชาเป็น
 เครื่องสกัดกัน มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ควยประการฉะนี้จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป¹

(รูปภพ อรูปภพ ก็เหมือนกัน เปลี่ยนแต่กามธาตุเป็นรูปธาตุ อรูปธาตุและกามภพ เป็นรูปภพ อรูปภพ)

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว ตัวอย่างต่อไปนี้อาจช่วยให้เข้าใจได้ดีขึ้น

เรานำเม็ดขนุนที่ไม่เหี่ยวลีบเพาะลงในที่อื่นเหมาะสม รดน้ำ พรวนดิน ไม่
 ข้ำเม็ดขนุนจะงอกงามเจริญเติบโต นานไปมีกิ่งก้านสาขา ออกดอก ออกผล มีรสหอม
 หวานไปตามพันธุ์ของขนุนชนิดนั้น ๆ ในกรณีนี้มีสิ่งจำเป็น 3 สิ่ง คือ ก. ที่ดิน ข. เม็ดขนุน
 ค. ความไม่เหี่ยวลีบของเม็ดขนุน

ก. ที่ดิน ท่านเปรียบเหมือน กรรม

ข. เม็ดขนุน เปรียบเหมือน วิญญาณ

ค. ความไม่เหี่ยวลีบของเม็ดขนุน เปรียบเหมือน ตัณหา

ดังนั้น มีที่แต่ไม่มีเม็ดขนุน ต้นขนุนก็มิได้ มีที่มีเม็ดขนุน แต่เม็ดขนุนเหี่ยวลีบ
 ต้นขนุนก็มิได้ มีเม็ดขนุน เม็ดขนุนไม่เหี่ยวลีบแต่ไม่มีที่ ต้นขนุนต้นนั้นก็มิได้ ในทำนอง
 เดียวกันมีกรรม แต่ไม่มีวิญญาณ ไม่มีตัณหา ปฏิสนธิวิญญาณก็มิได้ มีกรรมมีวิญญาณ แต่
 ไม่มีตัณหา ปฏิสนธิวิญญาณก็มิได้ มีวิญญาณ มีตัณหา แต่ไม่มีกรรม เป็นสิ่งที่เป็นไปได้
 มีวิญญาณไม่มีกรรมไม่มีตัณหา ปฏิสนธิวิญญาณก็มิได้

จากตัวอย่างดังกล่าวเราจะเห็นว่า ตัวเหตุปัจจัยที่เเคนของปฏิสนธิวิญญาณคือ
 กรรม ตัณหา วิญญาณ ทั้งนี้ได้หมายความว่า สิ่งอื่น ๆ เช่น อุบาทวน จะไม่มีบทบาท
 ร่วม สิ่งอื่น ๆ ก็มีส่วนร่วม แต่เมื่อกล่าวถึงกรรม ตัณหา วิญญาณแล้ว ปัจจัยตัวอื่น ๆ ก็
 ถูกละไว้ในฐานะที่เข้าใจ ยิ่งกว่านั้น เมื่อกล่าวถึงกรรมแล้วจำต้องมีความหมายพ่วงเอา
 อวิชชาตัณหาเข้าไว้ด้วย วิญญาณไค้แก่ ปวัตติวิญญาณหรือวิถีวิญญาณ ซึ่งรับรู้ต่อกรรมที่ทำ
 ไว้ตลอดช่วงที่บุคคลมีชีวิตอยู่นั้นเอง แต่เมื่อบุคคลจะตายมันจะทำหน้าที่เชื่อมต่อภพชาติ
 ตามอำนาจแรงผลักดันของกรรม ส่วนกรรมชนิดใดจะเป็นเหตุให้สัตว์เกิดในภพใดเป็นเรื่อง
 ที่มีรายละเอียดกว้างขวางและลึกซึ้งมาก เกินวิสัยที่จะนำมาอภิปรายในวิทยานิพนธ์นี้ได้

แต่ตอบในแนวที่เป็นกลางได้ว่า ปฏิสนธิของเหล่าสัตว์จะมีขึ้นในภพไหนอย่างไรขึ้นอยู่กับกรรมที่เหล่าสัตว์นั้นกระทำไว้ ดังพระพุทธพจน์ว่า "สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต"¹

ภพ คือ แดนอันเป็นที่เกิดของเหล่าสัตว์ มี 3 คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ลักษณะของการเกิดของสัตว์ในภพต่าง ๆ นั้น พุทธธรรมกล่าวไว้ 4 ลักษณะ เรียกว่า โยนิ 4 หรือ กำเนิด 4 คือ²

1. อัญชะ ใต้แก่ พวกสัตว์ที่เกิดในไข่ เช่น กบ ปลา (ยกเว้นบางชนิด) งู นก เป็ด ไก่ รวมเรียกว่า ทิชาชาติ แปลว่าเกิด 2 หน คือ เป็นไข่จากท้องของแม่ แล้ววิวัฒนาการแตกจากเปลือกไข่ออกมาเป็นตัว
2. ชลาพุชะ เกิดในครรภ์ ใต้แก่ พวกสัตว์ประเภทใดก็ตามที่คลอดจากท้องแม่ออกมาเป็นตัว เช่น มนุษย์ วัว ควาย สุนัข
3. สังเสทชะ เกิดในของโสโครกหรือสิ่งหมักหมม หมายถึง พวกหนอน (กิมิชาติ) พวกแมลง (หรือครอบคลุมไปถึงพวกจุลินทรีย์ที่เป็นสัตว์ที่สืบพันธุ์ด้วยการแยกตัวแบบทวีคูณหรือแบบอื่น ๆ)

4. โอปปาทิกะ เกิดผุดขึ้น เช่น พวกเทพในสวรรค์ในพรหมโลก

กำเนิดข้อ 1, 2, 3 เป็นสิ่งที่มนุษย์เห็นได้ ศึกษาได้ โดยอาศัยประสาทสัมผัส และหรือเครื่องช่วยประสาทสัมผัส ส่วนข้อ 4 เป็นเรื่องที่มีมนุษย์จะต้องศึกษาด้วยจิตโดยเฉพาะ เพราะนั้นเป็นโลกที่มีอยู่ในอีกมิติหนึ่ง นอกเหนือไปจากมิติที่รู้ได้ด้วย -

¹ม. อุปริ. 14/581/323.

²ที่ ปา. 11/263/219, คูรายละเอียดยใน ม.ม. 12/169/117.

ประสาทสัมผัสทั้ง 5 อย่างไรก็ตามเราจำต้องพักผ่อน ถ้าเกิดอื่นไว้ หันกลับมา
อภิปราย เฉพาะกรณีของมนุษย์

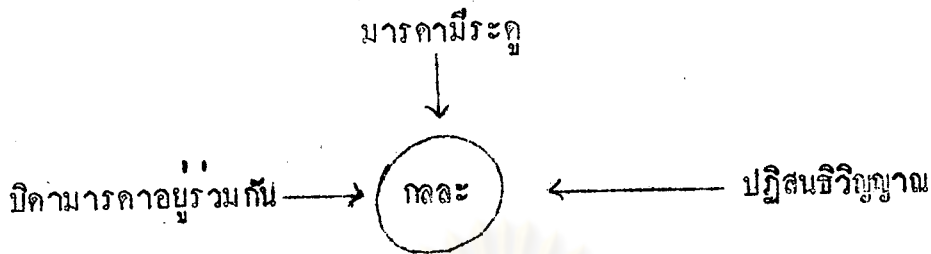
3.5.2 สภาพการณ์อันเหมาะสมแก่ปฏิสนธิวิญญาน

สภาพการณ์อันเหมาะสมแก่ปฏิสนธิวิญญานของสัตว์ในภพต่าง ๆ ย่อม
แตกต่างกันออกไป เฉพาะกรณีของมนุษย์ มนุษย์เป็นขลาปุชะกำเนิด คือ ต้องถือกำเนิด
ในครรภ์ของมารดา เราทราบแล้วว่า วิญญานธาตุที่มีกรรมแฝงอยู่จะเกิดขึ้นอีกในสภาพ
การณ์อันเหมาะสม ปัญหาจึงมีว่า สภาพการณ์เช่นไร ถือว่าเป็นสภาพการณ์อันเหมาะสม
แก่ปฏิสนธิวิญญานของมนุษย์ พระพุทธพจน์ต่อไปนี้จะเป็นคำตอบสำหรับปัญหาดังกล่าว

คุณภิกขุทั้งหลาย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย 3 ประการ ความเกิดแห่ง
ทารกก็มี ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่รวมกัน แต่มารดายังไม่มีการ และทารกที่จะ
มาเกิดยังไม่ปรากฏความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่เกิด ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่
รวมกัน มารดามีระดู แต่ทารกที่จะมาเกิดยังไม่ปรากฏ ความเกิดแห่งทารกก็ยังไม่
เกิด คุณภิกขุทั้งหลาย เมื่อใดมารดาบิดาอยู่รวมกันควย มารดามีระดูควย
ทารกที่จะมาเกิดก็ปรากฏควย เพราะความประชุมพร้อมแห่งปัจจัย 3 ประการ
อย่างนี้ ความเกิดแห่งทารกจึงมี¹

ในพุทธพจน์ดังกล่าว คำว่า ทารก หมายถึง ปฏิสนธิวิญญาน ที่กล่าวเช่นนี้มี
พุทธพจน์ยืนยัน (จะทราบในประเด็นที่ว่าควยนามรูป) สภาพการณ์ที่เหมาะสมแก่ปฏิสนธิ
วิญญานของมนุษย์จึงได้แก่ มารดาบิดาอยู่รวมกัน มารดามีระดูและปฏิสนธิวิญญาน คำว่า
มีระดูหมายถึงสภาวะของสตรีที่เข้าถึงวัยที่ไขสุก พร้อมทั้งจะเป็นแม่ของคน การเกิดของ
มนุษย์จึงเริ่มขึ้น ณ จุดบรรจบกันของสิ่งสามสิ่ง จุดเริ่มต้นแห่งชีวิตในภพใหม่ของมนุษย์
พุทธธรรมเรียกว่า "กัลละ" (รูปชีวิตที่เกิดจากน้ำ) แสดงให้เห็นควยดังดังนี้

¹ม.ม. 12/452/398.

การเกิดขึ้นแห่งจุดเริ่มต้นของชีวิตของมนุษย์ตามแนวพุทธธรรม อธิบายเปรียบเทียบ
หลักการทางชีววิทยาได้ดังนี้

ทางชีววิทยาถือว่า ไข่ของแม่ (Ovum) เมื่อผสมกับอสุจิของพ่อ (Sperm) แล้วก็จะเคลื่อนมาเกาะติดอยู่กับผนังมดลูก (Uterus) และเริ่มเจริญเติบโตภายในมดลูกในครรภ์ของมารดา เซลล์ที่เจริญเติบโตในมดลูกนี้เรียกว่า เซลล์ชีวิตแรกเกิดของมนุษย์ ชีววิทยาถือว่า ผลได้จาก Sperm + Ovum = Germ Cell หรือ Germ Cell ก็คือ Ovum ที่ถูกผสมด้วยตัว Sperm แล้วนั่นเอง ตามแนวนี้เท่าที่เห็นว่าเมื่อ Sperm กับ Ovum เข้าผสมกันได้สำเร็จเมื่อไร เมื่อนั้นปฏิสนธิวิญญานเกิด หรืออีกนัยหนึ่ง ปฏิสนธิวิญญานเกิดพร้อม ๆ กับการสำเร็จของการผสมกันระหว่าง Sperm กับ Ovum กิริยาที่ Sperm ผสมกับ Ovum และกิริยาที่ปฏิสนธิวิญญานเกิด เป็นสิ่งสองสิ่งที่ต้องเกิดพร้อมกันโดยจำเป็น เรียกว่า เป็นสหชาติปัจจัยแก่กันและกัน เหมือนไฟกับความร้อน เมื่อไฟเกิดความร้อนก็เกิด เรากล่าวไม่ได้ว่า ไฟกับความร้อนของไฟอันไหนเกิดก่อนเกิดหลัง ดังนั้น Germ Cell ทางชีววิทยาเทียบกับ กอละ ตามแนวพุทธธรรม นักชีววิทยารู้ถึงเหล่านี้ได้โดยอาศัยเครื่องช่วยประสาทสัมผัส แต่พระพุทธเจ้าทรงรู้ได้ด้วยญาณทรศนะ

3.6 สังขาร เป็นปัจจัยแก่ปฏิสนธิวิญญาน

ปฏิสนธิวิญญาน หมายถึง ความเป็นไปได้ของวิญญานช่วงต่อจากปฏิสนธิ คือ นับตั้งแต่เป็น กอละ พัฒนาไปถึงคลอดจากครรภ์มารดา เจริญเติบโตเป็นเด็ก หนุ่มสาว เต่าแก่ จนถึงตาย สังขารและวิญญานในช่วงนี้ต่างก็มีความสัมพันธ์แนบเนื่องกับนามรูป โดยเฉพาะช่วงที่เป็น กอละ เมื่อแยกกล่าวอาจทำให้เข้าใจได้ไม่ต่อเนื่อง ดังนั้นประเด็น-

นี้จะยกไปอภิปรายร่วมกับหัวข้อที่ว่าคายนามรูป

ตัวเหตุปัจจัยในกรณีสังขาร เป็นปัจจัยแก่วิญญาณ มี 2 ชนิด คือ

ปกคฺยนิสยปัจจัย กรรมที่ทามาเป็นปกติวิสัย สิ่งที่ทำด้วยความเชื่อมั่นในตนเอง เป็นปกติ เช่น เกิดศรัทธาขึ้นในใจ จึงบริจาคทรัพย์สร้างโรงพยาบาล

กัมมปัจจัย หมายถึง กุศลเจตนา อกุศลเจตนา ในการกระทำกรรมทางไตรทวาร ซึ่งสำเร็จออกมาเป็นกุศลกรรม อกุศลกรรม ทั้งนี้ย่อมแตกต่างกันออกไปตามภพภูมิและขณะที่สัตว์กระทำกรรม ในที่นี้จึงเรียกว่า นานาชนิดกัมมปัจจัยทั้งสองปัจจัยร่วมกัน สืบสนับสนุนวิญญาณของสัตว์ให้เป็นไปได้ในภพภูมิที่ต่างกัน และในรูปแบบที่ต่างกัน

อย่างไรก็ดี สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณไข่มุกไม่ได้กับกรณีของพระอรหันต์ เพราะพระอรหันต์สิ้นกรรมแล้ว ปฏิจฺจสมุปบาทสายเกิดเชื่อมต่อกันไม่ติด ปฏิสนธิวิญญาณของท่านจึงไม่มีในภพไหน ๆ

4. วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

นามรูป แยกศัพท์ออกเป็น นาม + รูป นาม - ชื่อ สิ่งที่ยึดไป สิ่งที่ยึดไป ในอารมณ์ คุณสมบัตินามธรรมทั้งหมด รูปใดแก่ สิ่งที่เป็นรูป ร่างกาย พฤติกรรม คุณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนที่เป็นร่างกาย สิ่งที่เป็นรูปพร้อมด้วยลักษณะของรูปนั้น ๆ สิ่งที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด PTS. Dictionary ให้ความหมายนามรูปไว้ว่า *namarūpa = Individuality, Individual being*

นามรูป มีความหมายกว้างขวางมาก พุทธธรรมถือว่า ทั้งสองเป็นสิ่งที่คู่กัน โดยทั่วไป นาม หมายถึง สภาวะที่เป็นนามธรรมทั้งหมด ซึ่งเราไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่รู้ได้โดยใจโดยเฉพาะ เช่น ความรัก ความโกรธ ความเมตตา ความเสียใจ ความตั้งใจ สภาวะเหล่านี้เรามองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ การยึดให้แก่นคนรัก การร้องไห้เมื่อเสียใจ เป็นปรากฏการณ์ทางกายแทนสภาวะนามธรรมดังกล่าวที่มีอยู่ในจิตของมนุษย์ ความโกรธของ ก. ความดีใจของ ข. ในส่วนลึกอันแท้จริงเป็นอย่างไร เรา-

ไม่สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส เราจะรู้ได้ก็ต่อเมื่อสภาวะธรรมเช่นนั้นเกิดขึ้นกับตัวเราเองจริง ๆ ในความหมายที่สูงขึ้นไปกว่านี้ นามธรรมหมายถึง เต่า พระเจ้า ปรมาत्मิน นิพพาน ฯลฯ ภาวะเหล่านี้ถือว่าเป็น อันติมัจจุ (Ultimate reality) ของเหล่าศาสนิกนั้น ๆ ในสายตาของนักปรัชญา ภาวะดังกล่าวเป็น อุตรรภาวะ (transcendental) มนุษย์จะเข้าถึงได้ ด้วยวิธีฝึกฝนอบรมเป็นขั้นตอนไปตามแนวทางที่แต่ละศาสนาได้วางไว้

ส่วนรูป ได้แก่ วัตถุธรรมทั้งหมด (material things) นับตั้งแต่สิ่งที่ใหญ่โตที่สุดซึ่งเรียกว่า มหาจักรวาล (macrocosmos) เช่น เนบิวลา สุริยจักรวาล ดวงอาทิตย์ ฯลฯ ไปจนถึงสิ่งที่เล็กที่สุด ซึ่งเรียกว่า จุลจักรวาล (microcosmos) เช่น อะตอม ส่วนประกอบของอะตอมรูปทั้งหมดมนุษย์สามารถรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส และหรืออุปกรณ์ช่วยประสาทสัมผัส

การมองรูปกับนามแยกกันโดยเคร่งครัด จะทำให้เกิดลัทธิเอียงสุด (extreme) 2 ลัทธิ คือ ลัทธิจิตนิยม กับลัทธิสสารนิยม จิตกับสสารนี้เอง ทำให้นักปรัชญาถูกแบ่งอย่างหยาม ๆ ออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายนิยมในนามธรรม หรือจิตจัดเป็นพวกจิตนิยม (idealism) ฝ่ายนิยมในรูปธรรมหรือวัตถุจัดเป็นพวกวัตถุนิยม (materialism) ยิ่งไปกว่านั้น แต่ละพวกยังมีการพัฒนาความคิดแยกย่อยออกไปอีกเป็นหลายสาขา แต่ละสาขาแต่ละลัทธิต่างก็พยายามค้นหาแสวงหาเหตุผล เพื่อสนับสนุนความคิดของตน ซึ่งก็นับว่าเป็นผลดีต่อพัฒนาการของมนุษยชาติโดยส่วนรวมด้วยกัน

4.1 นามรูปในปัจจุบันบทบาท

พุทธธรรมถือว่า สรรพสิ่งเมื่อสรุปลงแล้วจะเหลืออยู่ 2 สิ่ง คือ นามกับรูป นามกับรูปถือเป็นประมุขตถสัง นามมีไค้หมายเอาเฉพาะจิตหรือวิญญาณของมนุษย์เท่านั้น แม้วิญญาณของสัตว์อื่น เช่น ลิง ม้า ควาย หรือวิญญาณของสัตว์ไม่มีรูป เช่น อรูปพรหมณ์ ก็อยู่ในขอบข่ายของคำว่านาม รูปก็เช่นกัน หมายถึง วัตถุธรรมทั้งหมดนับแต่ อะตอม -

เมื่อทราบไปจนถึง เนิบิวลา สิ่งเหล่านี้จัดเป็นมหาภูตรูปหรืออุปาทายรูป จึงหนีไม่พ้นขอบ
 ขยายความหมายของคำว่า รูปตามแนวพุทธธรรม¹ แต่อย่างไรก็ตาม นามและรูป ชนิด
 อื่นเป็นสิ่งไกลตัวมนุษย์ หรืออาจจะไกล แต่ไม่ตรงเป้าหมายการค้นหุ้ทุกข์ของมนุษย์ นาม
 และรูป ตามเป้าหมายพุทธธรรม โดยเฉพาะในกระแสปฏิจสมุขบาท จึงมุ่งตรงไปยัง
 นามและรูปที่ประกอบกันเข้าเป็นตัวมนุษย์ ซึ่งเรียกว่า ชั้น 5 (เบญจชั้น) ชั้น 5 ก็
 คือ นาม + รูป นามรูปในปฏิจสมุขบาทหมายถึง

กันามรูปเป็นใจ เวทนา สัญญา เจตนา ผู้สละ มนสิการ นี้เรียกว่า นาม
 มหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 นี้เรียกว่า รูป นามและรูปดังพรรณามา
 ฉะนี้เรียกว่า นามรูป²

นามรูปเกิดเพราะวิญญานเป็นปัจจัยเป็นใจ นาม 1 รูป 1 ในนามและรูปนั้น
 นามเป็นใจ เวทนา สัญญา เจตนา ผู้สละ มนสิการ นี้เรียกว่า นาม มหาภูตรูป
 4 และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 นี้เรียกว่า รูป นามและรูปดังกล่าวมานี้
 เรียกว่า นามรูปเกิดเพราะวิญญานเป็นปัจจัย³

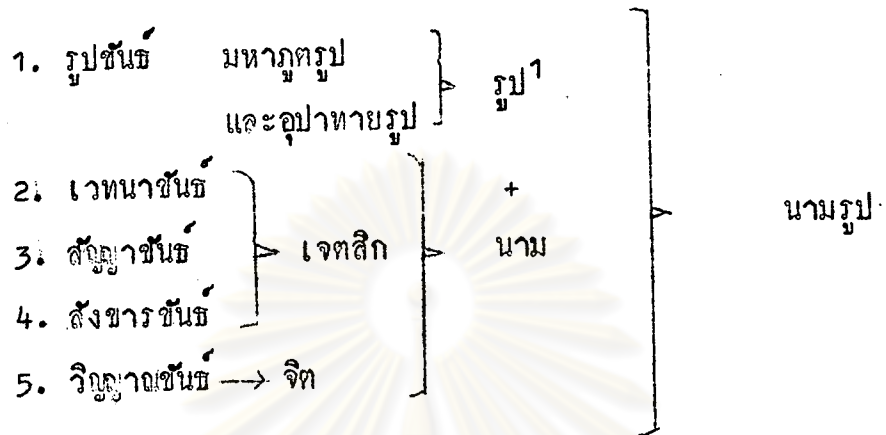
นามรูปแบบชั้น 5 กับนามรูปในปฏิจสมุขบาท หมายถึง ตัวมนุษย์เหมือนกันแต่มีข้อแตก
 ต่างกัน แยกให้เห็นได้ดังนี้

¹รูป ดูเชิงอรรถหน้า 61.

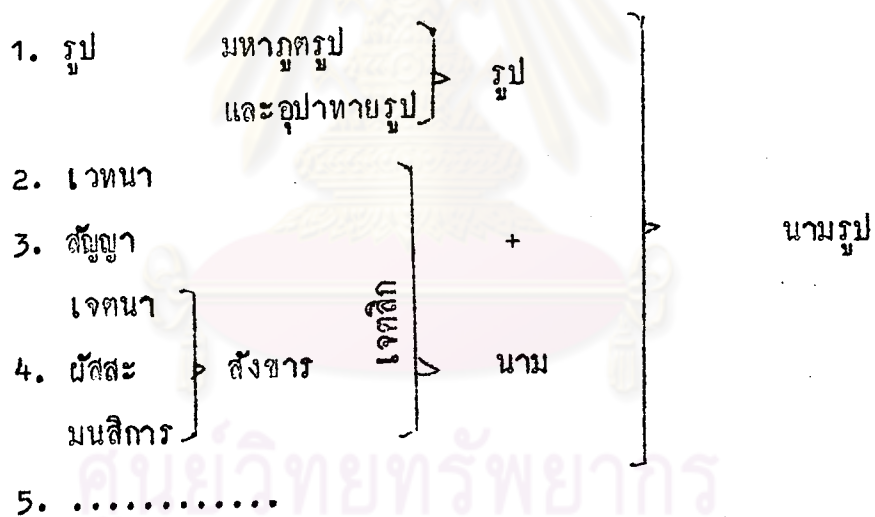
²ส.นิ. 16/14/4.

³อภิ.วิ. 35/259/162.

นามรูปแบบขั้นที่ 5

นามรูปในปัจจุสมุปบาท

¹มหาภูตรูป 4 = ดิน, น้ำ, ลม, ไฟ, อุปาทายรูป 24. ปราทรูป = ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, วิสัยรูป = รูป เสียง กลิ่น รส, ภาวรูป = ความเป็นหญิง...ชาย, หทัยรูป = หัวใจ, ชีวีตรูป = รูปที่เป็นชีวิต, อาหารรูป = อาหาร, ปริเฉทรูป = อากาศธาตุ, วิญญาณรูป = กายวิญญาณิ, วจีวิญญาณิ, วิการรูป = ดุหฤตา, มุทุตา, ทัมมัญญตา, ลักขณรูป = อุปัจจ, สันตติ, ชรตา, อนิจจตา, คุประกอบใน พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2518), หน้า 42-3, วิสุทฺธิมรรคแปล

เมื่อเปรียบเทียบนามรูปทั้ง 2 แบบจะพบว่าข้อ 1, 2, 3, 4 มีตรงกันทั้ง 2 แบบ แต่แบบปฏิจตุสมุปบาทไม่มีข้อ 5 คือ นามแบบปฏิจตุสมุปบาท มีเฉพาะส่วนที่เป็น เจตสิก ไม่มีนามที่เป็นจิต ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่าเหตุใดจึงไม่จัดจิตหรือวิญญาณไว้ในส่วนที่เป็นนามในนามรูปแบบปฏิจตุสมุปบาท

เหตุผลมีดังนี้ เราทราบแล้วว่า เจตสิกเป็นองค์ประกอบของจิตเกิดคัมพร้อม กับจิต เป็นผลสืบเนื่องมาจากจิต จิตเป็นเหตุ กเลสจิตที่สุดที่จะให้เกิดเจตสิก นามแบบขันธ์ 5 มีจิตและเจตสิก นามแบบปฏิจตุสมุปบาทไม่มีจิต มีแต่เจตสิก ทั้งนี้ เพราะท่านแยก นามส่วนที่เป็นเหตุออกจากรูปส่วนที่เป็นผล นามส่วนที่เป็นเหตุ คือ วิญญาณท่านได้แยก กล่าวไว้ก่อนแล้วในข้อที่ว่าสังขาร เป็นปัจจัยแก่วิญญาณ พอมาถึงนามรูปจึงไม่กล่าวซ้ำอีก เพราะนามในที่นี้เป็นไปไต่บนพื้นฐานของจิต ประเด็นต่อไปจะทำให้เข้าใจปัญหานี้ชัดเจน

4.2 วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปได้อย่างไร

ช่วงแรกของปัญหาประเด็นนี้ จำต้องกล่าวถึงสภาวะ 3 อย่างควบคู่กัน ไป เพราะสภาวะทั้ง 3 คือ กรรม วิญญาณ นามรูป มีความสัมพันธ์แนบเนื่องกันดังที่ กล่าวค้างไว้ในประเด็นที่ว่าด้วยปฏิสนธิวิญญาณ เราทราบว่าจุดเริ่มต้นชีวิตของมนุษย์ใน ภพใหม่ คือ กเลส กเลส คือ รูปของชีวิตที่เกิดจากน้ำ กเลสมีส่วนประกอบสำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นนามและส่วนที่เป็นรูป กเลสพัฒนาไปอย่างไร เราจะทราบได้จาก พระพุทธพจน์ สมัยหนึ่งมีผู้ไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

ถ้าท่านผู้รู้ทั้งหลาย กล่าวว่า รูปหาใช้ชีพไม่ว่าตัวนี้จะประสมร่างกายนี้อย่างไรหนอ กระดูกและกอนเนื้อจะมาแต่ไหน สัตว์นี้จะติดอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร (พระพุทธเจ้า ครัสตอบว่า" รูปนี้เป็น กเลส จาก กเลส เป็น อัมพพะ จาก อัมพพะ เป็น เปสิจ จาก เปสิจ เป็น ชนะ จาก ชนะ เป็น 5 ปุม (ปมฺจุสาธา) ตูจจากนั้นเมี่ยม ชน หนึ่ง และเล็บ (เป็นตนุ) เกิดขึ้น มารดาของสัตว์ในครรภ์กับรีโลกขาว น้ำ โภชนาอาหาร อยางใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดา ก็ยังอัตรภาพให้เป็นไปควยอาหารอยางนั้นในครรภ์

นั้น¹

พุทธพจน์นี้ถือว่าเป็นการอธิบาย พัฒนาการของเด็กในครรภ์ได้อย่างกะทัดรัดที่สุด อธิบายเพิ่มเติมตามแนว อรรถกถาว่า กลละ เป็นเมือกใสเล็กเท่าน้ำมันงาที่คอกอยู่ปลายขนจามรี ต่อมา กลละนั้นจะข้นเข้ามามีสีเข้มคูน้ำล้างเนื้อเรียกว่า อัณฑะ อัณฑะจะค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นเหมือนเนื้อเยื่อเล็ก ๆ และบาง เรียกว่า เปสิ เปสิจะจับตัวแน่นเข้ามามีลักษณะสัณฐานเป็นก้อนกลมเหมือนไข่ไก่เรียกว่า ขณะ ขึ้นต่อไป ขณะจะแตกออกเป็นปุ่ม 5 ปุ่ม เรียกว่า วิญจสา คือ คีระหนึ่ง แขนสองข้าง และขาสองข้าง จากนั้นมีผม ขน เล็บ ฟัน หนึ่ง ฯลฯ จนประมาณ 9 - 10 เดือน ก็จะคลอดจากครรภ์มารดา ในกลละนั้นมีส่วนประกอบ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นนามและรูป เพราะพร้อม ๆ กับปฏิสนธิ วิญญาณ กัมมชรูป (รูปที่เกิดแต่กรรม) ก็เกิดขึ้น วิญญาณที่มีกรรมเป็นแรงผลักดันจะเข้ามาจับบทบาทในกลละจัดระเบียบรูปที่เกิดพร้อมกับกลละ สมัคร บุราวาส ให้คำอธิบายเปรียบเทียบเกี่ยวกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ไว้ว่า

พระพุทธเจ้าสอนไว้ว่า พร้อม ๆ กับการปฏิสนธิของวิญญาณ กัมมชรูปก็เกิดขึ้น ในครรภ์ มีปรากฏเป็นกลละ และมีส่วนประกอบ คือ กายทสกะ + วัตตทสกะ + ภาวทสกะ อธิบายทางวิทยาศาสตร์ประกอบได้ความว่า อาศัยวิญญาณมีในเอ็มเซลล์ซึ่งเป็นวิญญาณที่นำกรรมแต่ชาติก่อนมาจนถึงชาตินี้ กรรมจึงบังคับให้เซลล์จัดเนื้อเสียบใหม่ใหญ่เกิดระบบรับรูทางกายกับเพศขึ้น นักวิทยาศาสตร์ได้พยายามเป็นอันมากที่จะค้นหาว่า เซลล์เดียวอันมีเนื้อง่าย ๆ ประกอบควยที่เป็นชีวิตินทรีย์ล่อยอยู่ใน protoplasm นี้จัดเนื้อภายในเสียบใหม่ให้เกิดเป็นอวัยวะต่าง ๆ ได้อย่างไร ขอ
 นี้พระพุทธศาสนาตอบว่า ปฏิสนธิวิญญาณที่สืบต่อกรรมมานั่นเอง²

¹ ส.ส. 15/802-803/268.

² สมัคร บุราวาส, พุทธปรัชญา 25 ศตวรรษ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลัง-วิทยา, 2500), หน้า 389 - 390.

สภาวะจริงกับสภาวะแฝง ปัญหาอาจเกิดขึ้นว่า นามที่เป็นองค์ประกอบของ ญาณซึ่งเรียกว่า เจตสิกนั้น จะอยู่ในสภาพเช่นไรในช่วงที่เด็กอยู่ในครรภ์มารดา มนุษย์ปุถุชนมีรัก มีโกรธ มีโลภ มีความพอใจ สิ่งเหล่านี้เป็นเจตสิก เด็กในครรภ์มีเจตสิก หรือไม่ ตอบว่า มี แต่มีอยู่ในสภาวะแฝง (potency) เจตสิกโดยปกติเราก็รู้ไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัส เราารู้ได้ก็ต่อเมื่อมันเกิดกับตัวเราเองหรือของคนอื่น เราารู้ได้ก็แต่เพียง อากัปกริยาทางรูป ยังเป็นเด็กในครรภ์รูปที่จะเป็นอากัปกริยายังไม่พร้อมเราจึงรู้ได้ยาก เมื่อส่วนรูปพัฒนาไปส่วนเจตสิกก็ค่อยปรากฏขึ้นสอดคล้องสัมพันธ์กันกับรูป เมื่อแรกเกิด เป็น กดละ เราอาจสังเกตได้ยากที่สุด ครั้นประมาณ 4 - 5 เดือน เราพอจะสังเกต เห็นการขยับเขยื้อนของเด็กในครรภ์ ยิ่งเมื่อใกล้จะคลอด อากักรกระดูกเหมือนหัวใจเต้น อากักรเคลื่อนไหวของเด็กยังมีบ่งขึ้น แสดงว่า เจตสิกกับรูปพัฒนาตัวเองให้สูงขึ้น ไปบนพื้นฐานของญาณอันเป็นผลของกรรม เจตสิกในช่วงนี้เป็นสภาวะแฝงอยู่บนพื้นฐานของญาณ เหมือนกับที่เราถามว่า กิ่ง ก้าน ดอก ใบ ผล ของมะม่วงมีอยู่ในเมล็ดมะม่วง นี้หรือไม่ ตอบว่ามีแต่มีอยู่ในสภาวะแฝง เรานำเมล็ดมะม่วงเพาะลงในดิน เมื่อมันเจริญเติบโตขึ้นมีกิ่ง ก้าน สาขา ออกดอก ออกผล สภาวะแฝงก็กลายเป็นสภาวะจริง มนุษย์ก็ทำนองเดียวกันเมื่อคลอดจากครรภ์มารดาเจริญเติบโตขึ้น มีรัก มีโกรธ มีพอใจ กุศลใจ เจตสิกที่เป็นสภาวะแฝงก็กลายเป็นสภาวะจริง

4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างสังขารญาณ นามรูป

เมื่อมนุษย์เจริญเติบโตขึ้นตามลำดับวัย ปรกติญาณสามารถทำหน้าที่ทางทวาร 6 ได้อย่างเต็มที่ ช่วงนี้ทำให้เรามองเห็นความสัมพันธ์ของกรณีที่ว่า สังขารเป็นปัจจัยแก่ญาณ ญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป ได้อย่างเด่นชัด สังขารคือ เจตนา กระทำการทางไตรทวาร ญาณได้แก่ วิธีญาณ 6 นามได้แก่ เจตสิก รูปได้แก่ ร่างกายส่วนที่เป็นรูปพร้อมทั้งคุณลักษณะอาการของรูปทั้งหมด เมื่อมนุษย์ตั้งใจกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไป ญาณทางทวาร 6 ทางใดทางหนึ่งก็เกิดขึ้น พร้อมกับองค์ประกอบของมันเป็นเจตสิก ในที่นี้ญาณพร้อมด้วยเจตสิกจะเรียกว่า การรับรู้ ญาณพร้อมกับเจตสิก

เกิด รูปก็จะเปลี่ยนแปลงไปอยู่ในสภาวะที่สอดคล้องสัมพันธ์กับวิญญาณและเจตสิก
ตัวอย่างต่อไปนี้อาจช่วยให้เข้าใจได้ยิ่งขึ้น

ก. นาย ก.ปกติเป็นคนสุขภาพ แดงๆ ข.สบประมาทอย่างรุนแรง เกิดการ
ชกต่อยกันขึ้น เจตนาที่จะต่อสู้ด้วยกาย ประชวรวิญญานของ ก.ซึ่งเป็นคนสุขภาพให้กลายเป็น
ไปเป็นวิญญานของ ก.ผู้พร้อมที่จะต่อสู้ วิญญาน นามรูปของ ก.ยอมอนุวัติตามเจตนาที่
จะต่อสู้ของ ก. คือ ยอมรู้และยอมรับสถานการณ์อันเกิดจากเจตนาของ ก.โดยตลอด
การที่ ก.ต่อยปาก ข.โดยที่ ก.ไม่มีการรับรู้ในภริยาที่ต่อยนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้
ขณะการต่อสู้ของ ก.ดำเนินไปอยู่ วิญญาน เจตสิก รูป ก็เกิดขึ้นควบคู่กันไป คือ ฉันทะ
พอใจในการต่อสู้ วิริยะเพียรพยายามใช้กำลัง วิจาร์ พิจารณาเชิงใดเปรียบเสียเปรียบ
แต่ละขณะในการต่อสู้ อหิมกซ์ ตัดสินใจใช้ หมัด ศอก เข่า เท้า หรือตัดสินใจ ถอย
รูก รับผิดชอบต่อสถานการณ์ของการต่อสู้ รูป เช่น การกำหมัด การงอแขน ใช้ศอก
การงอเข่าแล้วยกขึ้นกระชกต่อสู้ การถอย การรูก การปิดป้อง ตลอดจนรูปแบบของกาย
ทุกอย่างที่จะเอื้อประโยชน์ในการต่อสู้ สำหรับเจตสิกในสถานการณ์อันที่จริงก็คือ
วิญญานนั่นเอง แต่เป็นวิญญานที่แปรสภาพมาอยู่ในรูปแบบของการต่อสู้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง
เมื่อเจตนาที่จะต่อสู้เกิดขึ้น วิญญานยอมรับแล้วก็แปร สภาพการรับรู้ขึ้นไปอยู่ในรูปแบบ
ต่าง ๆ เพื่อสนองตอบเจตนาอัน ซึ่งถ้าพูดในแง่ของหน้าที่แล้วก็เรียกว่า วิญญานทำหน้าที่
ของมัน คือ

- ก. 1. ชวนะ แล่นเข้าไปเสพอารมณ์ด้วยกาย คือ การต่อย
- ก. 2. โวฏฐัพพะนะ ตัดสินใจยกมือยกเท้าต่อสู้
- ก. 3. สันตีระณะ พิจารณาที่รูก ที่รับ ที่ถอย
- ก. 4. ไคยีนคัยหุ คู้ด้วยตา พิจารณาด้วยใจ เคลื่อนไหวด้วยกาย โสท...
จักขุ...มโน...กายวิญญาน เกิดทั้ง ก.1 ก.2 ก.3 ก.4 เกิด
ขึ้น เพราะเจตนาต่อสู้เป็นแรงผลักดัน จักเป็นกายสัญเจตนา

ข. นาย ข. มีเสียงไพเราะมาก เป็นนักร้องมีชื่อ ขณะที่ ข. กำลังร้องเพลง ประสานเสียงคนตรีบนเวที เสียง สูงต่ำ ซ้ำเร็ว หนักเบา ซึ่งเป็นไปตามวิธีของบท เพลง ตลอดจนกิริยาอาการของปาก ของมือ หรือส่วนอื่นของกายที่เอื้อประโยชน์ต่อ เสียงเพลงเกิดจากจิตเจตนา คือ เสียงและอาการดังกล่าวเกิดจากการที่ ข. จงใจ ใจเสียงให้เป็นไปตามท่วงทำนองของบทเพลงขณะร้อง ข. ก็รับรู้ในเสียงร้องของตนไป ด้วย โสตวิญญาน มโนวิญญาน ของ ข. จะเกิดขึ้นสลับกันไปอย่างรวดเร็วตลอดช่วงที่ ข. ร้องเพลงอยู่ แต่ถา ข. ไม่มีจิตเจตนาไม่มีการรับรู้เสียงที่ตนร้องและรูปไม่อานุวัติตาม เจตนาและการรับรู้แล้ว เสียงของ ข. ก็จะไม่ออกมาในรูปของเพลง นั่นคือ เพลงจะ ไม่เป็นเพลง.

ค. นาย ค. เป็นจิตรกรมีชื่อ สามารถบรรยายภาพพจน์ที่เกิดจากจินตนาการ ด้วยภาษาวิไลอย่างแนบเนียน เช่น

พระโยคีชี้หน้าว่าอุเหม่	ยังไว้วางุ่นวายอิตายโง
เพราะหวังตัวมัวเมาเผ่ากระโกรง	ว่ากูโงมึงก็ตกรกเอง.
อียักขาคาโตโมโหมาก	รูปก็กากปากก็เปราะไม่เหมาะเหม็ง
นมสองข้างอย่างกระโปรงคูโคงเตง	ตัวของเองเขาระอาไม่น่าชม
จึงหนีมาอาศัยกู่ให้อยู่	มีไซ่กูรู้เห็นเท่าเส้นผม
มาตีข่าว่ากูผิดในกิจกรรม	จะให้สมน้ำหน้าสาแก่ใจ
แล้วเสกทรายปราช้างไปกลางคลื่น	ตั้งดูกมึงยังยกมือให้ทักษ์
ผีเสื้อกั้วตัวสั้นเพียงบรรลัษ	ก็หลบไปกลางวนชลธาร ¹

¹พระสุนทรโวหาร (ภู่), พระอภัยมณี (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 151.

สุนทรภู่ก่อนเขียนกลอนตอนนี้ ท่านจะต้องมีเจตนาอะไรสักอย่างในใจของท่าน เช่น เจตนาจะให้สนุกขบขัน ให้รู้สึกโกรธ หรือสมน้ำหน้า เมื่อความตั้งใจจะให้เห็นหรือให้เกิดอารมณ์โกรธ เป็นต้น ภาพในจินตนาการคือ พระโยคีคิดว่านางยักษ์ก็เกิดขึ้น ภาพพจน์ที่เกิดขึ้นนั้นจะอยู่ในวิถีแห่ง การรับรู้ของมโนวิญญาณตลอดระยะเวลาที่มโนสัญญาเจตนาเป็นไปอยู่ กิริยาของบุคคลผู้ใช้ความคิดก็เกิดขึ้นสอดคล้องกันไปกับการรับรู้ กล่าวให้สั้นลงไปได้ว่า ภาพพจน์พระโยคีคิดว่านางยักษ์ คือ กระบวนการของเจตสิก กระบวนการนี้เกิดจากมโนสัญญาเจตนาของสุนทรภู่

4.4 ความสัมพันธ์ระหว่าง นามกับรูป

นามและรูปที่ประกอบกันเข้าเป็นตัวมนุษย์นี้ พุทธธรรมถือว่า มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก นามกับรูปเป็นสิ่งที่อิงอาศัยกันและกัน เป็นสิ่งที่เป็นจริงร่วมกัน เราลองคิดดูเพียงผิวเผินก็รู้ว่าคนเราถ้าปราศจากรูป คือ ส่วนที่เป็นเนื้อ หนัง กระดูก ฝ่ามือ ฝ่าเท้า ใส ปอด ฯลฯ วิญญาณหรือจิตก็มีอยู่ไม่ได้ ถ้าปราศจากรูป วิญญาณ คือ ความรู้สึกนึกคิด ร่างกายส่วนที่เป็นรูปก็เอนาเปื่อย ร่างกายของมนุษย์จะต้องมีทั้งสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณด้วย และสิ่งที่เรียกว่ารูปด้วย มันจึงจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ทำงานได้ ดังนั้น นามกับรูป (วิญญาณ เจตสิก + รูป) เกิดพร้อมกัน เพราะเป็นสหชาติ บังคับแก่กันและกัน นาม กับ รูป อิงอาศัยกันและกัน เพราะเป็นอัญญมัญญุบังจำเป็นแก่กัน นามรูปสนับสนุนกันและกัน เพราะเป็นนิสสยบังจำเป็นแก่กัน เฉพาะส่วนที่เป็นนามเราทราบแล้วว่า มี 2 คือ วิญญาณกับเจตสิก วิญญาณเป็นนามส่วนเหตุและเจตสิกเป็นนามส่วนผล ทั้งวิญญาณและเจตสิกต่างสัมพันธ์แนบเนื่องกัน จะอย่างไรก็ตามในข้อที่ว่า "วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปมีปัญหาเกิดขึ้น 2 ประเด็น คือ

ก. นามเป็นปัจจัยให้เกิดนามได้อย่างไร

ข. นามเป็นปัจจัยให้เกิดรูปได้อย่างไร

ก. นามเป็นปัจจัยให้เกิดนามได้อย่างไร แยกตอบได้ 2 แง่ คือ

แง่ที่หนึ่ง ปฏิสนธิวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดปวัตติวิญญาณ หมายถึง วิญญาณที่หา
หน้าที่สืบต่อภพชาติ พัฒนาการเหตุปัจจัยมาเรื่อยจนถึงขั้นเป็นวิถีวิญญาณซึ่งพร้อมจะรับรู้
อารมณ์ที่ผ่านมาจากอายตนะ 6

แง่ที่สอง วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดเจตสิก หมายความว่า เมื่อมีการรู้ทาง
อายตนะนั้น ๆ เจตสิก คือ สภาวะธรรมที่จะปรุงแต่งการรับรู้ก็เกิดขึ้นเป็นเงาตามตัว การ
รับรู้กลายเป็นการรับรู้ พร้อมทั้งจะกระทำ หรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไป ดังตัวอย่าง
เรื่อง ก. ตอยกับ ข.

ข. นามเป็นปัจจัยให้เกิดรูป ประเด็นนี้ ถ้ารูปหมายถึงรูปชนิดที่ไม่มีนามเกี่ยว
ข้องด้วย วิญญาณย่อมเป็นปัจจัยให้ไม่ได้ วิญญาณจะเป็นปัจจัยให้ได้ก็เฉพาะรูปที่เป็นไปพร้อม
กับนามคือรูปที่มีนามเป็นที่อิงอาศัยเท่านั้น บางคนอาจแย้งว่า เมื่อวิญญาณรับรู้สิ่งใด สิ่งนั้นก็
เป็นรูปเฉพาะของการรับรู้ นั้น หรือเข้มข้นขึ้นไปกว่านี้ สิ่งต่าง ๆ มีอยู่ได้ก็เพราะ
วิญญาณเป็นผู้รับรู้มัน ถ้าไม่มีวิญญาณเป็นผู้รับรู้สิ่งต่าง ๆ จะมีอยู่ไม่ได้ หรือจะมีอยู่ไม่มี
อยู่ก็ไม่มีความหมาย ถ้าเห็นเช่นนี้ก็จะกลายเป็นจิตวาทแบบจิตของ Berkeley ไป ซึ่ง
เจตสิกนอกแนวพุทธธรรม ดังนั้นกายของมนุษย์ที่เคลื่อนไหวไปมาได้นี้เอง คือ รูปที่มี
วิญญาณเป็นปัจจัยในประเด็นนี้

ในกรณีนี้ น. ยึดพร้อมทั้งยกมือไหว้ตอบ ย. รอยยิ้มที่ปรากฏบนริมฝีปากเป็น
รูปอย่างหนึ่ง คือการยิ้มทำให้เนื้อหนังส่วนที่เป็นริมฝีปากขยายตัวหดตัวเข้าไปอยู่ในรูป
แบบของการยิ้ม ในกรณีที่ ย. กราบพระประธานในโบสถ์ ร่างกายของ ย. จะเปลี่ยน
แปลงให้เข้าไปอยู่ในรูปแบบของการกราบ เวลาเราโกรธจัด หน้าตาแดงก่ำ เส้นโลหิต
โปน หัวใจเต้นถี่ มีอัสสัน อาการดังกล่าวจัดเป็นรูปเรียกว่า วิการรูปที่เกิดจากเจตสิก คือ
โกธะ โกธะอาจเกิดจากโสทวิญญาณ เช่น การรู้ในเสียงสพประมาท เป็นต้น รูปในกรณี
ของวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปนี้ ย่อมเกิดขึ้นในลักษณะที่สอดคล้องสัมพันธ์กันกับวิญญาณ
ที่เป็นปัจจัยของมัน กล่าวคือ ถ้าวิญญาณรับรู้สิ่งที่ตั้งใจเบิกฌาน รูป คือ หน้าตาก็ยิ้มแย้ม

แจ่มใส อากัปกิริยาอ่อนหวาน เดินไปมาก็เบา คุณแล้วน่ารัก แต่ถ้าวิญญาณรับรู้ในสิ่งที่ไม่
 คี จิตใจเสียบ หน้าตาก็ขมขึ้งหรือขมขืด อากัปกิริยาหยาบกร้าวแข็งกระด้างหรือหงอยเหงา
 ไบบาก็แก่งก้างโงงฉางตึงตังหรือเก้งกักตัว คุณแล้วไม่น่ารัก เราคงเคยได้ยินคำว่า โรค
 ประสาทกับโรคจิต โรคทั้ง 2 ชนิดนี้เกี่ยวข้องกัน โรคจิต คือ ความผิดปกติของนาม
 โรคประสาท คือ ความผิดปกติของรูป ร่างกายของเรา ถ้าส่วนที่เป็นนามผิดปกติย่อม
 สะท้อนผลไปยังส่วนที่เป็นรูปให้ผิดปกติไปด้วย ถ้าส่วนรูปผิดปกติ เช่น ร่างกายเป็นโรค
 ออก ๆ แอด ๆ ก็จะมีผลสะท้อนไปยังส่วนที่เป็นนาม เช่น ทำให้จิตใจหงุดหงิดตามไปด้วย
 ตรงกันข้าม ถ้าร่างกายส่วนที่เป็นนามอยู่ในสภาพปกติ ร่างกายแจ่มใส ร่างกายส่วนที่เป็น
 รูปก็กระปี้กระเป่า อยู่ในลักษณะสมบูรณ์ ถ้าร่างกายสมบูรณ์จิตใจก็สดชื่นแจ่มใส เหมือน
 ดังที่มีคำกล่าวไว้ว่า "จิตใจที่สว่างแจ่มใส ย่อมสิงอยู่ในร่างกายอันสมบูรณ์"

ส่วนในแง่ที่ว่าร่างกายที่ประกอบด้วยนามและรูปเกิดขึ้น คำรงอยู่และพัฒนา
 ไปได้อย่างไร พุทธธรรมจะเน้นที่การสืบทอดของวิญญาณ ถ้าวิญญาณไม่มีการสืบทอด นามรูป
 ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ในมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงประทานคำอธิบายไว้ว่า

คำว่าเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูปเรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้
 คุณอรานนทฺ์ ขอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป คุณอรานนทฺ์ ถ้าวิญญาณจักไม่หยั่งลงในท้อง
 แห่งมารดา นามรูปจักขาดในท้องแห่งมารดาโดยบางใหม่ ไม่ไคเลยพระเจ้าชา
 คุณอรานนทฺ์ ถ้าวิญญาณหยั่งลงในท้องแห่งมารดาแล้ว จักลวงเลยไป นามรูปจัก
 บังเกิดเพื่อความเป็นอย่างนี้โดยบางใหม่ ไม่ไคเลยพระเจ้าชา คุณอรานนทฺ์ ถ้าว
 วิญญาณของกุมารก็ดีของกุมาริกาภิกฺ์คิ ุยังเข่า้วยอยู่ จักขาดความสืบทอดนามรูปจัก
 ถึงความเจริญงอกงามไพบูรณ์โดยบางใหม่ ไม่ไคเลยพระเจ้าชา เพราะเหตุนี้
 แลละอรานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งนามรูป ก็คือ วิญญาณนั่นเอง¹

¹ที.ม. 10/60/68 - 69.

วิญญาณในข้อที่ว่า "วิญญาณที่ยังลงในท้องแห่งมารคา" หมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ หลักฐานที่ยกมานี้เป็นเครื่องยืนยันว่า คำว่า "ทารก" ในประเด็นที่ว่าคว่ำสภาพการณ์อันเหมาะสมแก่ปฏิสนธิวิญญาณ หมายถึง "วิญญาณที่ยังลงในท้องแห่งมารคา" นั่นเอง ดังนั้น คำว่า "ทารกที่จะมาเกิด" ตามความใน ม.ม. 12/452/398 กับ "วิญญาณที่ยังลงในท้องแห่งมารคา" ตามความใน ที.ม. 10/60/68 - 69 มีความหมายเป็นอันเดียวกัน คือหมายถึง ปฏิสนธิวิญญาณ หลักฐานดังกล่าวนี้เป็นเครื่องสนับสนุนการอธิบายปฏิจจนุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติ ตามแนวอรรถถาเช่นวิสุทธิมรรค จากการอธิบาย ตลอดจนประเด็นที่ว่าคว่ำวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป และจากพุทธพจน์ที่ยกมากล่าวอ้างแล้วนี้ แสดงให้เห็นว่าวิญญาณมีบทบาทสำคัญก่อนนามรูป ทั้งในช่วงอยู่ในครรภ์มารคาและตลอดจากครรภ์มารคาเจริญเติบโตขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ ส่วนปัจจัยที่เกี่ยวกับประเด็นนี้มีอันละเอียดพิสดารมาก ผู้ปรารถนาใคร่รู้โปรดดูใน มหาปฏิฐานปกรณ์ทั้งหมดในคัมภีร์พระอภิธรรม ส่วนที่เค้น ๆ มองเห็นได้ง่าย คือ สหชาติปัจจัย-เกิดรวมกัน อัญมัญญปัจจัย = อิงอาศัยกันและกัน นิสสยปัจจัย = สนับสนุนกันและกัน อัถติปัจจัย = สถานะทั้งสองเป็นสิ่งมีอยู่ในเอกภาพ

ส่วนกรณีของพระอรหันต์ วิญญาณของท่านเป็นโลกุตรวิญญาณ หรือโลกุตรจิต นามรูป คือ เจตสิกกับรูปย่อมอนุวัติตามโลกุตรจิต กล่าวคือ วิญญาณของพระอรหันต์เป็นวิปากวิญญาณที่ไม่มีกิเลสเกาะกุม แต่ยังเป็นปัจจัยแก่นามรูปอยู่ คือ เป็นปัจจัยแก่เจตสิกฝ่ายโลกุตรและยังเป็นปัจจัยให้ร่างกายส่วนที่เป็นรูปดำรงอยู่ได้ในชีวิตปัจจุบัน ส่วนอาภักิริยาและการกระทำของพระอรหันต์ย่อมอนุวัติตามโลกุตรจิต

5. นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ

สฬายตนะ แยกศัพท์ออกเป็น สฬ + อายตนะ สฬ = 6 อายตนะ ที่เป็นที่ต่อ
ที่เป็นที่มาคือ เครื่องติดต่อกับ สฬายตนะ หมายถึง ทางสำหรับติดต่อกับโลกภายนอกของ
ร่างกาย 6 ทาง PTS.Dictionary ให้ความหมายไว้ว่า Salayatana = The six
organs of sense and The six objects : Viz, eye, ear, tonque,

body, mind; forms, sounds, odours, tastes, tangible Things, ideas.

อายตนะภายนอก หมายถึง สิ่งที่ผ่านมาทางอายตนะของมนุษย์ในปัจจุสมุ-
 บาท สหอายตนะได้แก่ ประสาทรับสัมผัสทั้ง 6 ของมนุษย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
 มีข้อที่น่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่ง คือ ประสาทรับสัมผัสตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไปมี 5 คือ
 ตา หู จมูก ลิ้น กาย ส่วนพุทธธรรมถือว่ามี 6 โดยเพิ่มใจเข้ามา ทั้งนี้เพราะ ใจ
 (มโน) นอกจากรับรู้อารมณ์ต่างอายตนะทั้ง 5 ได้แล้ว ยังสามารถสร้างอารมณ์ขึ้นมาให้
 ตัวมันเองรับรู้ได้ด้วย หลักฐานในพระไตรปิฎกมีว่า

ก็สหอายตนะเป็นอิน อายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้เรียกว่า สหอายตนะ¹

สหอายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัยเป็นอินจุกขายตนะ โสทอายตนะ ขานาย-
 ตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ นี้เรียกว่า สหอายตนะเกิดเพราะนามรูป
 เป็นปัจจัย²

นามรูปคือ ร่างกายของมนุษย์พร้อมกับเจตสิกมีขึ้น อายตนะ 6 จึงเกิดมีขึ้น ถ้านามรูปไม่
 มี อายตนะก็ไม่มี นามรูปได้แก่ส่วนประกอบทั้งหมดของร่างกายมนุษย์ อายตนะได้แก่
 ร่างกายของมนุษย์ เฉพาะส่วนที่ทำหน้าที่ติดต่อกับโลกภายนอก ในคัมภีร์พระอภิธรรมและ
 วิสุตติมรรค มีการจำแนกนามและรูปออกไปในรูปของปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดอายตนะ 6
 แต่ละอายตนะไว้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ถึงความสามารถของผู้วิจัย ในที่นี้จะกล่าวถึงลักษณะ
 ที่เป็นพื้นฐานเท่านั้น

อายตนะ 6 แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นรูปได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย
 และส่วนที่เป็นนาม คือ ใจ อายตนะส่วนที่เป็นรูปสืบเนื่องมาจากมหาภูตรูป กล่าวคือ
 มหาภูตรูปแปรสภาพไปเป็น ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่ทั้งนี้ต้องเป็นมหาภูตรูปที่มีนามอิง-

¹ ส.นิ. 16/13/4.

² อภิ.วิ. 35/260/162.

อาศัย เพราะรูปที่ไม่มีนามอิงอาศัยจะแปรสภาพไปเป็นอายตนะดังกล่าวไม่ได้ อาจมีข้อแย้งว่า อาหารที่เรารับประทานเข้าไปเสริมสร้างร่างกาย เป็นรูปที่ไม่มีนาม แต่มันก็มีส่วนทำให้เกิดอายตนะหรือให้อายตนะเหล่านั้นดำรงอยู่ได้มีชดกับหลักการหรือ ทดสอบว่าไม่ผิด เพราะอาหารเป็นโอหารูปที่เกิดพร้อมกับมหาภูตรูป ซึ่งมีนาม คือ เจตสิกอิงอาศัยอยู่ อาหารจะไม่มีประโยชน์ต่อมหาภูตรูปที่ปราศจากนาม (คนตาย) ส่วน มนายนะ คือ ใจ ก็สืบเนื่องมาจากนามที่อิงอาศัยมหาภูตรูป คือ สัญญาเวทนาสังขาร รวมเรียกว่าเจตสิกชั้น เป็นตัวสนับสนุนมนายนะ หากเจตสิกชั้น มนายนะก็มีไม่ได้ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า รูปเป็นปัจจัยแก่รูปค่วยและแก่นามที่อิงอาศัยรูปค่วย นามเป็นปัจจัยแก่นามค่วยและแก่รูปที่มีนามอิงอาศัยค่วย

5.1 ธาตุแท้ของอายตนะ

อายตนะทั้งภายในภายนอก ตามสภาพที่แท้จริงแล้วเป็นเพียงสิ่งสิ่งหนึ่ง ที่ได้อยู่ตามเหตุปัจจัย อายตนะเป็นเพียงธาตุตามธรรมชาติ (ธาตุมุตต์) มันมิได้มีความหมายอะไรนอกเหนือไปจากคำว่า ธาตุ อายตนะจะมีความหมายก็ต่อเมื่อมีธาตุที่ถูก อวิชชาเกาะกุม เกิดขึ้นกระทำการผ่านแดนทั้ง 6 นั้น อายตนะจึงเป็นเหมือนจุดยื่นให้ มโนธาตุสร้างสรรค์สภาวะ ภพ ภูมิ ต่าง ๆ ขึ้นตามอำนาจของอวิชชาหรืออวิชชาแล้วแต่กรณี เมื่อมโนธาตุมีอวิชชาเป็นแรงผลักดันจะสร้างอภายภูมิ มนุษย์ภูมิ สวรรค์พรหมโลก ขึ้นมาทางอายตนะนั้น ๆ เมื่อมโนธาตุมีอวิชชาเป็นแรงผลักดันก็จะสร้างโลกุตรภูมิขึ้นมา จนกระทั่งเป็นพระอรหันต์แล้ว อายตนะเหล่านั้นจะเปลี่ยนจาก อายตนะที่ปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตอายตนะ) ไปเป็น อายตนะที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ (อสังขตอายตนะ) ดังนั้น จะสร้าง นรก สวรรค์ นิพพาน ก็ต้องอาศัยอายตนะ การเสวยผลใน นรก สวรรค์ พรหมโลก นิพพาน ก็ต้องอาศัยอายตนะ อายตนะจึงเป็นแดนซึ่งเป็นทีไปที่มาของภพภูมิต่าง ๆ เป็นแดนซึ่งเป็นทีเชื่อมต่อกภพภูมิต่าง ๆ การรับรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นที่อายตนะ ผัสสะเกิดขึ้นที่อายตนะตัญหา ก็เกิดขึ้นตามอารมณ์ที่เข้ามาทางอายตนะ อายตนะจึงเป็นทางผ่านของ มโนธาตุ

6. สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ

ผัสสะ แปลว่า การกระทบ กิริยากระทบ การประจวบกันเข้า กิริยาที่สิ่งสองสิ่งมาปะทะกัน PTS.Dictionary ให้ความหมายไว้ว่า phassa = contact, touch (as sense or sense impression, for which usually potthabba) It is fundamental fact in a sense impression, and consists of a combination of the sense, The object and perception.

ผัสสะในปฏิจจนุปบาท ได้แก่ ผัสสะ 6 ดังนี้

ก็ผัสสะเป็นไฉน ผัสสะ 6 ทวารเหล่านี้ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ขานสัมผัส จิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส นี้เรียกว่า ผัสสะ¹

ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยเป็นไฉน จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ขานสัมผัส จิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส นี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย²

ผัสสะจะเกิดขึ้นได้ต้องมีอายตนะภายในและภายนอก กระทำการต่อกันนั่นคือ ปะทะกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผัสสะหมายถึง การที่ตัวมนุษย์ปะทะกับสิ่งแวดล้อม ปัจจัยสนับสนุนให้เกิดผัสสะไม่ซับซ้อนเหมือนประเด็นของสฬายตนะ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของกลุ่มปัจจัยที่สนับสนุนให้อายตนะสร้างผัสสะขึ้นมาได้ดังนี้

ก. อายตนะภายใน 5 +	ข. อายตนะภายนอก 5 -	ค. สัมผัส 5
ก1 ตา +	ข1 รูป =	ค1 จักขุสัมผัส
ก2 หู +	ข2 เสียง =	ค2 โสตสัมผัส
ก3 จมูก +	ข3 กลิ่น =	ค3 ขานสัมผัส
ก4 ลิ้น +	ข4 รส =	ค4 จิวหาสัมผัส

¹ส.นิ. 16/12/14.

²อภิ.วิ. 35/261/162.

ก5 กาย + ข5 โณฐัพพะ = ก5 กายสัมผัส
 จะมีค่าเท่ากับ $ก + ข = ค$

- ป 1. ความเป็นใหญ่ในฐานะเป็นแดนเกิด (อินทรีบัจจย)
- ป 2. การเกิดก่อน (ปุเรชาติบัจจย)
- ป 3. เครื่องอาศัย (นิสสยบัจจย)
- ป 4. ความเป็นปัจจุบัน ความไม่ไปปราศ (อติถีบัจจย)
- ป 5. ความไม่เป็นอันเดียวกัน (วิปยุตตบัจจย)
- ป 6. เป็นอารมณ์ (อารัมภบัจจย)

มองในแง่แยกกัน ก. ทำให้เกิด ค. ได้ เพราะมี ป1, ป2, ป3, ป4, ป5 เป็นเงื่อนไข
 ข. ทำให้เกิด ค. ได้ เพราะมี ป2, ป4 และ ป6 เป็นเงื่อนไข มองในแง่ร่วมกัน การ
 ที่ $ก + ข$ แล้วทำให้เกิด ค. ได้ เพราะมี ป1 - ป6 เป็นเงื่อนไขร่วมกัน

ส่วน มนายตนะ + ชัมมารมณ ก่อให้เกิดมโนสัมผัสได้โดยอาศัยบัจจย 8
 ประการ คือ สหชาติบัจจย อัญญบัญญัติบัจจย นิสสยบัจจย วิปากบัจจย อาหารบัจจย
 อินทรีบัจจย สัมปยุตตบัจจย และอติถีบัจจย

ผัสสะตามฐานที่เกิดมี 6 ตามจำนวนอายตนะ แต่ถ้ามองตามลักษณะความ
 หมายถึง ผัสสะมี 2 ชนิด คือ ปฏิขสัมผัส กับ อชีวจนสัมผัส ปฏิขสัมผัส หมายถึงเอาเพียง
 กิริยา ที่ ก. กับ ข. กระทบกัน เช่น ก2 กระทบ ข2 จำกัดเอาเฉพาะช่วงที่หูได้ยินเสียง
 เกิดโสทวิญญาน ส่วนอชีวจนสัมผัส หมายถึงเอาช่วงที่เสียงนั้นเกิดมีความหมายขึ้นและความ
 หมายนั้น พร้อมทั้งจะให้ทำหรือไม่ทำอะไรลงไป เช่น ชอบหรือไม่ชอบในเสียงนั้นเป็น
 ช่วงที่เวทนาเกิด เจตสิกต่าง ๆ เกิด อนึ่ง ผัสสะบางท่านว่ามี 3 ชนิด คือ ปกทิสสัมผัส
หรือธรรมชาติสัมผัส ได้แก่ ตาปกติ เห็นรูปปกติ อวิชชาสัมผัส มองอย่างมีความหมาย
 ตามอำนาจกิเลส คือ ชอบ ชัง เียด วิชชาสัมผัส มองอย่างรู้เท่าทันว่า นี่คืออะไร เกี่ยว-

กับตัวเราอย่างไร เราจะทำหรือไม่ทำอย่างไร ก็มัน¹ อย่างไรก็ตาม คัสสะตาม
 พรรณะทั้งสองสงเคราะห์เข้าด้วยกันได้ คือ ปกคัสัมผัสหรือธรรมชาติสัมผัส มีค่าเท่ากับ
 ปฏิขสัมผัส อวิชชาสัมผัสและวิชาสัมผัสมีค่าเท่ากับ อหิวสัมผัส มนุษย์ปุถุชนมีปฏิขสัมผัส
 และอหิวสัมผัสในแง่ของอวิชชาสัมผัส ส่วนพระอรหันต์มีปฏิขสัมผัสและอหิวสัมผัสใน
 แง่ของวิชาสัมผัส แสดงให้เห็นด้วยผังข้างล่าง

7. คัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

เวทนา ความรู้สึก ความรู้แจ้งในรสของอารมณ์ ความรู้สึก ซึ่งมีลักษณะที่จะ
 ก่อให้เกิดความหมายแก่ ตัวฉัน (เฉพาะกรณีของปุถุชน) เวทนาใน PTS.Dictionary
 หมายถึง feeling, sensation ในปัจจุสมุปบาท ได้แก่ เวทนาที่เกิดทางอายตนะ 6
 ก็เวทนาเป็นใจน เวทนา 6 หมวดเหล่านี้ คือ
 จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสค...ขาน...ชีวหา...กาย...มโนสัมผัสสชาเวทนา

¹ดูใน พุทธศาสนิกศุ, ปรมัตถสภาวะธรรม (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
 การพิมพ์พระนคร, 2518), หน้า 272.

นี้เรียกว่า เวทนา¹

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยเป็นใจ จักขุสัมผัสสุตธาเวทนา โสท...
ฆาน...ชีวหา...กาย...มโนสัมผัสสุตธาเวทนา นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย²

คำว่า สัมผัสสุตธาเวทนา หมายถึง ความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการที่อายตนะภายในกับ
อายตนะภายนอกปะทะกัน เช่น ความรู้สึก ชอบ หรือ เกลียด หรือ เฉย ๆ ที่เกิดจาก
ตา มองเห็นรูปวิสัย ฯลฯ ว่าโดยฐานที่เกิดเวทนามี 6 ตามจำนวนอายตนะและผัสสะ
ว่าโดยความหมาย เวทนามี 3 หรือ 5 เมื่ออายตนะภายในภายนอกกระทบกัน อวิชชา
สัมผัสเกิด เวทนาความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งก็เกิดขึ้น คือ

1. สุขเวทนา ความรู้สึก ดีใจ พอใจ ชอบใจ สบายกาย
2. ทุกขเวทนา ความรู้สึก เกลียดไม่พอใจ อึดอัดใจ คับข้องใจ ทุกข์กาย
3. อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกเฉย ๆ ต่ออารมณ์ เป็นแต่เพียงรู้สึกว่าได้เห็น
ได้ยิน เรียกว่า อุเบกขาเวทนา

เราทราบแล้วว่า อายตนะภายใน 6 แบ่งเป็น ส่วนนามและส่วนรูป ถ้าถือ
ตามหลักการนี้ เวทนามี 5 ลักษณะ เรียก เวทนา 5 คือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ส.ป. 16/11/3-4.

²อภิ.วิ. 35/262/163.

1. สุขเวทนา	}	รูป (ตา หู จมูก ลิ้น กาย)
2. ทุกขเวทนา		
3. โสมนัสเวทนา	}	นาม (ใจ)
4. โทมนัสเวทนา		
5. อุเบกขาเวทนา		

เหตุผลการจัดเวทนาเป็น 5 ลักษณะก็เพราะว่า ตามความเป็นจริงแล้ว สุขุขความ
ทุกขมีไค้ทั้งทางกายและทางใจ ส่วนความวางเฉยมีไค้ในทางใจเท่านั้น ข้อควรสังเก
อย่างหนึ่ง คือ สุขกับทุกข เมื่ออยู่ในเวทนา 5 จัดเป็นส่วนของกายหรือรูป เมื่ออยู่ใน
เวทนา 3 จัดเป็นทั้งส่วนกายและส่วนใจ แสดงให้เห็นด้วยดังดังนี้

เวทนา 3	1. สุข	}	กาย ใจ
	2. ทุกข		
	3. อทุกขมสุข		
เวทนา 5	1. สุข	}	กาย
	2. ทุกข		
	3. โสมนัส	}	ใจ
	4. โทมนัส		
	5. อุเบกขา		

อย่างไรก็ตาม สุขเวทนา ทุกขเวทนา มองเห็นได้ชัด ส่วนอุเบกขาเวทนามองเห็นยาก
เพราะมีลักษณะละเอียดอ่อน อุเบกขาเวทนา หมายถึง ความเป็นกลางหรือวางเฉยใน
อารมณ์ เช่น ตา เห็นรูป แล้วมีไค้สังเคราะห์ให้เป็น ฝ่ายดีฝ่ายชั่ว ไม่ปรุงแต่งให้เป็น
ลักษณะหนึ่งลักษณะใดโดยชัดแจ้ง แต่เมื่อจำต้องจัดเข้าพวก อุเบกขาเวทนาจัดไว้ในฝ่าย
สุขเวทนา เพราะลักษณะกลาง ๆ เช่นนั้น มีแนวโน้มไปในทางสุขมากกว่าทุกข อนึ่ง
อุเบกขามีปรากฏในหัวข้อธรรมหลายแห่ง เราจึงควรทำความเข้าใจเอาไว้จะได้ช่วยเป็น

แนวทางในการศึกษาพุทธธรรม

อุเบกขาในเวทนา การวางเฉยในอารมณ์ไม่ยินดียินร้าย จะว่าชอบหรือไม่ชอบก็ไม่ไ้ เพียงได้เห็น ได้ยิน จิตยังไม่เอนเอียงเข้าข้างหนึ่งข้างใด แต่ก็มีแนวโน้มเข้าข้างฝ่ายดี

อุเบกขาในพรหมวิหาร 4 การวางเฉยในบุคคล อุเบกขาในที่นี้เป็นคุณลักษณะฝ่ายดีของจิต จักเป็นเจตสิกเรียกว่า โสภณเจตสิก หมายถึง การวางตัวเป็นกลางในการกิจของบุคคลที่ตนจำต้องเข้าไปเกี่ยวข้อง อุเบกขาในกรณีนี้มีลักษณะคล้ายตราขังที่ไขว้รัดความยุติธรรม ไม่เอนเอียงเข้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดด้วยอำนาจอคติ 4 คือ เพราะรักใคร่ชอบพอกัน เพราะโกรธหรือเกลียดชังหน้ากัน เพราะรู้เท่าไม่ถึงกาลไม่รู้ตามเป็นจริงในแต่ละกรณีที่เราเข้าไปเกี่ยวข้อง เพราะกลัวจะถูกทำร้าย เสียชื่อเสียง กลัวถูกดูหมิ่นเหยียดหยามหรือเสียผลประโยชน์ ผู้มีอุเบกขาในพรหมวิหารจะไขว้ความยุติธรรมเป็นหลักยึดแล้ววางตัวเป็นกลาง กระทบการอันเกี่ยวกับบุคคลนั้น ๆ ด้วยความเป็นผู้มีพิจารณาญาณ

อุเบกขาในคำว่า สังขารุเบกขาญาณ (ในวิปัสสนาญาณ ๑) หมายถึง การวางเฉยในสังขารธรรม คือ เมื่อรู้ตามเป็นจริงว่า สังขารทั้งหลายมีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ คับไปเป็นธรรมดา สิ่งที่เบียดเบียนสสารพอจะยึดจะฉวยเอาไม่มีอยู่ในสภาวะธรรมเหล่านั้น จึงไม่ยินดียินร้ายในเมื่อสิ่งที่พึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้น หรือเสื่อมสลายไป การกระทำในลักษณะที่จะเข้าไปยึดมั่นเกาะติดในส่วนที่พึงปรารถนาไม่มี การกระทำในลักษณะที่จะทำลายหรือหลีกเลี่ยงในส่วนที่ไม่พึงปรารถนาก็ไม่มี ผู้มีญาณชนิดนี้จะอยู่อย่างผู้ชนะท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ตกอยู่ในกระแสของความแปรผัน

อุเบกขาในโพชฌงค์ 7 หมายถึง ความวางเฉยในกรรม เห็นสัตว์อื่น บุคคล หรือแม้กระทั่งตัวเองประสบทุกข์ คิดจะช่วย หรือพยายามช่วย แต่ก็ไม่สามารถทำให้พ้นทุกข์ได้ จึงจำต้องวางเฉยโดยถือว่าสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม ยิ่งกว่านี้ยังหมายถึง การกระทำที่ไม่เอาตัวเราเข้าไปผูกพันกับผลที่จะพึงเกิดจากการกระทำนั้น

มีข้อควรสังเกต คือ อุเบกขาใน พรหมวิหาร ในสังขารุเบกขาญาณ และใน โภชนงค์ มีปัญญากำกับด้วยเสมอ หากปัญญาไม่ได้ ส่วนอุเบกขาในเวทนาไม่มีปัญญาเข้าไปเกี่ยวข้อง แต่ก็มีแนวโน้มที่จะให้เกิดปัญญาฝ่ายโลกียะ

ในหัวข้อที่ว่าด้วยเวทนานี้ เวทนาทั้ง 3 หรือทั้ง 5 เมื่อยลดลงแล้วเหลือเพียง 2 คือ สุขเวทนา กับทุกขเวทนา มนุษย์ปุถุชนให้ความหมายแก่สิ่งที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะใน 2 ลักษณะนี้ เวทนาจึงเป็นเหมือนระลอกคลื่นที่ความทุกข์เกิดขึ้นแก่ปุถุชน ช่วงเวทนาเกิดเป็นช่วงที่อวิชชาเข้ามามีบทบาทอย่างชัดเจน เพราะเมื่ออวิชชาสัมผัสเป็นตัวสัมผัส เวทนาที่เกิดจากอวิชชาสัมผัสจะปรุงแต่งให้เกิดตัณหาขึ้น ส่วนพระอรหันต์ท่านมีอวิชชาสัมผัส อวิชชาสัมผัสจะไม่ก่อให้เกิดเวทนาดังกล่าว ความรู้สึก สุขทุกข์ ชนิดที่จะปรุงแต่งให้เกิดตัณหาจึงไม่มีแก่พระอรหันต์

ผัสสะก่อให้เกิดเวทนาขึ้นโดยอาศัยปัจจัย 7 ชนิด คือ สหชาติปัจจัย อัญญาปัจจัย บัณฑิตปัจจัย นิสสยปัจจัย วิปากปัจจัย อาหารปัจจัย (คำจุนหล่อเลี้ยง) สัมปยุตตปัจจัย และ อตถิปัจจัย

8. เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

ตัณหา ความอยากอย่างยึดติด ความหยานอยาก ความอยากชนิดที่จะปรุงแต่งให้เกิดความอยากอีกต่อไป PTS.Dictionary ให้ความหมายไว้ว่า tanha = drought, Thirst, craving, hunger for, excitement, The fever of unsatisfied longing. ในปฏิจจสมุเปบาท ตัณหา ได้แก่ ตัณหา 6

กัตัณหาเป็นไฉน ตัณหา 6 หมวดเหล่านี้ คือ
รูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกฐัพพะตัณหา ชัมมตัณหา นี้เรียกว่า ตัณหา¹

ผัสสาเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเป็นไฉน รูปผัสสา สัทผัสสา คันธผัสสา รสผัสสา โยจฺฐัพพะผัสสา ชัมมผัสสา นี้เรียกว่า ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย¹

ตัณหา 6 ชนิดนี้ จัดตามความอยากในอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะภายใน ส่วนอาการเป็นไปของตัณหามีอยู่ 3 ลักษณะ เรียกว่า ตัณหา 3 ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ตัณหาแม้จะมีจำนวนมากถึง 108 ชนิด แต่ก็อยู่ในขอบข่ายความหมายของตัณหา 3

1. กามตัณหา กาม สิ่งที่ทำให้เกิดความยินดี ก่อให้เกิดความพอใจ สิ่งเมื่อตัวฉันปะทะเข้าทำให้ตัวฉันเกิดความใคร่ ความพอใจ ตัณหาคือ ความอยากที่แนบเนื่องอยู่กับตัวฉัน กามตัณหาได้แก่ความทะยานอยากของตัวฉันที่มีอยู่ต่อกาม ความกินรบนเสาะแสวงที่ตัวฉันกระทำไปเพื่อให้ได้มาซึ่งกาม กามมี 2 ชนิด คือ

ก. กิเลสกาม ความอยากที่เป็นตัวกิเลสนอนเนื่องคุกรุ่นอยู่ในตัวฉัน พร้อมทั้งจะแสดงอาการออกมาให้เห็น เมื่อวัตถุกามมาประจวบเข้า เป็นตัวกิเลสที่ผลักดันตัวฉันให้เกิดการไขว่คว้าเสาะแสวง

ข. วัตถุกาม สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นตัววัตถุอยู่ภายนอกตัวฉัน เป็นสิ่งดึงดูดตัวฉันให้เฝ้ามอง หรือมุ่งตรงเข้าไปหา ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โยจฺฐัพพะ

เมื่อ ก. กับ ข. ปะทะกันเข้า ก. กับ ข. ก็สลายไป แต่จะก่อตัวขึ้นใหม่ในรูปแบบของกามตัณหา ซึ่งทำให้ตัวฉันเกิดความพร้อมในการเสาะแสวง การเสาะแสวงจะมุ่งตรงไปยังส่วนที่เอร็ดอร่อยของ รูป เสียง กลิ่น รส โยจฺฐัพพะ บั้นปลายของการ -

¹อภิ. วิ. 35/263/163.

แสวงหา 2 ประการ คือ พบ กับ พลาด พบหมายถึงได้กามนั้นดังประสงค์ พลาดหมายถึง ไม่ได้กามสมประสงค์ การพบกาม กับ การพลาดจากกาม ก่อให้เกิดทุกข์ด้วยกันทั้ง 2 ทาง คือ กรณีแรก ก่อนจะพบต้องใช้ความพยายามดิ้นรน มีการ ออกแรงลงทุนในการ เสาะแสวง ความลำบากกายลำบากใจในการแสวงหาจึงเกิดขึ้นเป็น ปริเยสนทุกข์ คือ ทุกข์ที่เกิดจากการแสวงหา เมื่อพบแล้ว กามมีใจสิ่งเที่ยงแท้ถาวร ตัวฉันที่เป็นเจ้าของของกามก็มีใจสิ่งเที่ยงแท้ ทั้งกามและตัวฉัน จำต้องเป็นไปตามกฎอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สักวันหนึ่ง ไม่กามก็ตัวฉัน ไม่ตัวฉันก็กามจะต้องพรากจากกันหรือถูกพรากจากกัน ความทุกข์จึงเกิดขึ้นในช่วงที่กามพรากจากตัวฉัน หรือตัวฉันพรากจากกาม จัดเป็นวิปริณามทุกข์ กรณีหลังการพลาดจากกาม บุคคลมีความหวังที่จะได้ จึงมีการแสวงหา เมื่อไม่ได้สมหวัง ความผิดหวังก็เกิดขึ้น ความทุกข์เพราะผิดหวังจึงเกิดแก่ตัวฉัน ยิ่งหวังมากก็ยิ่งทุกข์มาก เป็นเงาตามตัว (ยมปิจัน น ลภติ ทมปิ ทุกข์)

2. ภาวศันทา ภาวะ - เป็น ภาวศันทา ความทะยานอยากที่จะมีจะเป็น ทั้งนี้มี จุดหมาย 2 ประการ คือ

ก. ประการแรก สืบเนื่องมาจาก กาม เมื่อได้กามแล้วต้องการจะให้ กามนั้นคงความจีรังยั่งยืนอยู่กับตัวฉันตลอดไป โดยเข้าใจผิดคิดว่า กามนั้นไม่น่าจะทำให้ ตนผิดหวัง ต้องการสภาวะคงที่ของกามกับตัวฉัน คือ เมื่อกามกับตัวฉันสัมพันธ์กันแล้วก่อให้เกิดสุข จึงต้องการจะให้ความสัมพันธ์อันก่อให้เกิดสุขนั้นอยู่ตลอดไป

ข. ประการที่สอง ต้องการอยู่ในสภาวะที่จะหากามได้ง่าย หรือสะดวก รวดเร็ว เช่น เป็นเศรษฐี โดยเชื่อว่าความเป็นเศรษฐีสามารถจะหยิบยื่นกามให้แก่ตัวฉันได้ง่ายหรือสะดวกขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นยังต้องการที่จะอยู่ในสภาวะที่ก่อให้เกิดกามชั้น ละเอียดยกก่อนหรือสุขอันละเอียดอ่อน เช่น เป็นเทพในสวรรค์ ในพรหมโลก เมื่อได้เป็น สมอยากก็เกิดความศรัทธาในสภาวะนั้น ต้องการความคงที่ ความถาวรของสภาวะนั้น ไม่ต้องการให้ตัวฉันพรากจากสภาวะนั้น

ทั้งสองประการดังกล่าวเกิดจากสุขเวทนาอันเป็นผลมาจากความหลงผิดคิดว่า กาม ฐานะที่ก่อให้เกิดกาม และตัวฉันผู้เสวยกาม เป็นสิ่งที่มีตัวตนแน่นอน และเป็นสิ่งที่มีอยู่คู่กันอย่างนั้นชั่ววันนิรันดร ภาวตัณหาจึงเป็นความอยากที่รวมเอาผัสสคติฎฐิเข้าไว้ด้วยกัน

ประเด็นนี้ความทุกข์เกิด เพราะสภาวะเช่นนั้น หรือความสุขในสภาวะนั้น เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่ง ความเที่ยงแท้แน่นอนย่อมมีไม่ไค้ในวิสัยแห่งปรากฏการณ์ เมื่อความเที่ยงไม่มี แต่เราเข้าใจผิดคิดว่ามันมี ความขัดแย้งจึงเกิดขึ้นในตัวฉัน ตัวฉันที่มีความขัดแย้งเป็นตัวฉันที่เจือปนด้วยทุกข์ สรุปรเฉพาะประเด็นภาวตัณหาว่า มีเงินมากก็ทุกข์ แบบคนมีเงินมีแฟนสวยก็เป็นทุกข์ แบบคนมีแฟนสวย เป็นผู้นำก็ทุกข์ตามแบบของผู้นำ เป็นเทวดาก็ทุกข์อย่างเทวดา เป็นพรหม ก็ทุกข์ตามรูปแบบของพรหม จะมีจะเป็นในสิ่งใด ในสภาวะใดก็ตาม ความทุกข์ชนิดพยายามบ้างละเอียบบ้างยอมตามบีบบังคับตัวฉันผู้ครอบครองสิ่งนั้นสภาวะนั้นอย่างไม่ว่างละ

3. วิภาวตัณหา ความอยากที่ตรงกันข้ามกับภาวตัณหา คือ เห็นว่า กาม ฐานะที่ก่อให้เกิดกาม ตัวฉันผู้เสวยกามเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน และเมื่อดับไปแล้วยอมสูญหายไป เกิดความหตุหตุ ท้อแท้ เบื่อหน่ายอย่างรุนแรง จึงคิดหลีกเลี่ยงจากสภาวะเช่นนั้น มีการทรมานตนเอง เชิงประชดให้สมน้ำหน้า หรือขันธ์รุนแรงถึงกับฆ่าตัวตาย ความอยากชนิดนี้ พ่วงเอา อัจเฉททิฎฐิเข้าไว้ด้วยกัน

นอกจากนี้วิภาวตัณหา ยังหมายถึง ความอยากในรูปภพคติใจในรูปฌาน อยากในอารมณ์อันเป็นนามธรรมล้วน ๆ เช่น ชอบคิด ชอบสร้างกฎ หรือทฤษฎีต่าง ๆ ทางคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ปรัชญา เมื่อได้ขบคิดในทฤษฎีอันลึกซึ้งแล้วทำให้เกิดความสุขใจ แต่ความสุขดังกล่าวแฝงไว้ด้วยทุกข์ อนึ่งการทำลายล้างสิ่งที่มีมาขัดขวางความต้องการของตัวฉัน ต้องการให้ไม่มีสิ่งที่จะมาเป็นก้างขวางคอของตัวฉัน เหล่านี้ล้วนอยู่ในขอบข่ายของวิภาวตัณหา

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า คัดหา 3 ชนิดนั้น เมื่อมองในแง่ปฏิบัติ (practical) จริง ๆ แล้วมีลักษณะเด่นอยู่ 2 ประการ คือ

ประการแรก ลักษณะที่ก้าวเข้าหาอารมณ์ เป็นเชิงบวก (positive) คือ เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ในการค้นคว้าเสาะแสวงหาสิ่งมาสนองความอยากทางประสาทสัมผัส เป็นการก้าวเข้าหาความสุขในมนุษย์ สวรรค์ พรหมโลก ทุกชั้นตอน (เป็นการสู้)

ประการที่สอง ลักษณะหลีกเลี่ยงอารมณ์หรือทำลายอารมณ์ไม่ต้องการเผชิญอุปสรรค หรือมีลักษณะนิเสธ (negative) เป็นการกระตอดอยสร้างปมค้อยแก้ตนแก้ภัย กักตัวเป็นพวก (Introvert) (เป็นการหนี)

ดังนั้น การสู้หรือการหนีที่มีอวิชาสัมผัสหนุนหลังอยู่ย่อมก่อให้เกิดทุกข์ได้พอ ๆ กัน

8.1 คัดหาไม่มีที่สิ้นสุด

ชีวิตในสังคม บอกให้เราทราบว่า ความต้องการของมนุษย์ไม่มีสิ้นสุด มนุษย์เสาะแสวงหาสิ่งมาสนองความอยากได้ ก็เฉพาะเวลาหนึ่ง เมื่อสิ่งนั้นอยู่กับเรานานไป ความพอใจที่มันหีบยื่นให้แก่เราจะลดลง ทั้งนี้เป็นเพราะความอยากของเราเอง ความขัดแย้งระหว่างความต้องการของเรา กับสมรรถนะที่จะก่อให้เกิดความสุขได้ของสิ่งนั้นจะเกิดขึ้น เมื่อเกิดความขัดแย้งดังกล่าว มนุษย์จะแสวงหาสิ่งให้สุขเช่นนั้น หรือที่จะก่อให้เกิดสุขเท่านั้นอันอื่นมาสนองความอยากของตน สิ่งที่เกิดสุขอันใหม่ที่น่ามาแทนอันเก่าจะต้องเพิ่มขึ้นทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ ความอยากอันก่อนจะเป็นพื้นฐานความอยากในปัจจุบัน ความอยากในปัจจุบันบวกกับความอยากอันก่อนเป็นพื้นฐานความอยากต่อ ๆ ไปในอนาคต หรือความอยากอันก่อนเป็นพื้นฐานให้เกิดความอยากที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น เดินทางไกลด้วยเกวียนเห็นว่าช้า ต้องการเดินทางด้วยรถ ต่อมารถช้าต้องการเดินทางด้วยเครื่องบิน เครื่องบินช้าต้องการเดินทางด้วยจรวด ฯลฯ ความต้องการเชิงบวกของมนุษย์จึงไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งมนุษย์ขยายสมรรถนะของประสาท-

สัมผัสออกไปไกลเท่าใด ตัณหาก็ยิ่งขยายตัวออกไปไกลเท่านั้น ความอยากของมนุษย์จึงไม่มีที่สุด ดังพระพุทธภาษิตว่า นตฺถิ คณฺหาสมา นที แม่น้ำเสมอด้วยตัณหามี

อาศัยตัณหาคะตัณห แม้ตัณหาก็จะเป็นสิ่งเลวถึงกับผู้ใดยึดถือจะเกิดกรรมคติไม่ดีต่อคำนี้ แต่ส่วนดีของตัณหายังมีอยู่ มนุษย์ได้ความสุขใน มนุษย์โลก ในสวรรค์ ในพรหมโลก ก็เพราะอาศัยตัณหา ปุถุชนอาศัยตัณหาประกอบความดีไปตามลุ่มได้มีความสุขในมนุษย์ หรือสวรรค์หรือพรหมโลก ครั้นยามมีแก่กล้า ปัญญาสูงขึ้นจนถึงขั้นรูธรรมสิ่งตามทีมนั้นเป็น ไม่มีคัมภีร์ในธรรมสิ่งปล่อยวางธรรมสิ่งถึงขั้นนี้ตัณหาก็หมดไป จึงเท่าเทียมว่ามนุษย์สามารถอาศัยตัณหาคะตัณหได้

สรุปเฉพาะหัวข้อที่ว่าด้วยตัณหาคือว่า ตัณหา 3 ดังกล่าวเป็นธรรมชาติที่เกิดจากสุขเวทนา ทุกขเวทนา ซึ่งมีวิเศษสัมผัสเป็นปัจจัย เวทนาก่อให้เกิดตัณหาโดยเป็นอุปนิสัยปัจจัยเพียงอย่างเดียว เพราะคนมีทุกข์ย่อมปรารถนาสุข คนมีสุขย่อมปรารถนาสุขยิ่งขึ้นไป ตัณหา 3 มีอยู่ 2 ลักษณะเด่น ๆ คือ ลักษณะที่ก้าวเข้าหาสุข เป็นลักษณะของการสู้ และลักษณะถอยหนีจากทุกข์ เป็นลักษณะของการหนี แต่ตรามโนที่มนุษย์ยังก้าวเข้าไปหาความสุขและหลีกเลี่ยงความทุกข์ ตรามโนนั้นมนุษย์จะไม่มีวันประสบสุขที่แท้จริง เมื่อใดมนุษย์หยุดพฤติกรรมดังกล่าว ขณะสุขและทุกข์เกิดขึ้นแก่ตนก็รู้เท่าทัน จนสิ่งทั้งสองไม่สามารถก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในจิตได้ เมื่อนั้นมนุษย์ประสบสุขแท้

9. ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน

อุปาทาน แยกศัพท์ เป็น อุป ไกล, มั่น, เข้าไป ไกล อาทานะ การยึดเอา, การถือเอา, อุป + อาทาน = อุปาทาน แปลว่า การยึดมั่น การถือมั่น การยึดเหนี่ยวไว้ ด้วยความรู้สึกเป็นเจ้าของเพราะความหลงผิด PTS.Dictionary ให้ความหมายไว้ว่า upadana = drawing upon, grasping, holding on, grip, attachment. อุปาทานในบาลีปฏิบัติสมุทฺตปาหนมี 4

ก็อุปาทานเป็นไฉน อุปาทาน 4 เหล่านี้ คือ กามอุปาทาน สีสัพพัตตอุปาทาน
อิตฺวาอุปาทาน นี้เรียกว่า อุปาทาน¹ "อุปาทานเกิดเพราะคัมภีร์เป็นปัจจัยเป็น
ไฉน กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สีสัพพัตตอุปาทาน อิตฺวาอุปาทาน นี้เรียกว่า
อุปาทานเกิดเพราะคัมภีร์เป็นปัจจัย"²

อุปาทานมีกระบวนการหึงหวง รักษาป้องกัน เพื่อให้สิ่งที่ไฉนมาด้วยคัมภีร์
คงอยู่หรือเซบิมฐานะสูงขึ้นทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ

1. กามอุปาทาน ยึดมั่นเกาะติดใน กาม คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส
ไม่ยอมให้สิ่งเหล่านี้พรากจากไป กระทำการทุกวิถีทางที่จะคุ้มครองป้องกันเพื่อให้สิ่ง
นั้นคงอยู่กับตน ใจจะจดจ่อครุ่นคิด หวลคำนึงถึงแต่ในสิ่งนั้น

2. ทิฏฐอุปาทาน การยึดมั่นในทิฏฐิ ลัทธินิยัตติ ทฤษฎี หลักคำสอน ที่ตนเห็นว่าถูก
ต้องที่สุด พยายามค้นหาเหตุผลเพื่อปกป้องทฤษฎีหรือลัทธินิยัตติของตน ตลอดจนหาทางเผยแพร่
ขยายขอบข่ายความเชื่อตามลัทธินิยัตติโลกภายนอก

3. สีสัพพัตตอุปาทาน ยึดมั่นในข้อวัตรปฏิบัติตามที่ตนคิดว่าจะเป็นแนวทางให้
ไฉนมาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา ถือว่าข้อวัตรปฏิบัตินั้น ศักดิ์สิทธิ์ขลัง โดยมีไฉนพิจารณาไตร-
ตรองหาเหตุผลอันแท้จริงในสิ่งนั้น เพียงแต่ยึดถือสืบทอดต่อกันมา เช่น ศีลในขนบธรรมเนียม-
นิยมประเพณีบางอย่างด้วยความงมงาย กาลเวลาสังคมเปลี่ยนไปก็ไม่ยอมเปลี่ยน
เรียกว่าหลงในพิธีกรรม ศีลในวิธีการ ความเชื่อในเครื่องรางของขลัง ฆาตงยันต์
วัตถุมงคล ต่างอยู่ในขอบข่ายของสีสัพพัตตอุปาทาน

4. อิตฺวาอุปาทาน ถือว่าตัวฉันเป็นนั่นเป็นนี่ ตัวฉันมีความคิดอย่างไร ตัวฉัน

¹ส.นิ. 16/9/3.

²อภิ.วิ. 35/264/163.

ต้องปฏิบัติไปตามความคิดอันนั้น เมื่อสมหวังก็ยึดติดแน่นหนักเข้าไปอีกว่าฉันแน่ฉันจริง
ฉันเป็นไคอย่างทีฉันต้องการจะเป็น สร้างอัสมีมานะให้แก่ตัวฉัน เป็นการศึกษา
แต่สร้างอหังการมมังการขึ้นมาเป็นกำแพงล้อมตัวเอง อหังการพลาทานยิ่งมากขึ้น สูงขึ้น
เท่าไร มนุษย์ยังมีความมืดบอดมองไม่เห็นสภาพที่แท้จริงของคนมากยิ่งขึ้นเท่านั้น ดังที่
รพินทรนาถ ฐาคุร ได้เขียนไว้ด้วยภาษากวีว่า

ข้า่น้อยมีวิญญูอยู่กับการสร้างกำแพงขึ้นล้อมลอบครุณาแก่ตัวข้า่น้อยเอง กำแพง
ยิ่งสูงขึ้นสูงของพามาทุกเท่าใด เงามืดหมื่นของกำแพงก็ยิ่งมืดบังมิให้ชานอยใดเห็นตัว
จริงของชานอยมากยิ่งขึ้นเท่านั้น
ชาวสุภิกฤตภูมิใจในกำแพงอันเหี้ยมนี้ ข้าพพยายามพอกพูนความหนาแน่นของกำแพง
ไวด้วยฝุ่นและทรายอยู่เสมอ เกื้องเกลือกว่าจะเกิดรูรั่วปล่อยไฟแสงสว่างจาก
ภายนอกเข้ามาดูได้ ผลตอบแทนที่ชานอยได้รับจากการที่ไปหมกมุ่นอยู่กับการสร้าง
กำแพงนี้ก็คือ ชานอยมองไม่เห็นตัวจริงของชานอยเอง¹

ตั้งหาก่อให้เกิดอุปาทานไคโดยอาศัยปัจจัยดังนี้ คือ เฉพาะกามตัณหา เป็นอุปนิสัยปัจจัย
แก่กามอุปาทาน ส่วนกรณีของข้ออื่น ๆ มีปัจจัยตัวเด่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น สหชาติ-
ปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย เหตุปัจจัย²

อุปาทานทั้ง 4 ชนิดนั้นก่อให้เกิดอารักขทุกข คือ ทุกขที่เกิดจากกระบวนการ
อารักขา การป้องกัน การแผ่ขยาย พฤติกรรมดังกล่าวปรากฏให้เห็นอยู่ในสังคมทั่ว ๆ
ไป เมื่อความยึดมั่นเกิดขึ้น ย่อมทำให้บุคคลตกอยู่ในสภาพที่จะทำจะเป็นอย่างไคอย่าง
หนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องของภพ

¹ฐาคุร, รพินทรนาถ, ศีตาชูลี, แปลโดย กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย,
(ธนบุรี : สำนักพิมพ์กมลดากร, 2512), หน้า 25.

²ดูในวิสุทธิมรรค 3/1/365.

10. อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ

ภพมาจาก ภว แปลง ว เป็น พ สำเร็จรูปเป็นภพ แปลว่า มี เป็น PTS. Dictionary ให้ความหมายไว้ว่า Bhava = becoming, (form of) rebirth, State of existence. หลักฐานในพระไตรปิฎกมีดังนี้

ภพเป็นใจน ภพ 3 เหล่านี้ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ นี้เรียกว่า ภพ¹ ภพเกิด เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเป็นใจน ภพ 2 คือ กรรมภพหนึ่ง อุปัตติภพหนึ่ง ในภพ 2 นั้น กรรมภพเป็นใจน ปัญญาภิสังขาร อပ္ปัญญาภิสังขาร อเนชยาภิสังขาร นี้เรียกว่า กรรมภพ

อุปัตติภพเป็นใจน กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานา - สัญญาตณภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปญฺจโวการภพ นี้เรียกว่า อุปัตติภพ²

อธิบาย ตามหลักฐานที่อ้าง ภพ แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ กรรมภพ กับ อุปัตติภพ กรรมภพ ได้แก่ เจตนากรรมทางไตรทวารที่มีลักษณะเป็นบุญหรือบาป ส่วน อุปัตติภพ ได้แก่ แคนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ จำแนกโดยภูมิมี 3 ภพ คือ

1. กามภพ ได้แก่ กามาวจรภูมิ 11 ภูมิ
2. รูปภพ ได้แก่ รูปาวจรภูมิ 16 ภูมิ
3. อรูปภพ ได้แก่ อรูปาวจรภูมิ 4 ภูมิ

จำแนกโดย สัญญา มี 3 ภพ

1. สัญญาภพ แคนที่มีนามชั้นใด ได้แก่ กามภพ 11 รูปภพ 15 และ อรูปภพ 3

¹ส.ป. 16/8/3.

²อภิ.วิ. 35/265/163.

2. อสัญญาภาพ แคนไม่มีนามชั้น ๓ คือ อสัญญาสัตตกภูมิ
3. เชาวสัญญาเนาสัญญาตนภาพ แคนสุดท้ายของอรุปภูมิ 4

จำแนกโดยชั้นมี 3 ภาพ

1. เอกโวการภาพ มีชั้น ๓ เดียว คือ อสัญญาสัตตกภูมิ
2. อจตุโวการภาพ มีนามชั้น 4 ได้แก่ อรุปภูมิ 4
3. ปัญจโวการภาพ มีครบ 5 ชั้น ได้แก่ กามาวจรภูมิ 11
รูปาวจรภูมิ 15

10.1 ปัญหาเรื่องภาพ

อาจมีข้อสงสัยว่า เหตุใดจึงจัดภาพเป็น 2 ประเภท กรรมภาพก็คือสังขาร 3 สังขาร 3 กับกรรมภาพแตกต่างกันอย่างไร ภาพประเภทไหนเป็นภาพที่เกิดจากอุปาทาน ข้อสงสัยดังกล่าวจะแยกตอบเป็นประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก ที่จัดภาพเป็น 2 ประเภท มุ่งแสดงให้เห็นภาพส่วนที่เป็นเหตุ และส่วนที่เป็นผล คือ กรรมภาพเป็นส่วนเหตุ อุปัตติภาพเป็นส่วนผล การทำกรรมคือกรรมชั่ว เป็นกรรมภาพ การเกิดขึ้นในภพภูมิต่าง ๆ ตามอำนาจของกรรมเป็นอุปัตติภาพ ถ้ากล่าวเฉพาะประเภทใดประเภทหนึ่ง ก็เท่ากับพูดถึงส่วนเหตุไม่พูดถึงส่วนผล หรือพูดถึงส่วนผลแต่ละส่วนเหตุ ซึ่งอาจทำให้เข้าใจได้ไม่กระจ่าง กรรมภาพเป็นฝ่ายกระทำการ อุปัตติภาพเป็นฝ่ายถูกระทำหรือเป็นผล ทั้งสองฝ่ายต่างเกี่ยวข้องกันโดยจำเป็น เมื่อสังขาร 3 คำนึงไป ภาพ 3 ก็เกิดขึ้นเป็นเงาตามตัว ฉะนั้น ท่านจึงนำมากล่าวไว้รวมกัน

ประเด็นที่สอง กรรมภาพกับสังขาร 3 เป็นอันเดียวกันแต่อาจจะต่างกันในแต่ละของกาล กล่าวคือ สังขาร 3 มุ่งเอากรรมที่มีบทบาทต่อปฏิสนธิวิญญาณ ส่วนกรรมภาพมุ่งตรงไปยังกรรมที่มีบทบาทต่อวิถีวิญญาณ หรือเฉพาะในปัจจุบันชาติ สังขารหมายถึง กรรม-

ที่ทำผ่านมาแล้ว อาจจะเป็น 1 ปี 2 ปี 5 ปี 10 ปี 20 ปี ที่ผ่านมา ส่วนกรรมภพมุ่งหมายเจาะจงเอาการกระทำที่ดำเนินไปตามความยึดมั่นอันเป็นปัจจุบัน ดังนั้น กรรมภพทั้งสังขาร 3 จึงไม่แตกต่างกันในแง่ของสารัตถะ แต่ต่างกันในเรื่องกาละ

ประเด็นที่สาม อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพทั้ง 2 ประเภท คือ ทั้งกรรมภพและอุปบัติภพต่างก็มีสาเหตุมาจากอุปาทาน กล่าวคือ บุคคลผู้หมกมุ่นมัวเมา ยึดมั่นในทาง การกระทำของเขาจะโน้มเอียงเน้นหนักไปในทางภพ พฤติกรรมทั้งกล่าวในปัจจุบันชาติ จะสร้างกรรมภพในชาติหน้าให้แก่เขาไปในตัวเสร็จ หรือบุคคลผู้ติดใจอารมณ์ของรูปฌานในชาตินี้ก็เท่ากับเขาเห็นยวรั้งเอารูปภพมาไว้กับตัวเขาแต่ในชาติปัจจุบันเลยทีเดียว สรุปเฉพาะกรณีนี้ว่า บุคคลยึดมั่นอยู่ในแนวความคิดโดยอ้อมกระทำกรรมลงไปใ้ตามแนวที่อุปาทานกำหนดกรรมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ของเขาในชีวิตปัจจุบัน พร้อมกันนั้นก็บอกลักษณะที่ เขาจะไปเกิดในอนาคต

10.1.1 อุปบัติภพเป็นปัจจุบันใดหรือ

ถ้าถือความหมายตามตัวอักษร อุปบัติภพ หมายถึง แดนที่เกิดของสัตว์ สภาพเช่นนั้นจะมีไม่ไ้แก่มนุษย์ผู้มีชีวิตอยู่ในปัจจุบันชาติ มนุษย์จะประสบกับสภาพเช่นนั้นก็คือเมื่อตายหมดลมหายใจ แต่ถ้ามองความหมายตามอรรถะ อุปบัติภพ หมายถึง การเกิดขึ้นของตัวตนในสภาวะใดสภาวะหนึ่ง ซึ่งเป็นผลมาจากการกระทำตามความยึดมั่น ถීමัน กล่าวคือ สภาพชีวิตในลักษณะใดลักษณะหนึ่งของบุคคลเป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการพฤติกรรม บุคคลมีพฤติกรรมโน้มเอียงเน้นหนักไปในทางใด สภาพความเป็นอยู่ในทางนั้นในแนวนั้นเป็นอุปบัติภพของเขา เช่น มีใจผูกใ้ในโจรกรรม ครุ่นคิดแต่ในการลักขโมย พฤติกรรมของโจรติดตามมา ตัวตนผู้เป็นโจรเกิดขึ้น พอใจในกุตลธรรม ครุ่นคิดแต่ในเรื่องการทำบุญ ท่องเที่ยวแสวงบุญไปตามบุญสถาน บริจาคทานเพื่อสาธารณกุศล ฝึกฝนอบรมตนอยู่ในกรอบของศีลธรรม ตัวตนผู้เป็นนักบุญเกิดขึ้น เล่นการพนันบ่อย ๆ หมกมุ่นมัวสุขอยู่กับการพนัน ความเป็นนักพนันเกิด ในแง่นี้อุปบัติภพมิไ้แก่มนุษย์ในชาติปัจจุบัน มีพระพุทธพจน์ยืนยันดังนี้

ดูกรว่าเสฏฐะก็ในหมู่มนุษย์ ผู้ใคอาศัยการรักษาคือเลี้ยงชีวิต ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
 ผู้นั้นเป็นชวานา ไฉนพรหมณ... ผู้ใคเลี้ยงชีวิตด้วยคิปปุมากอยาง... ผู้นั้นเป็น
 คิปปิน... ผู้ใคอาศัยการคายเลี้ยงชีวิต... ผู้นั้นเป็นพุกคา... ผู้ใคเลี้ยงชีวิตด้วย
 การรับใชผู้อื่น... ผู้นั้นเป็นคณรับใช... ผู้ใคอาศัยของที่เขาไมใให้เลี้ยงชีวิต... ผู้นั้น
 เป็นโจร... ผู้ใคอาศัยศาสตราวุชเลี้ยงชีวิต... ผู้นั้นเป็นทหาร... ผู้ใคเลี้ยงชีวิต
 ด้วยการงานของปุโรหิต... ผู้นั้นเป็นเจาหนาที่การบูชา... ผู้ใคปกครองบานและ
 เมืองผู้นั้นเป็นพระราช¹

อุปบัติคิปปินแ่งนี้เกิดขึ้นพร้อมกักรรมภพ เป็นสหชาติบัจจับแ่งกัน ความหมาย
 ของอุปบัติคิปปินจึงมี 2 นัย คือ **แบบัจจับันและอนาคต**

10.1.2 สังขาร กรรมภพอุปบัติคิปปิน เกี่ยวเนื่องด้วยกาล

กาล ทำให้โนภาพของคำทั้ง 3 แตกต่างกันหรือเป็นอันเดียวกัน
 สังขาร กักรรมภพเป็นอันเดียวกัน แต่เมื่อเกี่ยวกักาล สังขารจะเน้นหนักไปใส่วนอดีต
 กรรมภพเน้นัจจับัน ท่านองเกี่ยวกักรรมภพกัอุปบัติคิปปินเป็นอันเดียวกัน แต่มองไปใ
 แ่งของอนาคตกาล **อุปบัติคิปปิน** ใส่วนองอนาคต แต่กัไมึงัจจับัน กันั้น สังขาร
 กรรมภพ **อุปบัติคิปปิน** จึงคายเกี่ยวเชื่อมโยงถึงกันและกัน แสดงให้เห็นด้วยฉัง พร้อม
 ตัวอย่างประกอบคังนี้

<u>อดีต</u>		<u>ัจจับัน</u>		<u>อนาคต</u>
สังขาร	กรรมภพ	อุปบัติคิปปิน	อุปบัติคิปปิน	
ก 1	ก 2	ก 3		ก 4
ข 1	ข 2	ข 3		ข 4

¹ม.ม. 13/707/525-6.

- ก. 1 ได้รับการศึกษามรรมาติ
- ก. 2 ทำงานการเงินด้วยความซื่อสัตย์สุจริต
- ก. 3 ได้เป็นผู้จัดการธนาคาร
- ก. 4 เกิดในสุคติภพ

ตรงกันข้าม

- ข. 1 อบรมมาพราม
- ข. 2 ประกอบอาชีพทุจริต
- ข. 3 เป็นนักโทษเพราะถูกจับได้ ศาลตัดสินจำคุก
- ข. 4 เกิดในทุคติภพ

ดังนั้น ผู้วิจัยถึงมีความเห็นว่า การให้ความหมายอุปบัติติภพเป็น 2 ชั้น ไม่ผิดเป้าหมายพุทธธรรม หรือไม่เจออกนอกแนวของปรัชญาสมุปบาท แต่จะเกิดปัญหาขึ้นที่ความหมายของอุปบัติติภพไปพ้องกับชาติ ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อที่ว่าด้วยชาติ

ส่วนในแง่ของปัจจัย กามุปาทานกับกามภพนี้มีตรงตัว คือผู้ปรารถนากาม ตีใจในกาม แสวงหากามข่มประสมกาม เสวยกามอยู่ในแดนของกาม กามุปาทาน จึงเป็นตัวเกื้อกูลอุปการะแก่กามภพ โดยเป็นอุปนิสัยปัจจัย สำหรับอุปาทานข้ออื่น ๆ และภพอื่นที่เหลือ ตอบในแนวกว้างตามนัยวิสุทธิมรรคว่า "ถามว่า กิเลสหนี่สิ่งใดเป็นปัจจัยของสิ่งใดเล่า ตอบว่าทุกสิ่งเป็นปัจจัยของทุกสิ่ง"¹ หมายความว่า อุปาทานทุกชนิดเป็นปัจจัยแก่ภพทุกชนิด วิสุทธิมรรคกล่าวสรุปไว้อีกว่า "ภพทั้งปวงข่มมีได้เพราะอุปาทานทั้งปวง"² คือ เมื่อไม่มีการยึดมั่นเกาะติด พฤติกรรมที่เรียกว่ากรรมก็ไม่มี

1,2 วิสุทธิมรรค 3/1/372-3, อุปาทานชนิดไหนเป็นปัจจัยแก่ภพใด ดูในหน้า

เมื่อไม่มีกรรมสิ่งที่จะเหี้ยวนำมนุษย์ไปยังภพต่าง ๆ ก็ไม่มี สำหรับพระอรหันต์ท่านมีวิชา-
สัมผัส เวทนา ตัณหา อุปาทาน จึงไม่มี เมื่ออุปาทานไม่มีภพก็มีไม่ได้ ภพ ชาติ ของ
พระอรหันต์สิ้นสุดยุคคิดงขณะเมื่ออรหันตภาวะเกิดขึ้น

11. ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

ชาติมาจาก ชา ชาติ + ติ ปัจจัย ชาติ แปลว่า เกิด อุปติ มีขึ้น ปรากฏขึ้น
การไต่สิ่งขึ้น การปรากฏขึ้นแห่งขึ้น PTS.Dictionary หมายถึง birth, rebirth,
possibility of rebirth, "former life" as cause of this life.

ชาติในปฏิจตมุปบาทมีความหมายดังนี้

ก็ชาติเป็นไฉน ความเกิด ความบังเกิด ความหยั่งลงเกิด , เกิดจำเพาะ ความ
ปรากฏแห่งขึ้น ความโคจรตนะ ครอบในหมูสัตว์ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า
ชาติ¹

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยเป็นไฉน ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง
ความเกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งขึ้น ความโคจรตนะในหมูสัตว์นั้น ๆ ของ
เหล่าสัตว์นั้น ๆ อันใด นี้เรียกว่า ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย²

ตามความหมายนัยนี้ ชาติ หมายถึง การเกิดในภพใหม่ของชีวิต โดยเริ่มต้นที่จุด กลดะ
ต่อจากปฏิสนธิวิญญาณเป็นต้นไป (เฉพาะมนุษย์) โดยทั่วไปเข้าใจกันว่า ชาติ เริ่มที่การ
คลอจากกรรมมารดา ซึ่งก็ถูกตามโอรสที่ชาวโลกเรียกกัน แต่พุทธธรรมถือว่า ชาติ
ในแง่ของการเกิดในภพใหม่เริ่มต้นที่ กลดะ ตามที่อภิปรายแล้วในหัวข้อ วิญญาณและนาม
รูป

ผู้วิจัยมีความเชื่อว่า ตามแนวพุทธธรรม ชาติมีความหมายเป็น 2 นัย คือ

¹ ส.นิ. 16/7/3.

² อภิ. วิ. 35/266/163.

นั้นแบบเกิดในภพใหม่หลังตายหมดความเข้าใจ และอีกนัยหนึ่งหมายถึง การดำรงชีวิตของ มนุษย์ที่เปลี่ยนจากสภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่งในปัจจุบัน

11.1 ชาติในความหมายแห่งปัจจุบัน

ชาติ ในแง่นี้ หมายถึงการ เปลี่ยนสภาพชีวิตใหม่ในปัจจุบัน ชีวิตที่ เปลี่ยนจากฐานะหนึ่งไปอยู่ในอีกฐานะหนึ่ง ชาติในแง่นี้มีพระพุทธพจน์เป็นหลักฐานยืนยัน อย่างชัดเจน คือ เมื่อ องคุลิมาลโจรบวชแล้ว วันหนึ่งไปบิณฑบาตในเมือง พบหญิงมี กรรมแก่จวนคลอดคนหนึ่ง เกิดความสงสัยจึงรำพึงในใจว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเฝ้า- หมองนอน ๆ เมื่อกลับวัดแล้ว กราบทูลให้พระพุทธเจ้าทรงทราบถึงเหตุการณ์และความ รำพึงในใจของตน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอจงไปหาสตรีนั้นแล้วกล่าวว่า "คุณน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดมาแล้ว จะใคร่รู้สักว่า แกลงปลงสัตว์จากชีวิตหามีได้ คัวย สัจจวาจา นี้ ขอความสวัสดิ์ จงมีแก่ท่าน ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่กรรมของท่านเกิด"¹ องคุลิมาลทูลว่า อาการอย่างนั้นเป็นการ กล่าวเท็จทั้งที่อยู่เป็นแน่ เพราะข้าพระองค์ แกลงปลงชีวิตสัตว์เป็นอันมาก พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเธอจงเข้าไปหาสตรี นั้น แล้วกล่าวกะสตรีนั้นว่า "คุณน้องหญิง ตั้งแต่เราเกิดมาแล้วในอริยชาติ จะใคร่รู้สัก ว่าแกลงปลงสัตว์เสียจากชีวิตหามีได้ คัวยสัจจวาจา นี้ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ท่าน ขอ ความสวัสดิ์จึงมีแก่กรรมของท่านเกิด"²

ตามข้อความตอนแรก ชาติ หมายถึง การเกิดแบบข้ามภพข้ามชาติ แต่ใน ตอนหลัง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของชีวิตจากสภาวะหนึ่งไปสู่สภาวะหนึ่ง ในปัจจุบัน สภาพชีวิตมนุษย์ที่เราเห็น ๆ กันอยู่เป็นเครื่องสนับสนุนให้เห็นจริงตามนัยนี้ ตลอดช่วง ชีวิตหนึ่ง บุคคลอาจเกิดทั้งสิบ ๆ ชาติก็ได้ เพราะเมื่อใดมีการเปลี่ยนวิถีชีวิต เปลี่ยน-

¹ม.ม. 13/531/395.

²ดูรายละเอียดใน องคุลิมาลสูตร พระไตรปิฎกเล่ม 13, หน้า 389-398.

ตำแหน่งหน้าที่ เมื่อนั้นชาติในแนวทางใหม่ก็เกิดขึ้น สิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นนั้น คือ กรรมภพ อนึ่งมีปัญหาที่อภิปรายค้างไว้ในหัวข้อที่ว่าด้วย ภพ คือ ในแง่ปัจจุบันอุปบัติติภพกับชาติไม่มีความหมายพ้องกันหรือตอบว่า ในแง่ปัจจุบันอุปบัติติภพกับชาติมีความหมายเหมือนกัน ตอบปัญหานี้ และปัญหาที่ว่า กรรมภพ ก่อให้เกิดชาติในความหมายของปัจจุบัน ตัวอย่างต่อไปนี้อาจช่วยให้เข้าใจกระจ่างขึ้น

เมื่อ 35 ปีที่แล้ว ต.ทำงานราชการ เป็นเสมียนการเงิน ต.ทำงานไปด้วยเรียนหนังสือไปด้วยจนจบปริญญา 10 ปีต่อมาได้เป็นหัวหน้าแผนกคลังของกรมหนึ่ง ต.มีผลงานดีเด่นมาตลอด ครั้น 10 ปีต่อมาได้เป็นหัวหน้ากอง การทำงานของ ต.มีสมรรถภาพสูง อีก 5 ปีต่อมา ได้เป็นอธิบดี งานของ ต.ในหน้าที่อธิบดีมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลกว้างขวางจนช่วงสุดท้าย ต.ได้เป็นปลัดกระทรวง

ตัวอย่างนี้วิเคราะห์ให้เห็น แง่ของความเป็นสาเหตุและแง่ของค่าที่มีความหมายเหมือนกัน ดังนี้

กรรมภพ	อุปบัติติภพหรือชาติ
ก 1. ศึกษาหาทางการบัญชีหรือการเงิน	ข 1. เสมียนการเงิน
ก 2. ทำงานด้วยเรียนไปด้วย	ข 2. หัวหน้าแผนก
ก 3. ผลงานดีเด่น	ข 3. หัวหน้ากอง
ก 4. มีสมรรถภาพสูงในการทำงาน	ข 4. อธิบดีกรม
ก 5. ประสิทธิภาพ ประสิทธิผลของงานกระจายในวงกว้าง	ข 5. ปลัดกระทรวง

อธิบายในแง่อุปบัติติภพกับชาติมีความหมายเหมือนกัน ข 1. - ข 5. คือสภาพชีวิตช่วงหนึ่งของ ต. ที่เกิดมีเกิดเป็นขึ้นตามไวยาหารของชาวโลก กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความรู้สึกที่ว่าตัวฉันเป็น ข 1. ข 2. ข 3. ข 4. ข 5. ของ ต. เกิดขึ้นหรืออุบัติขึ้นในช่วงชีวิตของ ต. ที่ตกอยู่ในสภาพของ ข 1. - ข 5. ถ้าจะพูดให้เข้าใจง่ายก็ต้องพูดว่า

ต. เกิดเป็นเสมียน เกิดเป็นหัวหน้าแผนก เกิดเป็นหัวหน้ากอง เกิดเป็นอธิบดี เกิดเป็น ปลัดกระทรวง เพราะชาติ แปลว่า การเกิด อุปัตติ ก็แปลว่า การเกิด ภพแปลว่า ความมีความเป็นอุปัตติภพ แปลว่า ความเป็นที่เกิดขึ้น หรือความเป็นแห่งการเกิด แม้ โดยพยัญชนะจะแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย แต่โดยอรรถแล้วความหมายเหมือนกัน และความหมายนั้นสอดคล้องกับสภาพความจริงของชีวิตมนุษย์ที่เป็นไปในปัจจุบัน ในแง่ของ สาเหตุ การเกิดของสภาพ ข 1. - ข 5. เป็นผลสืบเนื่องมาจาก ก 1. - ก 5. กล่าวรวบรัดว่า เมื่อ ก. เกิดขึ้น ข. ก็เกิดขึ้น แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ก 1. - ก 5. กับ ข 1. - ข 5. จะต้องตรงกันตายตัวร้อยเปอร์เซ็นต์ทุกกรณีไป เพราะยิ่งกว่านั้น การที่ ก. จะก่อให้เกิด ข. ได้ จำต้องอาศัยคุณสมบัติอื่น ๆ อีกเป็นองค์ประกอบ เช่น เกิดในที่อันเจริญ สถานที่อำนวยให้ศึกษาเล่าเรียนมาในวิชาที่เหมาะสมกับตำแหน่ง ทำ ฎกเรื่องฎกที่เหมาะสมกับสภาพการณ์หรือสถานการณ์นั้น ๆ (คติสมบัติ) เป็นผู้มั่งมีร่างกาย สมประกอบ มีสุขภาพดี มีบุคลิกภาพดี (อุปนิสัยสมบัติ) ทำงานให้เกิดผลสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย ทำงานเหมาะสมกับกาลเวลา (กาลสมบัติ) ใช้ความเพียรพยายามให้ถูกทาง ทำงานเต็มกำลังความสามารถที่มีอยู่ และให้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ (ปโยคสมบัติ)

ดังนั้น กรรมภพจึงเป็นกัมมปัจจัยแก่ชาติ และกรรมที่มนุษย์สั่งสมอบรมมาตามลำดับกาลเวลาส่งผลสืบทอดต่อกันเรื่อยไปเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่ชาติ

11.2 ชาติในความหมายของอนาคต

ความหมายตามนัยนี้ ปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้วจากหลักฐานที่ยกมาอ้างในตอนต้นของหัวข้อนี้ เมื่อมนุษย์มีกรรมภพ มนุษย์ก็สร้างอุปัตติภพแก่ตัวเองโดยจำเป็น ครั้นมนุษย์จุติจากปัจจุบันชาติ กรรมภพเป็นตัวสนับสนุน (ชนกกรรม) ให้มนุษย์ต้องไปเกิดขึ้นอีกในภพภูมิใหม่ที่เป็นไปตามรูปแบบของกรรม ลักษณะกำเนิดของสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ ได้กล่าวไว้แล้วในประเด็นที่ว่าคว่ำปฏิสนธิวิญญาน ดังนั้น การเกิดในชาติหน้าจึงต้องมีแก่สัตว์ผู้กระทำกรรม โดยกรรมเป็นกัมมปัจจัยกับอุปนิสัยปัจจัยแก่ชาติดังกล่าวแล้วในประเด็นก่อน

ในวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่ากรรมภพเท่านั้นเป็นปัจจัยแก่ชาติ แต่มิได้กล่าวว่าอุปบัติภพเป็นปัจจัยแก่ชาติ เพราะถือว่าอุปบัติภพกับชาติคือสิ่งเดียวกัน

สำหรับเรื่องนี้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า ในแง่ปัจจุบันอุปบัติภพกับชาติเป็นสิ่งเดียวกันดังกล่าวนั้นแล้ว แต่ในแง่ของอนาคต อุปบัติภพเป็นเหมือนแดนหรือสถานที่ที่พร้อมจะให้ชั้นของสัตว์ปรากฏขึ้น เช่น โลกของเรามีสภาพการณ์หลายอย่างที่จะให้อ่านวยต่อการเกิดของชีวิต เฉพาะมนุษย์ก็ยังมีสภาพการณ์หลายอย่างที่จะให้กลดปรากฏ ในภพภูมิอื่นก็จะต้องมีสภาพหลายอย่างแตกต่างกันออกไป ภพต่าง ๆ เหล่านั้นได้ชื่อว่าเป็นแดนเกิด เป็นสถานที่เกิดของสัตว์ ส่วนชาติคือ การปรากฏของชั้นอาจเป็นชั้น 1 ชั้น 4 ชั้น 5 แล้วแต่กรณี การเกิดจะต้องเกิด ณ แดนใดแดนหนึ่ง ณ สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ดังนั้น การเกิดขึ้นกับสถานที่ที่รองรับการเกิด จึงมีใช้สิ่งเดียวกันแม้ในกรณีที่มีอุปบัติภพเป็นอินทรีย์ปัจจัยแก่ชาติ (อินทรีย์ปัจจัย แคนเป็นที่เกิดที่ให้อาศัยเกิด) สรุปเฉพาะกรณีนี้ว่า กรรมภพเป็นกัมมปัจจัย และอุปนิสัยปัจจัยแก่ชาติ ทั้งในแง่ปัจจุบันและแง่อนาคต ในแง่ปัจจุบันอุปบัติภพกับชาติเป็นสิ่งเดียวกัน อุปบัติภพจึงไม่ถือว่าเป็นปัจจัยแก่ชาติ ส่วนในแง่ของอนาคต วิสุทธิมรรคยังถือว่าอุปบัติภพกับชาติเป็นอันเดียวกันอยู่ จึงมิได้บอกว่าเป็นปัจจัยอะไรแก่ชาติ¹ ส่วนผู้วิจัยมีความเห็นว่าในแง่อนาคต อุปบัติภพเป็นอินทรีย์ปัจจัยแก่ชาติ และทั้งสองมีใช้สิ่งเดียวกัน ดังเหตุผลที่กล่าวแล้ว แต่จะยุติอย่างไรขอให้อยู่ในวินิจฉัยของท่านผู้รู้ ในกรณีของพระอรหันต์ ภพใด ๆ ของท่านไม่มีท่านจึงไม่มีชาติไม่ว่าชาติแบบปัจจุบันหรืออนาคต

12. ชาติเป็นปัจจัยให้เกิด ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

PTS.Dictionary ให้ความหมายคำทั้ง 7 ไว้ดังนี้ Jara = decay, decrepitude, old age (as death messenger) marana = death, an

¹ดูในวิสุทธิมรรค 3/1/377.

ending this (visible) existence, physical death. soka = grief, sorrow, mourning, the fire of sorrow. parideve = lamentation, wailing. dukkha = feeling of pain, suffering. domanassa = distress, dejectedness, melancholy grief, a mental pain. upayasa = (a kind of) trouble, turbulence, triburation, unrest, disturbance, unsettled condition.

พระไตรปิฎกให้ความหมายโดยละเอียดดังนี้

ชราหนึ่ง มรณะหนึ่ง ในชรา มรณะนั้น ชราเป็นใจ ความคร่ำครวญ ภาวะที่คร่ำครวญ ความที่พันหูลุค ความที่ฉมหูงอก ความที่หนั่งเหี่ยวบน ความเสื่อมสิ้นอายุ ความแกหงอมแกหงอินทรีย์ ในหมูสัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ อันใด นี้เรียกว่า ชรา

มรณะ เป็นใจ ความเคลื่อนภาวะที่เคลื่อน ความท่วลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความท่วกาลละ ความแตกแกหงชั้นขี ความทิ้งซากศพไว้ ความขาดแกหง สีวิตอินทรีย์ จากหมูสัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ อันใดนี้เรียกว่า มรณะ

โสกะ เป็นใจ ความโสกเสรา กิริยาโสกเสรา สภาพโสกเสรา ความแกหงผากภายใน ความแกหงกรอบภายใน ความแกรงมใจ ความโทมนัส ลูกศร คือ ความโสกเสราของผู้ที่ถูก ความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมแก้วควยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวฐี กระทบแล้วของผู้ประกอบควยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกเหตุแกหงทุกขอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว นี้เรียกว่า โสกะ

ปริเทวะ เป็นใจ ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาร้องไห้ กิริยาคร่ำครวญ สภาพคร่ำครวญ ความบนถึง ความพร่ำเพอ ความร่ำไห้ ความพิไรร่ำ กิริยาพิไรร่ำ สภาพพิไรร่ำของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมแก้วควยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวฐี กระทบแล้ว... นี้เรียกว่า ปริเทวะ

ทุกข เป็นใจ ความไม่สบายกาย ความทุกขทุกข ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย เป็นทุกขอันเกิดแกหงกายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกขอันเกิดแกหงกายสัมผัสอันใดนี้เรียกว่า ทุกข

โทมนัส เป็นใจ ความไม่สบายใจ ความทุกขใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกขอันเกิดแกหงเจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข อันเกิดแกหงเจโตสัมผัสอันใดนี้เรียกว่า โทมนัส

อุปายาส เป็นไฉน ความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูก ความเลื่อมญาติ ความเลื่อมโลกทรพย์ ความเลื่อมเกี่ยวกับควยโรค ความเลื่อม ศีล หรือความเลื่อมที่ภูติ กระทบแล้ว ของผู้ประกอบควยความเลื่อมอย่างใดอย่าง หนึ่งของผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกขอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว นี้เรียกว่า อุปายาส¹

เมื่อมีชาติ สภาวะทั้ง 7 ก็เกิดขึ้นเป็นเงาตามตัว ชาติจึงเป็นอุปนิสัยสยบปัจจัย แก่สภาวะธรรมทั้ง 7 สภาวะทั้ง 7 แยกเป็น 2 ตอน คือ ชรามรณะ ตอนหนึ่ง โสกะ ชาติ อุปายาส ตอนหนึ่ง โสกะถึงอุปายาส ความหมายชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนชรา มรณะ มีนัยที่จะต้องพิจารณา

ชรา นัยที่หนึ่งมองเห็นได้ง่าย เช่น หนังเหี่ยวบน ผมหงอก ชาติ นัยนี้ เรียกว่า อัปปฏิจันนชรา คือ ความแก่ที่เปิดเผยให้เห็นในภายนอก ความแก่ที่ไม่ปกปิด นัยที่สอง ความแก่ที่ถูกปกปิดซ่อนเร้นอยู่ภายใน เรียกว่า ปฏิจันนชรา ความจริงเมื่อ มองให้ลึกกลงไป ชรามีขึ้นหลังการเกิดมีขึ้น เพราะจากวินาทีที่เป็น กลละ ชราก็เข้าไป มีบทบาท คือ สมมติว่า ทุกคนเกิดมาต้องมีอายุ 80 ปี จึงจะตายโดยเริ่มนับแต่จุดเริ่ม ต้น กลละ พอ 10 เดือนก็ออกจากครรภ์มารดา แสดงว่าเวลา 80 ปีนั้น หมดไป แล้ว 10 เดือน ครั้นโตเป็นหนุ่มเป็นสาวอายุ 20 ปี แสดงว่า อายุเราหมดไปแล้ว 20 ปี เหลือเวลาลี้ตามองดูโลกอยู่อีก 60 ปี ความเลื่อมแห่งอายุมักจะถูกมองข้ามไปใน วัยต้น ๆ ของชีวิต ทั้งนี้ เพราะถูกความไม่เคียดสาในวัยเด็ก และความหนุ่มแน่นใน วัยหนุ่มปกปิดไว้ ความทุกข์จากชราจึงมักจะเกิดขึ้นเมื่อความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์เริ่ม ปรากฏ

มรณะ นัยที่หนึ่ง หมายถึง ตายหมดลมหายใจ อีกนัยหนึ่ง มรณะ แปลว่า เคลื่อน หมายถึง เคลื่อนจากสภาวะนั้น ๆ เคลื่อนจากฐานะนั้น ๆ เคลื่อนจากตำแหน่ง หน้าที่นั้น ๆ เช่น ถูกโยกย้าย ถูกไล่ออก ปลดออก หรือตำแหน่งฐานะเสียไปโดย -

¹ส.นิ. 16/6/3, อภิ.วิ. 35/267-272/164-165.

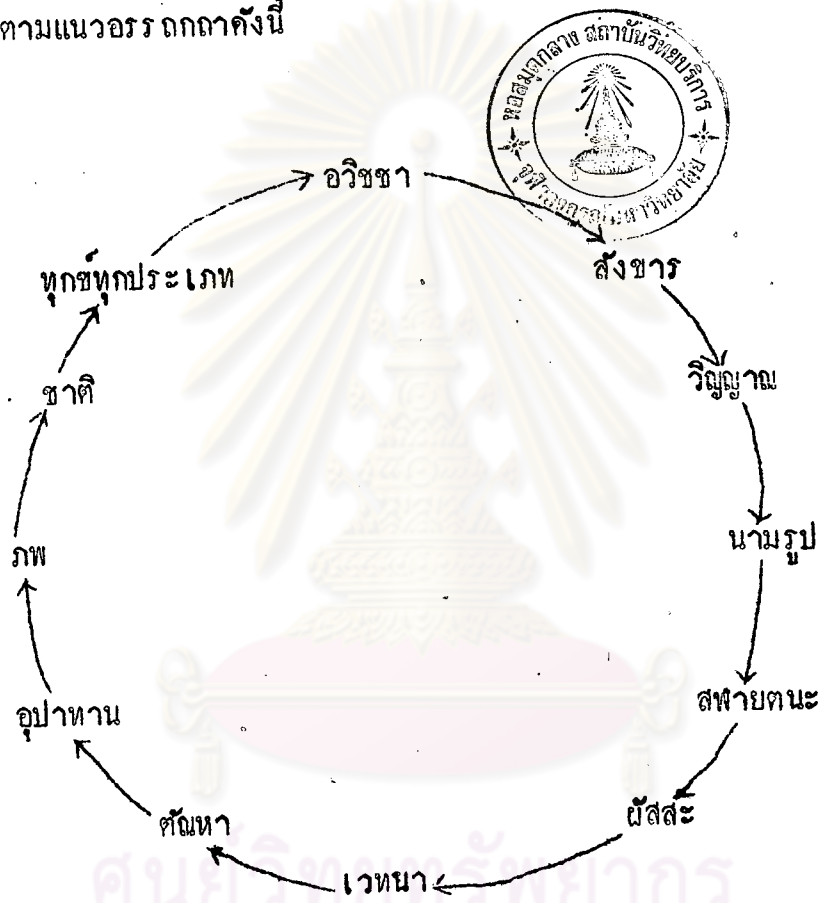
สมรรถภาพเสื่อมโทรมลง เลื่อนจากฐานะยากจน เคลื่อนจากความมั่งมี ความเป็น
 เอศศักดิ์ในทางนั้น ๆ เสียไป อนึ่ง บางตำแหน่งบางฐานะเราอาจหวนกลับไปครอบ
 ครองมันได้อีก แล้วแต่การ สร้างเหตุปัจจัยของเรา เรียกว่า กลับไปเกิดในภพเก่าอีก
 อีกนัยหนึ่ง มรณะ หมายถึง อากาศที่ตัวฉนพลาด หรือถูกพรากจากสิ่งที่ตัวฉนต้องการ
 หรือสิ่งที่ตัวฉนมัวไว้ในครอบครอง

ดังนั้น สภาพของความทุกข์มีโสภะเป็นต้นเกิดขึ้น เพราะชรา มรณะ เป็น
 เหตุที่มี ชรา มรณะ จึงเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่ โสภะ ฯลฯ อุปายาส หมายความว่า
 ชรา มรณะ กับ โสภะ เป็นต้น ต่างเป็นผลเนื่องมาจากชาติแต่ ชรา มรณะ เป็นผล
 ของชาติด้วยและเป็นเหตุของโสภะเป็นต้นด้วย

12.1 ผู้เสวยผลในกระแสปฏิบัติสมบูรณ์

เราทราบแล้วว่า ในกระแสปฏิบัติสมบูรณ์ทั้ง สุขและทุกข์ ใครเป็น
 ผู้เสวยสุขและทุกข์นั้น ตอบว่าผู้เสวยสุขและทุกข์ในกระแสปฏิบัติสมบูรณ์ ได้แก่ตัว
 "อัตตา" อัตตา คือ ตัวฉนที่ปุถุชนสร้างขึ้นมาจากความหลงผิด (อวิชชา) เมื่อ "ตัวฉน
 เกิด" สิ่ง "ตัวฉน" จะเข้าไปเกี่ยวข้องก็เกิดอาการที่ตัวฉนไปเกี่ยวข้องด้วยสิ่ง มี 2
 ลักษณะ คือ เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความต้องการจะให้เป็นและเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย
 ความคิดความมั่นน่าจะเป็น "ตัวฉน" เอง พร้อมกับสิ่งที่ตัวฉนเข้าไปเกี่ยวข้อง ถูกอนิจจัง
 ทุกขัง อัตตา ตามบีบคั้นอยู่ทุกขณะ สิ่ง "ตัวฉน" เข้าไปเกี่ยวข้อง พร้อมทั้ง "ตัวฉน"
 จึงมิได้เป็นตามที่ "ตัวฉน" ต้องการจะให้ เป็น หรือตามที่ตัวฉนคิดว่ามั่นน่าจะเป็น แต่
 มันกลับเป็นไปตามที่มันเป็น สภาพขัดแย้งจึงเกิดขึ้น เมื่อตัวฉนถูกความขัดแย้งกระทบ
 เข้า โสภะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็เกิดขึ้นแก่ตัวฉน ตัวฉนหรืออัตตา หรือ
 อหังการนี้เอง คือ แก่นแท้ของ ปุถุชน ปุถุชนผู้อยู่ในสภาพความขัดแย้งก็คือ ผู้ตกอยู่ใน
 สภาพของ โสภะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส สภาวะเหล่านี้ก่อให้เกิดความเข้าใจ
 ผิด ความหลงผิดแก่ปุถุชน ทำให้ดวงปัญญาของปุถุชนมืดบอด หรือพร่ามัว มองไม่เห็นทางที่
 ถูกต้อง กลับมองเห็นแต่แนวทางหรือวิธีการอันเกิดจากปัญญาที่พร่ามัวนั้น ชันนี้ โสภะ -

เป็นต้นก่อให้เกิดอวิชชาขึ้น เมื่ออวิชชาเกิด อวิชชาข่มสติคืนให้ปุณฺณกระทำกร
 อย่างหนึ่งอย่างใดลงไปตามแนวทางหรือวิธีการอันเกิดจากอวิชชา ซึ่งเป็นการสร้าง
 กรรม (สังขาร) ปฏิจจตมฺุปบาทจึงหมุนวนเป็นวัฏจักร ไม่มีเบื้องต้นเบื้องปลายแสดงให้
 เห็นด้วยผังตามแนวอรรถกถาคั้งนี้

อธิบายเพิ่มเติมเฉพาะข้อที่ว่า ทุกข์ทุกประเภท เกิดเพราะชาติ หมายความว่า
 เมื่อชาติเกิดแล้ว ทุกข์ชนิดต่าง ๆ ข่มเกิดขึ้น คือ สภาวะทุกข์ ทุกข์อื่นเกิดจากการ
 เกิด แก่ เจ็บตาย ปกิณกทุกข์ ทุกข์เบ็ดเตล็ด เช่น โสกะ ปรีทเวระ ทุกข์กายอื่นเกิดจาก
 ความร้อน ความหนาว ทุกข์ใจอื่นเกิดจาก ความขุ่นเคือง คับแค้น ฯลฯ สภาพของความ
 ทุกข์ดังกล่าวเมื่อเกิดข่มพวงเอาอวิชชาให้เกิดขึ้นด้วย

อนึ่ง วิสุทธิมรรคได้อธิบายปฏิจ सम्ปะบาทแบบภวจกรไว้ดังนี้

อธิบายว่า ปุ่ชชน มีกิเลสด้วยกันทุกคน กิเลสคือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ความหลง ความอยาก ความยึดมั่น เป็นสาเหตุให้ปุ่ชชนกระทำกรรม เป็นกรรมวัฏ ได้แก่ สังขารและกรรมภพ เมื่อปุ่ชชนกระทำกรรม การเสวยผลของกรรมก็ติดตามมา เป็นวิปากวัฏ การเสวยผลจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อสิ่งเหล่านี้มีอยู่พร้อม คือ วิญญาน นามรูป สพายตนะ ผัสสะ เวทนาอุปปัตติภพ ชาติ ชรา มณะ โสกะ าลา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง สิ่งเหล่านี้มีผลเนื่องมาจากกรรม ในช่วงเสวยผล ปุ่ชชนย่อมเกิดความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง คือ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ความสุขความทุกข์ก่อให้เกิดกิเลสแกมนุษย์ ปุ่ชชน เมื่อเกิดกิเลสปุ่ชชนทำกรรม เมื่อทำกรรม ย่อมเสวยผลของกรรม การเสวยผลของกรรมก่อให้เกิดกิเลส กระบวนการย่อมหมุนเวียนอยู่เช่นนี้เรื่อยไป

แต่ถ้าจะถามอีกว่า อะไรเป็นตัวเป็นโรงในปฏิจสมุขบาทสหายเกิด ตอนสั้น ๆ ว่า ตัว "อิตตา" (ตัวฉัน อหังการ มมังการ รวมอยู่ในความหมายของคำว่า อิตตา) เมื่อเอ่ยถึงคำว่าอิตตา ความหมายของมันย่อมครอบคลุมไปถึง กิเลส กรรม และผลของกรรม ซึ่งหมายถึงปฏิจสมุขบาทสหายเกิดทั้งสหาย ถ้าจะถามว่า ปฏิจสมุขบาทสหายเกิดทั้งหมดว่าด้วยเรื่องอะไร ตอบว่า ปฏิจสมุขบาทสหายเกิดทั้งหมดว่าด้วยเรื่อง "อิตตาและอาการ เป็นไปของอิตตา" หรือ "อวิชาและผลอันเกิดจากอวิชา"

13. ปัญหาเรื่องกาลในปฏิจสมุขบาท

เป็นที่รู้กันในวงการศึกษาพุทธธรรมว่า เรื่องกาล 3 ในปฏิจสมุขบาทมีปรากฏชัดในคัมภีร์อรรถารุ่นหลัง เช่น วิสุทฺธิมรรค (จะถือวิสุทฺธิมรรคเป็นหลัก) ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 4 ข้อ 1 - 3 หน้า 1 - 6 หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาปฏิจสมุขบาทไม่ปรากฏว่ามีกาล 3 ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค พระไตรปิฎก เล่ม 16 ตอนต้น ๆ ว่าด้วยเรื่องปฏิจสมุขบาทก็ไม่ปรากฏว่ามีกาล 3 ข้อเท็จจริงจากหลักฐานปฐมภูมิแสดงให้เห็นว่า ปฏิจสมุขบาทเป็นเรื่องของกระบวนการเกิดทุกข์และดับทุกข์ในชีวิตปัจจุบัน การสืบภพ สืบชาติ พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในหัวข้อธรรมประเด็นอื่น แต่ก็มีความรวมกระบวนการปฏิจสมุขบาท ดังที่ได้อภิปรายแล้วในหัวข้อที่ว่าด้วยวิญญานและนามรูป โดยอาศัยแนวร่วมดังกล่าว อรรถกา เช่น วิสุทฺธิมรรคจึงนำปฏิจสมุขบาทไปอธิบายในรูปแบบของการสืบภพสืบชาติ และก็ได้อย่างสมเหตุสมผลและสอดคล้องกับความเป็นจริง ส่วนจะเชื่อหรือไม่เชื่อเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพราะความเชื่อหรือไม่เชื่อย่อมไม่กระทบกระเทือนต่อความจริง เมื่ออธิบายตามแนวข้ามภพข้ามชาติ การกำหนดกาลในกระแสปฏิจสมุขบาทจึงเป็นสิ่งจำเป็น

วิสุทฺธิมรรคจัดหัวข้อปฏิจสมุขบาทเข้าเป็นระบบตามกาล 3 ทั้งส่วนที่เป็นเหตุเป็นผลเชื่อมต่อกันดังนี้

กาล 3

1. อคิต = อวิชา สังขาร
2. ปัจจุบัน = วิญญาณ นามรูป ฯลฯ ภพ
3. อนาคต = ชาติ ชรามณะ โสกะ ฯลฯ

สังคหะหรือสังเขป 4

1. อคิตเหตุ = อวิชา สังขาร
2. ปัจจุบันผล = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ยัสสะ เวทนา
3. ปัจจุบันเหตุ = คัมहा อุปาทาน ภพ
4. อนาคตผล = ชาติ ชรา มณะ โสกะ ฯลฯ

อากรม 20

1. อคิตเหตุ = อวิชา สังขาร คัมहा อุปาทาน ภพ
2. ปัจจุบันผล = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ยัสสะ เวทนา
3. ปัจจุบันเหตุ = อวิชา สังขาร คัมहा อุปาทาน ภพ
4. อนาคตผล = วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ยัสสะ เวทนา

สนธิ 3 ขั้วต่อ

1. ระหว่าง อคิตเหตุ กับ ปัจจุบันผล
2. ระหว่าง ปัจจุบันผล กับ ปัจจุบันเหตุ
3. ระหว่าง ปัจจุบันเหตุ กับ อนาคตผล

มุล 2 กิเลสที่เป็นจุดเริ่มต้น

1. อวิชชา เป็นจุดเริ่มต้นในอดีตส่งผลถึง เวทนา
2. ตัณหา จุดเริ่มต้นในปัจจุบันส่งผลถึง ขรา มรณะ ในอนาคต

การจัดหัวข้อปฏิจสมุปบาทเป็น กาล 3 สังคะ 4 อาการ 20 สนธิ 3 มุล 2 สรุปลงแล้วได้แก่ เรื่อง อดีต ปัจจุบัน อนาคต

มีข้อสงสัยว่า ถ้าสามารถแบ่งปฏิจสมุปบาทเป็น 3 กาล เช่นนั้นได้จริง ๆ อวิชชา สังขารในส่วนอดีตชาติ จะเกิดแก่บุคคลในปัจจุบันได้อย่างไร พระอรหันต์ละกิเลสได้ กิเลสต่าง ๆ มีอวิชชาเป็นต้นตอมีอยู่ในปัจจุบัน พระอรหันต์จึงจะละได้ ชาติ ขรา มรณะ โสกะ...เป็นอนาคตยังไม่ถึง พระอรหันต์จะละกิเลส ส่วนอนาคตที่ยังมาไม่ถึงได้อย่างไร ชาติ ขรา มรณะ โสกะ...และอวิชชา สังขาร จะต้องสัมพันธ์กันในชาติปัจจุบัน อรหันต์ภาวะเป็นปัจจุบัน สิ่งที่อรหันต์ภาวะทำลายจึงต้องเป็นปัจจุบันด้วย อนึ่ง ในปัจจุบันเมื่อตัณหา อุปาทานเกิด อวิชชาย่อมเกิดมีโดยจำเป็น เมื่ออุปาทานมีขึ้น ความเกิด ความเป็นในสภาวะที่ยึดมั่นถือมั่นก็มีขึ้น เมื่อมีความเป็น ขรา มรณะ ตลอดจน โสกะก็เกิดขึ้นเป็นเงาตามตัว ส่วนอดีต ปัจจุบัน อนาคต ต่างเกี่ยวข้องกับติดพันกันอยู่เช่นนี้ การจัดหัวข้อปฏิจสมุปบาทออกเป็นเอกเทศตามกาล 3 จะไม่ขัดกับความเป็นจริงหรือ

คำตอบที่มีต่อข้อสงสัยนี้ เราจะทราบเป็นลำดับไป สำหรับผู้วิจัยมีความเชื่อว่า ปฏิจสมุปบาท ถ้าอดีตก็เป็นอดีตตลอดสาย คือ ตั้งแต่อวิชชาจนถึง ขรา มรณะ โสกะ...ถ้าอนาคตก็เป็นอนาคตตลอดสาย ปัจจุบันก็ตลอดสาย เหตุผลมีดังนี้

สมมติว่า ก 1. ชาติก่อนเกิดเป็นมนุษย์ เป็นคนใจบุญ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ประกอบอาชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ตลอดช่วงชีวิตของเขาจนเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในกลุ่มชนที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ ครั้น ก 1. ตายแล้วมาเกิดเป็น ก 2. ในปัจจุบัน ก 2. มีอุปนิสัยใจคอดี เป็นคนเฉลียวฉลาดมีคุณธรรม ทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ผลงานเป็นที่รู้จักแพร่หลายในสังคม ครั้นสิ้นอายุ ตายไป ก 2. ไปเกิดเป็น ก 3. และ ก 3. ก็มี-

พฤติกรรมในทางที่ดีที่ท่านอง ก 1. ก 2.

จากข้อสมมตินี้

- ก 1. เป็นอดีตชาติ
- ก 2. เป็นปัจจุบันชาติ
- ก 3. เป็นอนาคตชาติ

ถ้าเราวิเคราะห์พฤติกรรมของ ก 1. ก 2. ก 3. โดยละเอียดตามแนวปฏิจจำสมุปปาบทที่อภิปรายมาแล้ว จะพบว่าพฤติกรรมของ ก ทั้งที่เป็น อดีต ปัจจุบัน อนาคต แต่ละช่วงล้วนเป็นไปตามกระแสปฏิจจำสมุปปาทครบถ้วนทั้งกระบวนการ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช ทรงประทานข้อวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องกาล 3 ในปฏิจจำสมุปปาทไว้ดังนี้

ตามแบบเก่า แบ่งเป็น 3 กาล คือ อวิชชา สังขาร เป็นอดีต ตั้งแต่วิญญานจนถึงภพเป็นปัจจุบัน ตัวยกเพียงแยกออกเป็น 2 คือ กรรมภพ ภพ คือ กรรม อุปัตติภพ คือ อุปติ ความเข้าถึงหรือความเกิดขึ้น ทานแสดงว่าตั้งแต่วิญญานจนถึงกรรมภพเป็นปัจจุบัน ตั้งแต่อุปติภพไปเป็นอนาคต ถ้าเช่นนั้นแล้ว อวิชชาที่สังขารก็ล่วงมาแล้ว มีมาแต่ชาติก่อน ตั้งแต่อุปติภพไปยังไม่มีมาถึง เมื่อเป็นเช่นนี้ ในปัจจุบันนี้ก็มีแต่วิญญาน จนถึงกรรมภพเท่านั้น ชาติก็ไม่มี ชรา พยาธิ มรณะ ก็ไม่มี แต่หาพิจารณาทำไมน่าจะเป็นอย่างนั้น เพราะอวิชชา สังขาร เป็นอดีต พระอรหันต์จะละสิ่งที่เป็นอดีตไม่ได้ ของละใดแต่ที่เป็นปัจจุบัน ส่วนที่เป็นอนาคตก็ละไม่ได้ เพราะยังมาไม่ถึง...เมื่อจับหลักพุทธประวัติ คือ เรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อตอนตรัสรู้ ทานแสดงว่าพระพุทธเจ้าจับผลสาวไปหาเหตุ คือ จับตั้งแต่ชรา และมรณะไปว่ามี เพราะอะไร ก็สาวขึ้นไปหาเหตุจนถึงอวิชชา ไม่ได้ปรากฏว่าเป็น 3 กาล คือ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า ที่ท่านบัญญัติปฏิจจำสมุปปาทออกเป็น 3 กาล ไม่สมกับพระพุทธประวัติ ถ้าอดีตก็ต้องอดีตทั้งหมดสาย ปัจจุบันก็ตลอดสาย อนาคตก็ตลอดสายเหมือนกัน¹

¹วชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม, (โรงพิมพ์มหาบุญ ๑, 2515), หน้า

ผู้วิจัยเห็นว่า ช่วงของกาล 3 ทั้งส่วนที่เป็นเหตุเป็นผลที่ยกมากล่าวไว้นั้น เป็นหัวข้อสำคัญ เป็นใหญ่ เป็นประธาน แก่ปฏิจจนูปบาทหัวข้ออื่น ๆ เพราะเมื่อกล่าวถึงหัวข้อเหล่านั้นแล้ว หัวข้ออื่น ๆ อันประกอบกันเข้าเป็นกระแสปฏิจจนูปบาทก็เป็นอันถูกผนวกเข้าด้วยกัน แต่ละไว้ในฐานที่เข้าใจ การแบ่งเป็น 3 กาล เป็นการชี้ให้เห็นกลไกสโตว์เคน ๆ ที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อกองชาติเท่านั้น จึงเท่ากับว่าอดีตทั้งหมดทั้งสาย ปัจจุบัน อนาคต ทั้งหมดทั้งสาย อนึ่ง อดีต ปัจจุบัน อนาคต ย่อมมีได้ในอดีตชาติ ปัจจุบันชาติ และอนาคตชาติ เช่น ปัจจุบันชาติ ประสบการณ์ที่ผ่านมาบอกให้เราทราบว่าเรามีเหตุการณ์ในอดีต และในปัจจุบัน เหตุการณ์ส่วนอดีตบวกกับปัจจุบันบอกให้เรารู้ความเป็นไปได้ของอนาคต เท่ากับว่าปัจจุบันชาติเรามีทั้ง อดีต ปัจจุบัน อนาคต ในอดีตชาติและอนาคตชาติก็เช่นกัน ดังนั้น การแบ่งกาล 3 ในปฏิจจนูปบาท ตามแนวอรรถกถามีจุดหมาย เพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ต่อเนื่องที่สืบทอดกันเป็นไปอย่างไม่ขาดสาย โดยยกเอาเฉพาะหัวข้อปฏิจจนูปบาทที่เคน ๆ ขึ้นมาจัดไว้ในระบบตามกาล 3 มิได้มีจุดหมายที่จะแยกหัวข้อปฏิจจนูปบาทที่ปรากฏในกาล 3 ออกจากกันและกันโดยเด็ดขาด ดังที่มีข้อสงสัยและข้อวิจารณ์ในตอนต้น

ส่วนที่ส่วนเสีย อย่างไรก็ตาม การจัดปฏิจจนูปบาทเป็น 3 กาล ย่อมเกี่ยวโยงถึง 3 ชาติ กาล 3 ก็คือ ปฏิจจนูปบาทแบบข้ามภพ ข้ามชาติ การจัดเช่นนี้มีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ส่วนดีทำให้มองเห็นแง่มุมต่าง ๆ ของความสัมพันธ์อันเป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกันไปอย่างสลับซับซ้อน ทำให้การศึกษปฏิจจนูปบาทมีระบบที่แน่นอนและเหมาะสมแก่ภูมิปัญญาของบุคคลผู้คงแก่เรียน ส่วนเสีย ยากสำหรับผู้เริ่มศึกษาและทำให้ติดระบบ ถ้าจะศึกษาปฏิจจนูปบาทในแนวอื่นบ้างก็กลัวจะผิดพลาด เพราะติดในแนวทางหรือแบบแผนที่ได้เคยศึกษามา ซึ่งอาจทำให้เป็นคนติดคัมภีร์ (dogmatic) นอกจากนี้ยังอาจทำให้ นักศึกษาที่มีพุทธจริตคติในส่วนที่เป็นอดีตและอนาคตไม่มุ่งตรงศึกษาแก่นอันเป็นปัจจุบัน หมายความว่า คนที่ปกติชอบรู้ออบศึกษาค้นคว้า อาจต้องการพิสูจน์ส่วนอดีตอนาคตของชีวิตว่าเป็นจริงหรือไม่ ถึงกับลงมือค้นคว้าสืบหาหลักฐานพยานเกี่ยวกับการระลึกชาติ เพื่อประกอบการ ศึกษาวิจัย แทนที่จะไข่ไข่แรงและเวลาศึกษาส่วนปัจจุบันแต่กลับ-

เสียไปในส่วนอดีตโดยใช่เหตุ ยิ่งกว่านั้น ภิกษุผู้มีพุทธจริตวาเพ็ญสมาธิแล้วแต่คิดส่วนอดีตอนาคต ตั้งใจอยู่แต่ว่าจะบำเพ็ญเพียรให้ไฉนเพื่อสืบสาวคู่อริต อนาคตของตน การคิดเช่นนั้นเป็นอุปสรรคแก่การบำเพ็ญเพียร ในภัทเทภวัตตสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า

"บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ควรมุ่งหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งไกลออกไปแล้วสิ่งนั้นก็เป็นที่ลุ่มไปแล้ว และสิ่งที่ยังมาไม่ถึงก็เป็นอันยังไม่ถึง บุคคลใดเห็นแจ้งธรรมปัจจุบันไม่มุงมุ่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นพึงเจริญธรรมนั้นเนื่อง ๆ ใฝ่ปรุโปร่งเถิด พึงทำความเพียรเสียวันนี้แหละ..."¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ม.อุปร. 14/527/297, คู่มือประกอบในเล่มเดียวกัน ข้อ 528 - 534, หน้า 297 - 300.